

УДК 330.3:332.1:338:658

УКПП

№ держреєстрації

Інв. №

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Запорізька політехніка»

69063, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 64; тел.(061) 764-41-12

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з НР та МД

НУ «Запорізька політехніка»

д-р техн. наук, проф.

_____ В.В.Наумик

«__» _____ 2021 р.

М.П.

ЗВІТ

ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ

**ПОШУК ШЛЯХІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ
ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ З ВИКОРИСТАННЯМ СУЧАСНИХ
ІНСТРУМЕНТІВ МАРКЕТИНГУ І ЛОГІСТИКИ**

(остаточний)

Шифр НДР 05518

Завідувач кафедру «Маркетинг та логістика»

д-р. екон. наук., проф.

В.В.Лифар

Керівник НДР «Маркетинг та логістика»

д-р. екон. наук., проф

В.В.Лифар

Нормоконтроль

Н.Е. Лук'яненко

СПИСОК АВТОРІВ

Керівник НДР

Завідувач кафедри
«Маркетинг та логістика»

В.В. Лифар
(реферат; вступ; підрозділи
1.1, 1.2, висновки)

Виконавці:

Доцент кафедри
«Маркетинг та логістика»
канд.екон.наук, доцент

Ю.О. Соколова
(підрозділи 1.4, 2.2, 3.2;
висновки)

Доцент кафедри
«Маркетинг та логістика»
канд.екон.наук

Н.М.Павлішина
(підрозділи 1.3, 2.1, 3.1;
висновки, додатки А, Б, В,
Г, Д, Е)

Доцент кафедри
«Маркетинг та логістика»
канд.екон.наук

О.Є. Борисенко (підрозділ
2.3; висновки)

Старш. викл. кафедри
«Маркетинг та логістика»

І.В.Кочнова
(підрозділи 1.3, 2.4, 3.3;
висновки)

Старш. викл. кафедри
«Маркетинг та логістика»

Н.Л.Онуфрієнко
(підрозділи 2.4, 3.3;
висновки)

Доцент кафедри
«Маркетинг та логістика»
канд.екон.наук, доцент

Т.М.Тіховська
(підрозділ 1.4)

РЕФЕРАТ

Звіт про науково-дослідну роботу: «Пошук шляхів забезпечення інклюзивного розвитку промислового регіону з використанням сучасних інструментів маркетингу і логістики»: 154 с., 3 частини, 28 рис., 22 табл., 7 додатків, 127 джерел.

ІНКЛЮЗИВНІСТЬ, РОЗВИТОК, ЗРОСТАННЯ, ПРОМИСЛОВИЙ РЕГІОН, ІНСТРУМЕНТАРІЙ, МАРКЕТИНГ, ХОЛІСТИЧНИЙ МАРКЕТИНГ, КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ, ЛОГІСТИКА, ДЕМОГРАФІЯ, ОХОРОНА ЖИТТЯ, ЗАЙНЯТІСТЬ, БЕЗРОБІТТЯ, ПРИРОДНА СКЛАДОВА

Об'єкт дослідження – складові інклюзивного розвитку промислового регіону.

Мета роботи – формування комплексу способів, прийомів для забезпечення інклюзивного розвитку промислового регіону з використанням сучасних інструментів маркетингу і логістики.

Методи дослідження: загальнонаукові методи аналізу і синтезу, індукції та дедукції, порівняння, системного аналізу, методи економіко-статистичного аналізу (табличний та графічний), модель конкурентоспроможності М.Портера.

Результати та їх новизна. В процесі дослідження отримано ряд результатів, які мають наукову новизну: запропоновано авторське визначення поняття «інклюзивний розвиток регіону» на підставі порівняльного аналізу існуючих трактувань понять інклюзивності та інклюзивного зростання; визначено складові інклюзивного розвитку регіону, їх компоненти та показники, які доцільно використовувати для розрахунку індексу інклюзивного розвитку регіону. Запропонована інклюзивна бізнес-модель розвитку регіону на період 2020-2025 рр., в основі якої лежать «Умови попиту та соціальний розвиток регіону». Визначено складові елементи холістичного маркетингу які поєднано партнерством на всіх рівнях, тобто таким типом відносин, при якому дії кожного суб'єкта будуть взаємно доповнювати один одного. Наведено

взаємозв'язок маркетингових парадигм, концепцій маркетингу та концепцій економічного зростання та окреслено їх основних інструментарій.

Основні положення роботи. В роботі розглянуто теоретико-методичні основи інклюзивного розвитку промислового регіону в контексті сучасних парадигм маркетингу і логістики; проаналізовано шляхи забезпечення інклюзивного розвитку промислового регіону на прикладі Запорізької області через аналіз поточного стану складових інклюзивного розвитку та оцінку інклюзивного розвитку; обґрунтовано вибір сучасних інструментів маркетингу і логістики для забезпечення інклюзивного розвитку промислового регіону.

Значущість роботи та висновки. Отримані результати роботи мають значення для органів регіонального управління з позицій забезпечення розвитку складових інклюзивного розвитку Запорізького регіону, зокрема впровадження інноваційних бізнес-моделей інклюзивного розвитку Запорізького регіону на засадах логістичної концепції.

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень, одиниць, скорочень і термінів	7
Вступ	8
1. Теоретико-методичні основи інклюзивного розвитку промислового регіону в контексті сучасних парадигм маркетингу і логістики	11
1.1 Сутність поняття «інклюзивний розвиток регіону»	11
1.2 Складові інклюзивного розвитку промислового регіону.....	17
1.3 Можливості інклюзивного розвитку регіону в контексті сучасної парадигми маркетингу	19
1.4 Теоретичні підходи до формування інклюзивних інститутів розвитку регіону на засадах логістичної концепції	32
2. Аналіз шляхів забезпечення інклюзивного розвитку промислового регіону (на прикладі Запорізької області).....	38
2.1 Поточний стан розвитку соціально-демографічної складової інклюзивного розвитку регіону	38
2.2 Дослідження передумов інклюзивного розвитку Запорізького регіону за моделлю конкурентоспроможності регіону М. Портера	52
2.3 Моніторинг інноваційного розвитку підприємства в маркетинговій інформаційній системі для забезпечення інклюзивного розвитку промислового регіону.....	64
2.4 Забезпечення розвитку природної складової інклюзивного розвитку регіону.....	76
2.5 Оцінка інклюзивного розвитку Запорізької області.....	88
3. Обґрунтування вибору сучасних інструментів маркетингу і логістики для забезпечення інклюзивного розвитку промислового регіону	93
3.1 Прогноз та напрямки забезпечення розвитку соціально-демографічної складової інклюзивного розвитку регіону.....	93

3.2	Рекомендації щодо впровадження інноваційних бізнес-моделей інклюзивного розвитку Запорізького регіону на засадах логістичної концепції.....	103
3.3	Прогнозування витрат природної складової інклюзивного розвитку регіону.....	110
	Висновки	116
	Перелік джерел посилання	122
	Додаток А. Порівняльний аналіз моделей регіональної політики.....	139
	Додаток Б. Визначення поняття «холі стичний маркетинг»	141
	Додаток В. Демографічна статистика. Населення Запорізької області у період 1995-2018 рр.....	142
	Додаток Г. Основні показники ринку праці у 2000-2019 рр.	143
	Додаток Д. Рівень бідності у розрізі регіонів України за 2015-2018 рр., %....	145
	Додаток Е. Демографічний прогноз у розрізі груп населення.....	146
	Додаток Ж. Перелік публікацій викладачів кафедри за тематикою НДР за три роки	147

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, ОДИНИЦЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ

ІКТ – інформаційно-комунікаційні технології;

IDI (Inclusive Growth and Development Index) – індекс інклюзивного зростання і розвитку

ВСТУП

Як доводить практика, економічного зростання недостатньо, щоб говорити про ефективний розвиток країни. Макроекономічні показники країни можуть бути у нормі, але водночас значна частина населення «не включена» в процес економічного розвитку, оскільки не приймає участі у створенні ВВП, а відповідно й у розподілі. Результатом цього стає розшарування населення і виникнення супутніх проблем: зменшення купівельної спроможності населення, поширення неформальної зайнятості, нестабільність трудових відносин та незабезпеченість соціальних гарантій. Глобальний показник нерівності, розрахований за допомогою індексу Джині, на сьогодні складає 0,65, тоді як у 1980 р. він становив 0,3, що свідчить про те, що розшарування населення за рівнем доходів, а відповідно і можливостям постійно зростає. Для вирішення цих проблем вчені зайнялися дослідженням інклюзивного розвитку та розробкою моделі інклюзивного розвитку, яка сприятиме створенню максимальних можливостей для розвитку особистості, реалізації економічної активності населення, забезпечення гідної праці та якості життя. До 2017 р. для оцінювання рівня розвитку економіки країн використовували такі показники як валовий внутрішній продукт на душу населення та індекс розвитку людського потенціалу. Проте вони не відображають достовірно рівень розвитку і добробуту усього суспільства, особливо в контексті концепції інклюзивного зростання. Тому на початку 2017 р. на Всесвітньому економічному форумі в Давосі (Швейцарія) було запропоновано розрахунок індексу інклюзивного зростання і розвитку (Inclusive Growth and Development Index, IDI) для загальної оцінки стану економічного розвитку країни. Індекс заснований на 12 показниках – індикаторах, об'єднаних в три групи: зростання і розвиток; інклюзивність; наслідування поколінь. Добробут суспільства є поняттям багатовимірним і складається не тільки зі зростання реального ВВП і матеріальних доходів населення, а й включає в себе і такі сфери життя людини

як освіта, охорона здоров'я, особиста безпека, екологія та інші. Отже, пріоритетом інклюзивного розвитку є підвищення якості життя населення за рахунок формування економіки з високою зайнятістю суспільства з його мінімальним розшаруванням та взаємодії усіх суб'єктів.

Стосовно України актуальними є дослідження не тільки можливостей її інклюзивного розвитку як країни, але й інклюзивного розвитку саме регіонів через їх галузеву спеціалізацію та нерівномірність економічного розвитку.

Основам теорії інклюзивного розвитку присвячені дослідження переважно закордонних вчених: Д.Аджемоглу, Д.Робінсона [1], Е.С.Райнерта [2], С.Голандера [3], Дж.Подеста [4], З.М.Бедоса [5], Е.Дуфло [6]. Серед українських науковців слід зазначити А.В.Базилюка [7], Л.І.Федулову [8], Л.М.Ємельяненко [9], О.Д.Прогнімак [10], С.О.Єрмак [11]. Базові положення теорії інклюзивного розвитку були також розвинені у звіті «The Growth Report Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development», підготовленого учасниками Комісії зі зростання і розвитку, яку очолив лауреат Нобелівської премії М.Спенс [12].

Мета роботи – формування комплексу способів, прийомів для забезпечення інклюзивного розвитку промислового регіону з використанням сучасних інструментів маркетингу і логістики.

Об'єкт дослідження – складові інклюзивного розвитку промислового регіону.

Предмет дослідження – сучасні інструменти маркетингу і логістики для забезпечення інклюзивного розвитку промислового регіону (на прикладі Запорізької області).

Для досягнення мети роботи необхідно виконати наступні завдання:

- дослідити сутність поняття «інклюзивний розвиток регіону»;
- визначити компонентний склад інклюзивного розвитку регіону;
- обґрунтувати методичні підходи до оцінки інклюзивного розвитку;
- розкрити можливості інклюзивного розвитку регіону в контексті сучасної парадигми маркетингу;

- розкрити можливості інклюзивного розвитку регіону в контексті сучасної парадигми логістики;
- проаналізувати розвиток складових інклюзивного розвитку промислового регіону (на прикладі Запорізької області);
- провести оцінку складових інклюзивного розвитку Запорізької області;
- обґрунтувати вибір сучасних інструментів маркетингу і логістики для забезпечення інклюзивного розвитку промислового регіону

Для вирішення поставлених завдань в роботі використовувались загальнонаукові методи аналізу і синтезу, індукції та дедукції, порівняння, системного аналізу, економіко-статистичного аналізу (табличний та графічний), модель конкурентоспроможності М.Портера.

1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПАРАДИГМ МАРКЕТИНГУ І ЛОГІСТИКИ

1.1 Сутність поняття «інклюзивний розвиток регіону»

Сьогодні більшість провідних науковців переконані, що звичайного економічного зростання недостатньо, аби говорити про ефективний суспільний розвиток держави. Тому з'явилася нова концепція або вектор економічної політики урядів багатьох країн – це концепція інклюзивного розвитку або зростання. Сутність поняття «інклюзивність» (від англ. Inclusiveness – залученість, включеність) – це залучення до процесу усіх, без відмінностей і обмежень. Отже, в узагальненому розумінні інклюзивність є новітнім трактуванням сучасного розвитку, сутність якого полягає у активному залученні усіх членів суспільства у різні сфери життєдіяльності країни через рівний доступ до можливостей та справедливий розподіл результатів праці, а також зростання залученості до розвитку усіх територій.

На даний час вчені розглядають інклюзивний розвиток або зростання, в першу чергу, на міжнародному рівні – на рівні країн, порівнюючи їх на основі індексу інклюзивного розвитку. Індекс інклюзивного розвитку (IDI) є комплексним показником, який визначає, скільки країна недоотримує ВВП через неефективне використання свого потенціалу. На світовому рівні існують два підходи до визначення поняття «інклюзивне зростання»: по-перше, як стійке економічне зростання, основною метою якого є скорочення бідності і нерівності (прихильниками даного підходу є експерти Світового банку і МВФ), по-друге, як процес розширення залученості населення до створення ВВП, надання людям рівних можливостей для реалізації свого людського потенціалу незалежно від соціально-економічних умов, статі, місця проживання та етнічних коренів (прихильниками даного підходу є експерти Програми розвитку ООН, Азіатського банку розвитку). Однак, не дивлячись на різницю, в

обох підходах значна увага приділена соціальній складовій, розвитку людини і суспільства. Економічне зростання та суспільний розвиток повинні доповнювати один одного, розглядатися як цілісний результат. Це підтверджує й практика, коли стійкі високі темпи економічного зростання країни не приводять до зниження рівня нерівності і скорочення бідності. Наприклад, за даними авторів доповіді «The Inclusive Growth and Development Report 2017» США посідає 9-те місце по ВВП на душу населення, але тільки 23-тє місце за індексом інклюзивного розвитку [13]. Це свідчить про недостатній рівень продуктивної зайнятості для всіх груп населення та справедливого розподілу результатів праці.

В таблиці 1.1 представлені трактування поняття «інклюзивне зростання» міжнародними організаціями та українськими вченими.

Таблиця 1.1 – Визначення поняття «інклюзивне зростання» [узагальнено автором]

Автор, джерело	Визначення
1	2
Світовий банк і МВФ [12]	Інклюзивне зростання як високе і стійке, широко поширене по усіх секторах економіки, що залучає значну частину трудової сили і характеризується рівністю можливостей в доступі до ринку і ресурсів
Організація економічного співробітництва і розвитку [14]	Інклюзивне зростання – це економічний розвиток, в рамках якого виникають можливості для всіх верств населення, справедливо розподіляються матеріальні та нематеріальні блага у суспільстві для підвищення його добробуту.
Європейська комісія, стратегія «Європа 2020» [15]	Інклюзивне зростання включає в себе: повне використання трудового потенціалу, зниження бідності і її наслідків, розвиток соціальної залученості, усунення регіональних диспропорцій.
Проект «Стратегії сталого розвитку України на період до 2030 року» [16]	Інклюзивне зростання – економічне зростання, яке створює для всіх верств населення максимальні можливості для працевлаштування та участі в усіх сферах життєдіяльності країни, а також забезпечує справедливий розподіл результатів праці
Комісія Інклюзивного розвитку (The Commission Inclusive Growth) [17]	Інклюзивне зростання – це інтегроване широкомасштабне зростання, яке поширюється на широкий діапазон людей та місць для того, щоб сприяти та отримувати переваги від економічного успіху.
Єрмак С.О. [11, с. 13]	Інклюзивне зростання як інноваційний вектор соціально-економічного розвитку спирається на залучення всіх ресурсів, насамперед людських, які, своєю чергою, одержують доступ не тільки до створення сукупного національного продукту, а й відповідної його частки.

Продовження таблиці 1.1

1	2
Базиліук А.В., Жулин О.В. [7, с. 21]	Інклюзивна модель економічного розвитку передбачає створення максимальних можливостей для розвитку особистості, участі у всіх сферах життєдіяльності країни, працевлаштування та рівний доступ до результатів праці
Прогнімак О.Д. [10, с. 188]	Інклюзивний розвиток засновується на економічному зростанні, що дозволяє відчувати його результати кожному члену суспільства, охоплюючи усі сфери його життя, тобто це зростання, яке дозволяє залучити більшу частину трудових ресурсів до ефективної економічної діяльності завдяки чому забезпечити більшій частині населення більш високий рівень життя

Отже, з представлених визначень у таблиці 1.1 можна стверджувати, що соціальна складова займає центральне місце у визначенні інклюзивного зростання. Інклюзивне зростання вирішує головним чином такі проблеми як бідність, нерівність і безробіття, створює нові економічні можливості, сприяє продуктивній зайнятості всіх груп працездатного населення. Базові положення теорії інклюзивного розвитку були також розвинені у звіті «The Growth Report: Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development», сформованого учасниками Комісії зі зростання і розвитку. Один з основних висновків звіту полягає у наступному: «...швидке і тривале економічне зростання це досить складне завдання, але воно реальне, і повторення таких досягнень можливе в інших країнах, що дасть їм шанс поліпшити якість життя своїх громадян і скоротити бідність...» [12].

Розглядаючи інклюзивний розвиток окремо взятої країни, доцільним є розгляд показників інклюзивного розвитку на рівні регіонів (стосовно України – це області) для більш чіткого розуміння проблем та перспектив розвитку кожної території, її залучення до процесу інклюзивного зростання. Поняття «інклюзивність» близьке за значенням до поняття «інтеграція». Тому доречно говорити про певний базис взаємопов'язаних елементів, який є запорукою інклюзивного розвитку регіону. Базис інклюзивного розвитку регіону наведено на рисунку 1.1.

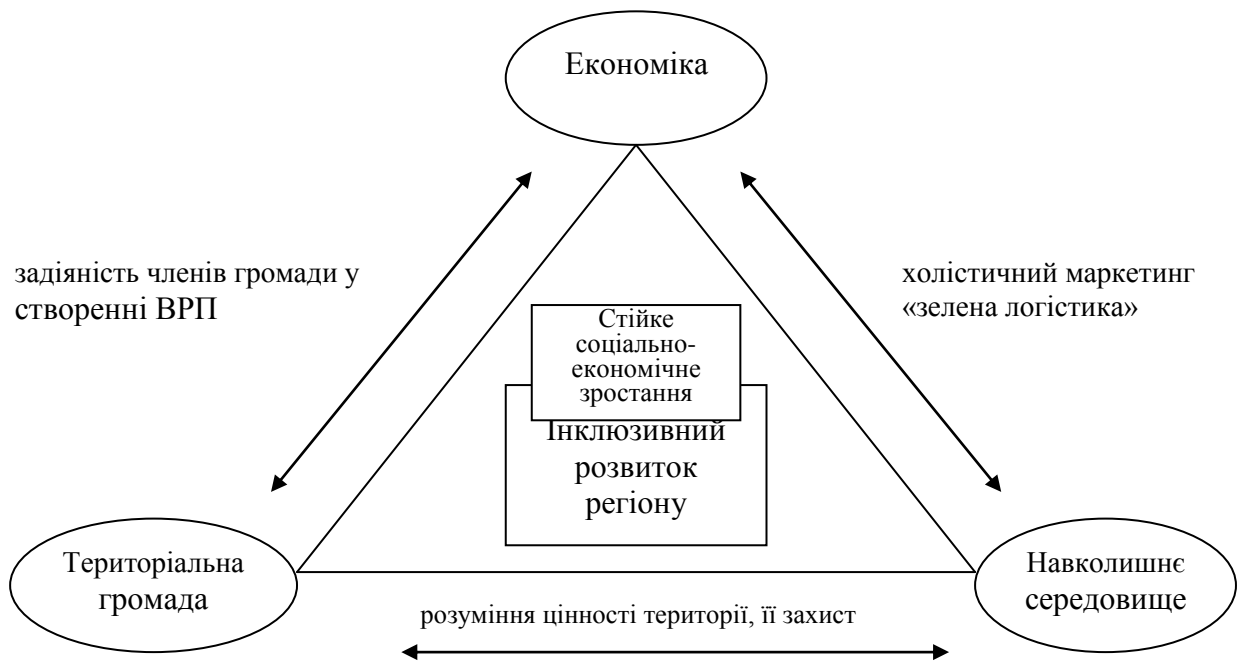

Рисунок 1.1 – Базис інклюзивного розвитку регіону [розробка автора]

Елемент «Економіка» передбачає створення рівних можливостей для участі підприємств не тільки крупного, але й малого і середнього бізнесу в економічній діяльності (створенні валового регіонального продукту, ВРП) області через формування логістичних ланцюгів поставок, кластерів з використанням сучасних концепцій маркетингу і логістики. Можливості для розвитку підприємств малого і середнього бізнесу, в свою чергу, відкривають можливості для створення робочих місць і працевлаштування економічно активного населення регіону. Елемент «Економіка» безпосередньо взаємопов'язаний з елементом «Навколишнє середовище» через використання принципів і концепцій соціально-відповідального маркетингу, «зеленої» логістики з метою дбайливого використання природних ресурсів, екологізації процесів виробництва. Елемент «Економіка» взаємопов'язаний з елементом «Територіальна громада» через створення робочих місць і відповідно залучення членів територіальної громади у створення ВРП.

Елемент «Територіальна громада» передбачає інвестиції у людський капітал, розвиток соціальної інфраструктури. У відповідності до принципів інклюзивного розвитку кожен член територіальної громади, кожна людина

повинна мати можливості не тільки для реалізації свого людського потенціалу, максимального внеску у розвиток економіки, але й мати доступ до результатів праці, які дозволять забезпечити відтворення цієї людини, зростання її добробуту.

На рисунку 1.2 запропонована концептуальна модель залучення члена територіальної громади в інклюзивний розвиток через справедливий доступ до можливостей і результатів праці, а також можливі результати інклюзивного соціально-економічного розвитку регіону.

Рисунок 1.2 – Концептуальна модель залучення членів територіальної громади в інклюзивний розвиток регіону [розробка автора]

Інклюзивне середовище забезпечує не тільки рівний доступ до можливостей (можливості задоволення власних потреб, працевлаштування, відпочинку, отримання освіти, медичне обслуговування), але й рівний доступ до результатів праці. Справедливий розподіл результатів праці передбачає

рівномірний і достатній розподіл між найманим працівником, роботодавцем і державою через збалансований розмір заробітної плати, прибутків і податків. Слід зазначити, що доступ до можливостей і доступ до результатів праці мають прямо пропорційну залежність. Чим більше можливостей у члена громади реалізувати свій потенціал задля економічного розвитку регіону, тим більше можливостей у нього отримувати відповідну частину результатів праці. Якщо член громади має гідну заробітну плату, то відповідно він та його сім'я має доступ до можливостей, які в свою чергу створюють передумови до отримання кращої освіти, роботи і вищої оплати праці.

Елемент «Територіальна громада» взаємопов'язаний з елементом «Навколишнє середовище» через розуміння цінності території, її збереження та захист довкілля.

Елемент «Навколишнє середовище» передбачає наявність території, на якій проживає територіальна громада та відбуваються процеси економічної діяльності. Збереження навколишнього середовища надає можливість громаді жити в незабрудненому середовищі, зберігати здоров'я, збільшувати довго тривалість життя. Стосовно взаємозв'язку з елементом «Економіка», то в результаті застосування концепцій екологічного маркетингу і логістики навколишнє середовище надає можливість використовувати свої природні ресурси більш ефективно, залучати у процеси виробничої та економічної діяльності альтернативні джерела енергії.

Отже, підсумовуючи різні підходи до трактування понять інклюзивності та інклюзивного зростання, можна запропонувати наступне: інклюзивний розвиток регіону – це процес соціально-економічного зростання регіону за умови залучення у цей процес всіх суб'єктів господарювання, об'єктів економічної і соціальної інфраструктури, всіх членів територіальної громади через створення сприятливих можливостей, справедливий розподіл результатів праці та захист навколишнього середовища.

1.2 Складові інклюзивного розвитку промислового регіону

Незважаючи на досить швидке сприйняття концепції інклюзивного зростання широким колом фахівців, на сьогодні не існує єдиного визначення цього поняття та його змісту. Інклюзивний розвиток регіону є багатофакторним і багаторівневим процесом, оскільки його основою є економіка максимальної зайнятості і взаємодії усіх суб'єктів. Інклюзивний розвиток передбачає активне залучення всіх членів суспільства у різні види діяльності, повагу прав і свобод кожної окремої людини, забезпечення гарантій безпеки і рівноправності.

Оскільки інклюзивний розвиток регіону є багатофакторним поняттям, то зрозуміло, що його реалізація забезпечується за рахунок певних складових. У якості складових інклюзивного розвитку регіону можна запропонувати наступні: 1) соціально-демографічна; 2) економічна; 3) природна.

На рисунку 1.3 представлено складові інклюзивного розвитку регіону та їх компоненти.

Рисунок 1.3 – Складові інклюзивного розвитку регіону та їх компоненти [розробка автора]

Соціально-демографічна складова займає центральне місце у визначенні інклюзивного зростання регіону, оскільки саме людина є головною виробничою силою, основою розвитку економіки та суспільства. Економічна складова інклюзивного розвитку передбачає залучення більшої кількості ресурсів, щоб отримати економічний розвиток. Однак інклюзія не є самоціллю, не може постійно включати нові ресурси через їх обмеженість, треба накопичувати. В свою чергу природна складова передбачає дбайливе використання природних ресурсів також через їх обмеженість і зменшення забруднення навколишнього середовища. Отже, необхідно змінити філософію використання природних ресурсів через залучення екологічних і соціальних чинників для їх відтворення: використання вторинних ресурсів, технологій відновлення енергії, переробка сміття.

Кожний з компонентів може бути оцінений за допомогою одного або декількох показників. В таблиці 1.2 представлено перелік показників, які використовуються для розрахунку індексу інклюзивного розвитку регіону та визначена бажана тенденція їх зміни.

Таблиця 1.2 – Показники, які використовуються для розрахунку індексу інклюзивного розвитку регіону

Складова інклюзивного розвитку	Показник	Од. виміру	Бажана тенденція зміни
1	2	3	4
Соціально-демографічна	Очікувана тривалість здорового життя	років	Зростання
	Економічно активне населення працездатного віку	тис. осіб	Зростання
	Рівень безробіття населення працездатного віку	%	зменшення
	Народжуваність	тис. осіб	Зростання
	Рівень міграції	осіб	зменшення
	Чисельність населення з доходами у місяць, нижчими фактичного прожиткового мінімуму	тис. осіб	зменшення
	Нерівномірність доходів населення (коефіцієнт Джині) *	від 0 до 100	зменшення
Економічна	ВРП на душу населення	грн.	Зростання

Продовження табл. 1.2

1	2	3	4
	Кількість підприємств малого та середнього бізнесу	од.	Зростання
	Сукупні ресурси за місяць у розрахунку на одне домогосподарство	грн.	Зростання
	Сукупні витрати за місяць у розрахунку на одне домогосподарство	грн.	Зростання
	Рівень заощаджень населення	грн./міс.	Зростання
	Обсяги реалізованої продукції суб'єктами господарювання за рік	млн. грн.	Зростання
	Обсяги виробництва промислової продукції, на кінець року	млн. грн.	Зростання
Природна	Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища	тис. грн.	Зростання
	Поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища	тис. грн.	Зростання
	Утворення та поводження з відходами	тис. т	зменшення
	Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря	тис. т	зменшення

* - нерівномірність доходів населення (коефіцієнт Джині) розраховується на підставі розподілу населення за рівнем середньодушових загальних доходів і визначає розшарування суспільства за доходами.

1.3 Можливості інклюзивного розвитку регіону в контексті сучасної парадигми маркетингу

Децентралізаційні, інтеграційні, ринкові процеси, які є суперечливими за природою і неоднозначними за наслідками особливо позначаються на Україні, як на країні, економіка якої вважається трансформаційною. Вони створюють труднощі в усіх сферах життєдіяльності, що зумовлює необхідність адаптивних змін з метою збереження потенціалу регіонів, розвитку та підвищення добробуту їх мешканців – забезпечення інклюзивного розвитку. Зростання соціальної напруженості і екологічних проблем, до яких призводить використання традиційних підходів в управлінні економічними суб'єктами всіх рівнів, обумовлює інтерес до нового методичного апарату управління

розвитком регіону. Рішення існуючих проблем пов'язано з орієнтацією суспільства на концепції сталого та інклюзивного розвитку, а також зеленої економіки.

В економічній літературі підкреслюється, що центральною фігурою інклюзивної розвитку є людина [17], центральною людиною маркетингу також є людина (споживач) [18], регіональна політика спрямована на покращення життя людини (населення регіону), оскільки є інструментом налагодження партнерства між обласною державною адміністрацією, обласною радою, районними адміністраціями, міськими та районними радами, науковими установами, представниками бізнесу, а також широким колом організацій громадянського суспільства [19].

Регіон як територіально-організаційна одиниця, з точки зору маркетингових підходів, є особливим об'єктом, що відрізняється комплексом вихідних маркетингових факторів, суб'єктами маркетингової діяльності та, навіть, цільовими групами. З одного боку, регіон має ширше поле для маркетингу та диверсифікації ризиків [20, с. 10]. Такої ж думки дотримується і І. Дегтярева, відзначаючи, що регіон це «суб'єкт геополітичної і підприємницької діяльності, який вступає в конкурентну боротьбу шляхом застосування спеціального інструментарію і може формувати певне регуляторне, матеріальне і інформаційне середовище для цього; тобто регіон слід розглядати як целеспрямовану систему, що функціонує на мережевих принципах» [21, с. 7]. Автор наводить модель функціонування регіону у маркетинговому оточенні, яка подана на рисунку 1.4.

Як видно з рисунку, в умовах посилення зовнішніх впливів регіон повинен бути достатньо сильною і адаптивною системою. Забезпечити це можна лише шляхом цільової активізації та синхронізації дій органів влади, бізнесу та населення в регіоні, а також створення спеціальних інформаційних і правових бар'єрів і стимулів для забезпечення ефективного використання ресурсів регіону. З позиції інклюзивності можна відмітити, що вплив держави на свої регіони повинно бути направлений на стимулювання узгодженої поведінки

бізнесу і населення в межах регіону і за його межами, що зумовлює поведінку регіону як окремого цілісного суб'єкта у зовнішньому середовищі. Такий базовий підхід забезпечує необхідний рівень стійкості регіону, формування бажаних умов для життя і ділової сфери, якість його функціонування в цілому [21].

Рисунок 1.4 – Модель функціонування регіону у зовнішньому середовищі [21, с. 7]

Неодмінною умовою економічного розвитку науковці вважають модернізацію всіх аспектів господарського життя країни, тобто в перенесенні на свій ґрунт найдосконаліших способів організації і технології виробництва, підприємницької діяльності, розроблених і реалізованих в найбільш розвинених країнах світу» [17; 22-23; 27].

При цьому варто відрізнити зростання та розвиток. Останній може характеризувати як зростання так і спад. Причому спад розглядається як період,

протягом якого відновлюється рівновага між сукупним попитом і сукупною пропозицією, з ринку йдуть підприємства, що працюють неефективно. В результаті створюється основа для майбутнього економічного зростання.

Традиційно відомі такі концепції економічного зростання як:

- нульове зростання
- сталий економічний розвиток;
- ноосферний розвиток;
- інноваційне зростання тощо.

Звісно, економіка що зростає, має більшу здатність задовольняти нові потреби і вирішувати соціально-економічні проблеми (боротьба з бідністю, забруднення навколишнього середовища) як всередині країни, так і рівні регіону [24]. Однак, у швидкого економічного зростання є прибічники та противники. Перші зазначають, що економічне зростання це: зростання макроекономічних показників, що створює матеріальну базу для вирішення соціальних проблем та проблем екології. Другі вважають, що зростання не означає рівномірність, тобто різні верстви населення мають різний доступ до матеріальних благ, саме зростання викликає більшість екологічних проблем, прагнення до виробництва та споживання призводить до погіршення особистісних характеристик людей [23, с.7]. Таким чином, зростання має свою ціну, а тому воно має бути оптимальним. Підкреслимо, що під сталим розвитком не мається на увазі стійкість в прямому сенсі, як постійний кількісний ріст, а передбачається «безконфліктний» розвиток, з урахуванням екологічної та соціальної складових. «Sustainable», перекладене на українську мову як «стале», необхідно розуміти не як «постійний», а як «стабільний» або «триваючий» [25, с.15].

В.К. Сапун вважає, що концепцією, яка забезпечує справедливі можливості та рівноправ'я для економічних учасників, що супроводжується вигодами, принесеними кожному сектору економіки та різним верствам суспільства – є концепція інклюзивного розвитку. Даний підхід розширює традиційні моделі економічного зростання та включає зосередження уваги на

рівності здоров'я, людського капіталу, екологічного стану довкілля, соціального захисту та продовольчої безпеки як чинників світової безпеки в широкому розумінні [26, с 178]. Основні положення концепції, в тому числі висновок про наявність сильного зв'язку між темпами зростання економіки і рішенням широкого кола соціальних проблем, включаючи більш справедливий розподіл створених в суспільстві доходів, при особливій увазі до найбільш вразливих верств населення, спочатку розроблялися вченими з 80-х років. «Зелені» технології засновані на енерго- і ресурсозбереженні, скорочення вуглецевих викидів, чистому транспорті, альтернативні джерела енергії, органічному сільському господарстві, екодевелопмента (будівництво з мінімальним впливом на навколишнє середовище), передовий логістиці, тощо.

Д.П. Фролов вважає, що «регіон без маркетингової стратегії – слабо структурований конгломерат локалізованих в адміністративних межах активів, обтяжений соціальними зобов'язаннями» [27, с. 4]. В умовах інтенсивної глобалізації безперервно розширюється склад суб'єктів конкурентних процесів: поряд з фірмами, бізнес-групами та країнами (мікро- і макрорівень) до них підключилися територіальні утворення мезомасштаба – міста і регіони. Маркетингова парадигма отримує все більш широке поширення і в перспективі здатна стати домінуючим підходом до управління розвитком регіону, виводячи його на якісно новий рівень.

Теорія маркетингу базується на тому, що матеріальні потреби безмежні і постійно розвиваються: задовольняючи одні потреби у споживача з'являються інші. Таким чином, зростаючі матеріальні потреби та зростання чисельності людей в світі змушують людство постійно нарощувати обсяги і масштаби суспільного виробництва товарів і послуг [23]. Отже, на даний момент цілком очевидно, що основою успішної ринкової діяльності виступають саме маркетинг та система управління маркетингом, яка охоплює всі функціональні сфери його діяльності.

Як відомо, пропозиція – це реакція на потреби. Обсяг пропонованих благ залежить не від бажань масового споживача, а від матеріальних можливостей

останнього задовольняти певну частину своїх запитів. Тому на величину суспільної пропозиції регіону впливають не стільки потреби, скільки сукупний попит. До факторів, які підвищують сукупний попит регіону на вироблену продукцію можна віднести: заробітну плату, цінову, податково-бюджетну і грошово-кредитну політику держави, схильність населення до споживання і заощадження та ін. Зважаючи на децентралізацію та посилення конкуренції за споживача – одним з ефективних рішень може стати просторово-локальний розвиток регіону через специфічні інституційні форми і застосування інструментарію маркетингу і логістики.

На думку О.І. Пастернак, аналіз сучасних тенденцій використання маркетингу в управлінні регіонами показав, що «хоча упродовж останніх років цей процес активізувався, проте існує ще багато проблем, які в першу чергу пов'язані з відсутністю розуміння необхідності та практики застосування маркетингу в управлінні регіонами» [28].

Актуальність проблематики дослідження можливості інклюзивного розвитку регіону маркетинговим інструментарієм обумовлена комплексом причин, серед яких можна виокремити наступні:

- відмова від підходу до вирівнювання регіонів за якої кошти перерозділяються від більш сильних регіонів до більш слабких за рахунок бюджетних коштів та перехід до політики гармонізованого розвитку, що реалізується реформою децентралізації (порівняльна характеристика політик наведена у додатку А) [27]. За децентралізації державне управління стає більш раціональним, гнучким, зрозумілим і інтерактивним. Зміцнюються відносини між державою і суспільством, збільшується прозорість розподілу ресурсів, полегшуються економічна активність і міжрегіональне суперництво місцевих громад. Міста, селища та села можуть легше співпрацювати один з одним, але також конкурують між собою за інвестиції, туристів, проекти, персонал і гранти. Це вимагає від керівництва регіону ініціативної розробки стратегій, в тому числі в області маркетингу [27; 29];

- посилення конкуренції між суб'єктами господарювання на українському ринку підвищило інтерес до підходів, які забезпечують ефективне функціонування підприємницьких структур за нових умов господарювання. При цьому більшість дослідників сходиться на думці, що центральне місце серед даних підходів належить саме маркетингу [30];

- недостатнім досвідом регіонів в сфері створення і здійснення маркетингових стратегій і програм ребрендингу, впровадження принципів територіального маркетингу в систему стратегічного управління регіональним розвитком [27];

- слабкою розробленістю методологічної, теоретичної, методичної та інструментальної бази стратегічного маркетингового планування і управління на регіональному рівні економіки та дискусійним характером пропонованих зарубіжними і вітчизняними дослідниками методик розробки та реалізації маркетингових стратегій територій. А також дефіцитом емпіричної бази успішних і невдалих проектів в області територіального маркетингу і брендингу [27];

Це свідчить про те, що постала потреба в узагальненні світового та вітчизняного досвіду розробки маркетингових стратегій розвитку регіону, формування сучасної теоретичної бази і технологій управління регіональним маркетингом в контексті сучасної парадигми маркетингу, сповідування якої означає, що все структури і підприємства, що відповідають за долю регіону, повинні орієнтуватись на потреби мешканців і цільові групи споживачів, а також створення кращих в порівнянні з іншими територіями конкурентних переваг для оптимального задоволення населення регіону [21, с. 13];

Поняття парадигми має декілька визначень. Одне з них наведено В.І.Купцовим, який зазначав, що парадигма – це «визнані всіма наукові досягнення, які протягом певного часу дають модель постановки проблем і їх рішень науковому співтовариству» [30]. А.В. Коротков відмічає, що поняття парадигми в маркетингу охарактеризовано поки ще не повністю. Наприклад, Ф. Котлер в книзі «Основи маркетингу» (1991) парадигмами називав концепції

підприємницької діяльності - виробнича, товарна, продажів, маркетингу, соціально-етичного маркетингу. Звичайно, серед перерахованих етапів найбільш принциповим і по суті революційним є перехід від домаркетингових концепцій підприємницької діяльності до маркетингової, коли увага перемикається з підприємства на споживача [31].

Щодо концепції, то К.М. Луцій визначає її як «науково обґрунтований проект організації маркетингової діяльності, який ґрунтується на конкретній керівній ідеї, ефективній стратегії, необхідному оперативному інструментарії здійснення маркетингової діяльності в цілях досягнення результатів, обумовлених стратегічним планом підприємства. Концепція маркетингу може також розглядатися як інтегрована, орієнтована на споживача і прибуток філософія бізнесу, філософія ведення справ підприємства і людини. У цьому контексті в сучасних умовах господарювання маркетингова концепція полягає в тому, щоб уся діяльність підприємства виходила із знання споживчого попиту і його змін у перспективі» [32, с. 90].

Загальноприйнятими в еволюції маркетингу є сім основних концепцій маркетингу, обґрунтованих світовою наукою і практикою в області маркетингу. Кожна з концепцій передбачає наявність певного акценту маркетингової діяльності на певному аспекті або сфері маркетингової діяльності. Переміщення акцентів залежить, від істотних змін, що відбуваються у зовнішньому і внутрішньому середовищі компанії. Якщо розглядати концепції маркетингу у розвитку, то вони виникали у такому порядку: виробнича концепція, товарна концепція, збутова концепція, традиційна концепція маркетингу, концепція соціально-етичного маркетингу, сервісна концепція, концепція маркетингу взаємодії.

Для розмежування етапів розвитку концепції маркетингу застосовують три головні відмінні критерії:

- провідна ідея;
- основний інструментарій;
- головна мета [32, с. 91].

Еволюція маркетингового мислення ґрунтується на трьох поглядах:

По-перше, на історичній моделі – від виробничої орієнтації до ринкової, від нарощування обсягів виробництва до зниження витрат і в кінцевому рахунку до максимізації доданої вартості;

По-друге, на уявленні про маркетинг з початку ХХ ст., який був тісно пов'язаних в суспільній свідомості з рекламою. Завдяки розвитку реклами виробники отримали можливість збільшити кількість і діапазон звернень до споживача, що поклало початок масовому маркетингу;

По-третє, положення про те, що економічна традиція більше, ніж практика, вплинула на теорію маркетингу [33].

Відомі три основні парадигми маркетингу (всі вони рівноправні, але в маркетинговому мисленні спостерігається тенденція до зрушення до парадигми холістичного маркетингу):

- неокласична парадигма (мікроекономіка). Її сутність полягає в акцентуванні однієї із початково відокремлених функцій маркетингу (компонентів майбутнього комплексу «4Р»);

- конфліктна парадигма (стратегія). В рамках цієї парадигми, метою фірми стає стратегічно важливий результат додатка маркетингових зусиль - створення і подальший розвиток власних стійких переваг над своїми конкурентами в очах споживача, аж до монополізації ринку. Слід зазначити, що сама ця концепція стала претендувати на роль ведучого конкурентної переваги стратегічного характеру в ринковому управлінні фірмою. У цій парадигмі почав реалізовуватися стратегічний комплексний підхід, який змінив концепцію маркетингового комплексу. В рамках стратегічного маркетингу, найбільшу роль набувають маркетингові дослідження конкретних цільових груп споживачів;

- парадигма холістичного маркетингу [18; 34]. Деякі автори називають її «парадигма відносин (співробітництва; партнерства)» [34-36]. Є такі, що вважають що холістичний маркетинг це концепція в рамках парадигми відносин [37]. Різні підходи до визначення сутності парадигми наведено у

додатку Б. Холістичний (цілісний) маркетинг базується на плануванні, розробці та впровадженні маркетингових програм, процесів і заходів з урахуванням їх широти і взаємозалежності. Більшістю науковців визнається, що холістичний маркетинг включає в себе чотири компоненти: маркетинг взаємовідносин, інтегрований маркетинг, внутрішній маркетинг, соціально відповідальний маркетинг [39; 40]. Їх взаємодія наведена на рисунку 1.5.

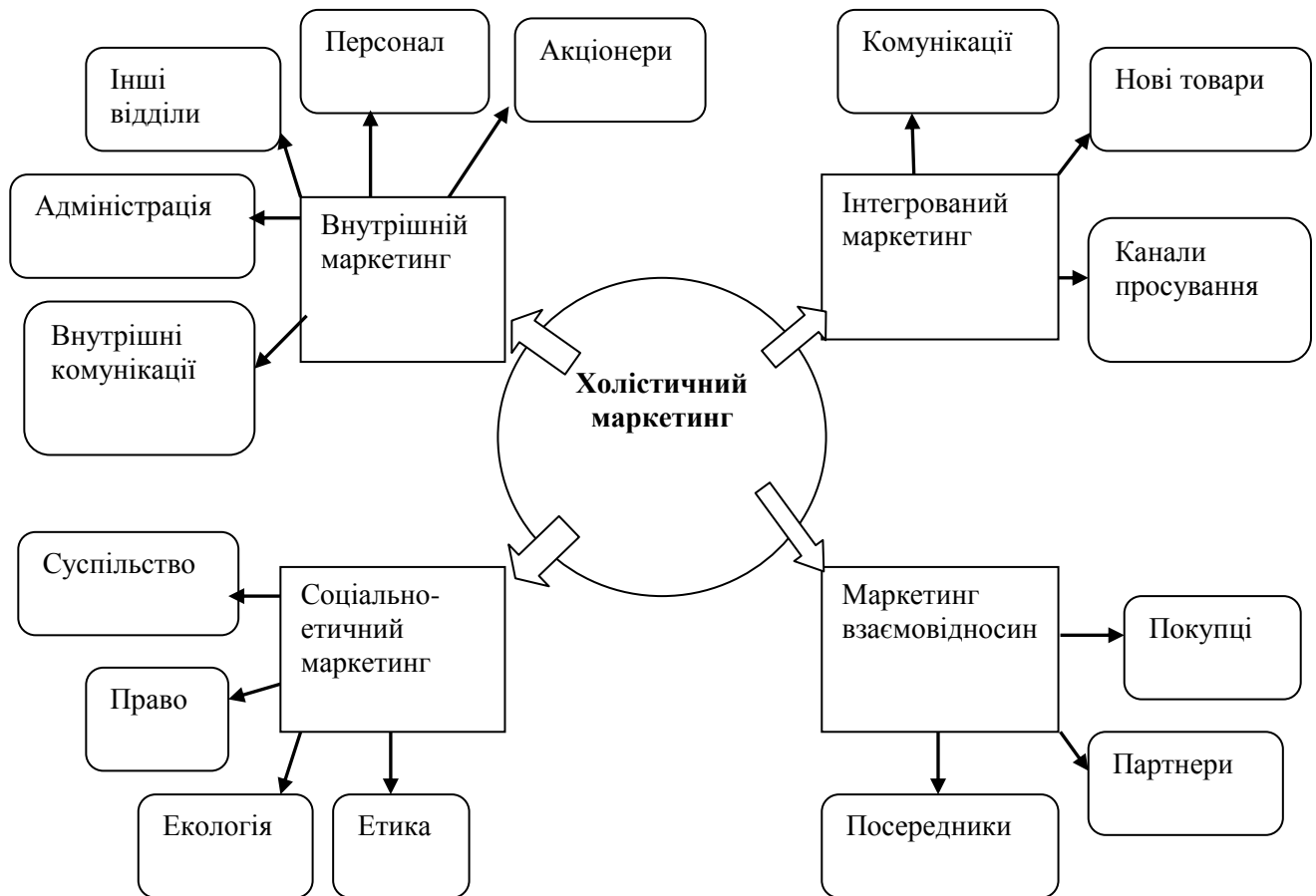

Рисунок 1.5 – Складові холістичного маркетингу
[узагальнення авторами на базі літератури: 30-41]

Однак існують і інші точки зору на питання змістовного наповнення холістичного маркетингу. Як приклад, Л.В. Борзакова, наводить роботи О.О. Криковцева та О.А. Козлової. На думку О.А. Козлової, складові концепції холістичного маркетингу варто об'єднати в такі групи: міжнародний маркетинг, макромаркетинг (маркетинг на рівні держави), мезомаркетинг (маркетинг на рівні регіону) та мікромаркетинг (маркетинг на рівні підприємств), що включає

маркетинг взаємовідносин, територіальний та соціальний маркетинг. А О.О. Криковцев стверджує, що основними елементами холістичного маркетингу є зовнішнє партнерство постачальників, умовне партнерство, зовнішнє партнерство споживачів та внутрішнє партнерство всіх рівнів управління фірми [38, с. 89]. При цьому, О.О. Криковцев наголошує, що «не можна ставити знак рівності між стратегією холістичного маркетингу, заснованої на парадигмі партнерства, і CRM-системою, яка є тільки інструментом встановлення та поліпшення бізнес-процедур і подальшого аналізу результатів» [35, с. 85]

Базова ідея концепції маркетингу відносин виражається в тому, що в процесі реалізації узгодженої мети господарюючі суб'єкти, що спеціалізуються на виконанні конкретних функцій, повинні сформувати такий образ відносин між собою, при якому дії кожного з них будуть взаємно доповнювати один одного [18; 31-38].

Аналіз змісту концепцій маркетингу та сутності парадигм дозволяють зробити висновок, що концепції розвивались у рамках певної парадигми, що відображено у таблиці 1.3 Також можна прослідкувати залежність концепції економічного розвитку від маркетингової парадигми.

Як видно з таблиці інклюзивний розвиток регіону можливий за конфліктної парадигми маркетингу. Однак, на думку М.А. Пивоварової це буде розвиток органічного типу, який означає усвідомлене (або неусвідомлене) підпорядкування цілісної народногосподарській системі. Подібна ситуація виникає в тому випадку, коли макроекономічний простір об'єктивно перевищує рівень розвитку регіону або коли цілісна система «нав'язує» власне бачення кожному регіону. На противагу органічному типу, інклюзивний розвиток атомістичного типу являє собою зовнішнє об'єднання самодостатніх у економічному плані регіонів, кожен з яких прагне до незалежно розвитку [17, с. 215].

Таблиця 1.3 – Взаємозв'язок маркетингових парадигм, концепцій маркетингу та концепцій економічного зростання [17; 18; 32; 33; 36- 38; 43; 44]

Часовий період	Концепція економічного зростання	Парадигма	Концепція маркетингу	Інструментарій
1	2	3	4	5
Поч. 20-х рр. XX ст.		неокласична	1. концепція вдосконалення виробництва і на цій основі – ціни; 2. концепція вдосконалення технічних і функціональних характеристик товару; 3. концепція активізації комерційних зусиль (збутова концепція)	4P (Marketing mix)
Поч. 60-х рр. XX ст.	сталий економічний розвиток	конфліктна	4. концепція традиційного маркетингу;	4C
	інклюзивний розвиток		5. концепція соціально-етичного маркетингу	
Поч 90-х XX ст.	атомістичного типу	холістична	6. концепція маркетингу відносин (партнерського маркетингу)	11C (Customer Mix)*
Поч. XIX ст.	гармонійний тип інклюзивного розвитку			

Примітка. Комплекс 11C включає в себе: Customers (Споживачі), Categories (Категорії – інструмент категорійного менеджменту), Capabilities (Можливості), Cost, profitability and value (Витрати, прибуток та цінність), Control of the contact to cash process (Контроль за процесами притоку грошей в компанію), Collaboration and integration (Співробітництво та інтеграція з покупцями та постачальниками), Customization (Персоналізація товарної пропозиції), Communications, interaction and positioning (Взаємодія з покупцями, постачальниками, позиціонування компанії), Customer measurement (Оцінка покупцями діяльності компанії), Customer care (Піклування про покупців), Chain of relationships (Ланцюжок взаємовідносин – інструмент концепції маркетингу взаємовідносин з постачальниками та покупцями) [43].

Гармонійний тип інклюзивного розвитку, на думку Д.П. Фролова, заснований на паралельному стимулюванні конкуренції серед економічно самостійних регіонів (ринковими методами та інструментами) і максимальному залученні потенціалу відстаючих і депресивних територій (адміністративними технологіями). Обґрунтовано необхідність створення макроекономічних умов і стимулів трансформації типової моделі поведінки регіонів, переорієнтувавши її з конкурентною на коопераційних стратегію, що дозволить максимально використовувати потенціал міжрегіонального кобрендингу [27, с. 7]. Його

доповнює М.А. Пивоварова, зазначаючи що «Даний тип означає рівноправні відносини, партнерство і співробітництво. В основі конвергенції лежить врахування інтересів всіх учасників, узгодження позицій, пошук балансу інтересів» [17, с. 216]. Д.П. Форолов вважає, що фундаментальним принципом гармонізованого типу інклюзивного розвитку є свобода вибору регіонами своєї спеціалізації в системі просторового поділу праці та визначення ключових компетенцій, а технологією реалізації цієї «усвідомленої необхідності» виступає маркетинг територій [27, с. 29].

При цьому маркетинг територій в контексті інклюзивного розвитку:

- є нестандартним та ефективним інструментом вирішення територіальних програм – від дефіциту інвестицій до екологічних загроз;
- покликаний розширювати вплив регіону для досягнення своїх цілей та служити інструментом підвищення конкурентоспроможності регіону;
- спосіб видозмінення сфер життєдіяльності регіону, що примушує їх працювати на розвиток регіону, на задоволення потреб населення регіону;
- визнання, що місцева влада є не єдиним суб'єктом маркетингу і повинна враховувати інтереси своїх ринкових партнерів: бізнесу, науки, туризму, соціуму та інших;
- процес кооперації і координації, поєднання територіальних інтересів у комунікативну, креативну та інноваційну культуру співробітництва;
- вирішення завдань розвитку територій, створення позитивної репутації, поліпшення іміджу, створення бренду [28].

Тож гармонійний тип інклюзивного розвитку регіону в найбільш реальний саме за умови маркетингового підходу до управління.

Передумови сповідування холістичної парадигми маркетингу для реалізації гармонійного типу інклюзивного розвитку полягають у розширенні стосунків зі споживачами, партнерами, широкими верствами населення, зближенні з контактними аудиторіями через соціальні та інші мережі, використання маркетингових інструментів, зміст яких добре сприймається суб'єктами у вузьких нішах ринку [30]. Це вимагає від керівництва регіону

ініціативної розробки стратегій, в тому числі в області маркетингу, а головним завданням побудова безперервної зворотного зв'язку зі спільнотою та бізнес-партнерами, а також чіткого розуміння ідентичності регіону.

Застосування концепції маркетингу взаємин для забезпечення інклюзивного зростання регіону гармонійного типу робить можливим підвищення конкурентного потенціалу регіону, що є найбільш пріоритетним напрямком регіональної політики в умовах сформованої економічної ситуації в Україні.

1.4 Теоретичні підходи до формування інклюзивних інститутів розвитку регіону на засадах логістичної концепції

Одним з найбільш дискусійних питань сьогодення, що обговорюються світовою науковою спільнотою, є питання про те – чому одні країни процвітають в економічному відношенні, а інші ні. Тим більше, це питання є актуальним для України, яка володіє значним потенціалом розвитку завдяки своєму просторово-територіальному розташуванню (перетин Європейсько-Азіатських шляхів, логістична доступність ринків Близького Сходу та Африки); людським ресурсам (трудовим та інтелектуальними); кліматичним умовам та земельним ресурсам; умовам для розвитку альтернативної енергетики та енергозберігаючих технологій. Але наявний величезний потенціал національної економіки витрачається марно, через неефективну економічну політику, відсутність дієвого законодавства та програм розвитку, значних проблем, пов'язаних з корупцією, низькою продуктивністю, відсутністю інвестицій. Отже, на нашу думку, одним з чинників успішного зростання національної економіки є забезпечення умов для розвитку регіонів.

В наукових дослідженнях питання регіонального розвитку розглядаються з позицій різних підходів та концепцій: державного управління, ресурсної,

диверсифікації національної економіки та її конкурентоспроможності [45], логістичної [46; 47] та багатьох інших. Однією з найбільш обговорюваних концепцій розвитку сьогодення є концепція інклюзивного зростання, започаткована Д. Аджемоглу та Д. Робінсон [1], яка застосовується у дослідженнях розвитку національних економік. На нашу думку, окремі її складові та положення можуть бути застосовані для визначення передумов економічного зростання регіонів країни.

Д. Аджемоглу та Д. Робінсон в своїй праці «Чому нації занепадають? Походження влади, багатства і бідності» [1] стверджують, що ступінь розвитку національної економіки безпосередньо залежить від інклюзивних економічних інститутів, які забезпечують роботу двох найважливіших рушійних сил економічного зростання: технологічних інновацій та освіти. На їх думку інклюзивні економічні інститути – це такі інститути, які «заохочують великі маси людей до участі в економічній діяльності... Щоб бути інклюзивними, економічні інститути мають шанувати приватну власність, неупереджену систему права й надання публічних послуг для створення конкурентного середовища, у якому люди можуть здійснювати обмін і домовлятися. Має також бути гарантія можливості відкривати новий бізнес і обирати свій кар'єрний шлях» [1, с. 79]. Безпосередньо стійке економічне зростання майже завжди супроводжується технологічними інноваціями, які підвищують продуктивність всіх трьох чинників виробництва: людської праці, землі та капіталу. Інклюзивні економічні інститути створюють інклюзивні ринки, які, на відміну від вільного ринку, забезпечують рівні можливості доступу до ресурсів.

Якщо розглядати Україну, то окремі регіони завжди дуже різнилися за рівнем розвитку та економічного зростання, що зумовлено історичними чинниками, складом та структурою галузей економіки, які переважають в тому чи іншому регіоні, рівнем адаптивності до сучасних умов господарювання, рівнем інноваційного та інвестиційного розвитку. Більш того, якщо звернутися до категорії «інклюзивний ринок», яку можна визначити як ринок, де всі бажаючі можуть вільно обирати професію та знайти роботу за фахом та

отримувати за неї справедливу платню, то регіони України, окрім столичного, не мають таких ринків. Рівень оплати праці таких категорій висококваліфікованих фахівців як медичні працівники, науковці, учителя не можна охарактеризувати як справедливий, у порівнянні з витратами ресурсів на навчання та отримання необхідного рівня кваліфікації.

Слід погодитися з думкою А.В. Пелашенко про те, що ефективність функціонування регіону залежить не лише від рівня розвитку країни, а насамперед від способів управління економікою, соціально-економічних відносин та особливостей використання місцевих ресурсів [48]. Таким чином, для ефективного розвитку регіону необхідно формування структури управління, що ґрунтується на принципах раціонального використання всіх видів ресурсів при збереженні сприятливого навколишнього середовища. Ефективний розвиток регіону також передбачає постійне зростання його соціально-економічного та промислового потенціалу.

Дослідивши різні наукові праці присвячені регіональному розвитку, інклюзивним економічним інститутам та логістичним інструментам, ми схилиємося до думки, що в найбільшій мірі для аналізу можливості створення інклюзивних економічних інститутів, що сприятимуть розвитку регіону підходить модель М. Портера «Ромб конкурентоспроможності національної економіки», яку можна наложити і на регіон [45]: факторні умови; споріднені та підтримуючі галузі (кластери); структура і стратегія компаній, внутрігалузева конкуренція; умови внутрішнього попиту; роль випадку; роль уряду.

Найважливішим фактором інклюзивного зростання можна вважати інфраструктуру, зокрема логістичну. В різних дослідженнях можна побачити, що найбільш гостро проблема нерівності, тобто низького ступеня інклюзивності економічного зростання має місце в країнах із слаборозвинутими інфраструктурними мережами. Теоретичні дослідження і емпіричні розрахунки свідчать про тісний зв'язок між розвитком інфраструктури і інклюзивним зростанням – 1 млрд дол., вкладений в інфраструктуру, безпосередньо створює 15 тис робочих місць і приблизно 30 тис додаткових робочих місць в суміжних

галузях. Китай, починаючи з 2000-х років, інвестує в інфраструктуру щорічно 8- 10% ВВП, Таїланд і В'єтнам – понад 7%, Індія – 4-6%, розглядаючи її як платформу для подальших інновацій і вирішення проблем зайнятості [1].

Отже, інструментом зростання регіону може стати сучасна концепція логістики, яка слугує підґрунтям для побудови інклюзивних економічних інститутів. Вона втілює у собі мікс з інформаційної, маркетингової та інтегральної концепцій логістики, реалізуючи системний підхід до організації матеріальних, інформаційних, фінансових потоків, сприяє побудові ефективних ланцюгів постачань та забезпечує цілісний підхід до інклюзивного зростання регіону. Головною метою при цьому повинно стати створення та розвиток логістичної інфраструктури, яка повинна враховувати всі виклики та проблеми людства на сучасному етапі розвитку економіки, серед яких є:

- екологічні (забруднення повітря, води, землі, знищення лісів, зростання середньорічних температур, зникнення цілих екосистем);
- соціальні (поведінка споживача, яку може охарактеризувати як «показове споживання», бажання купувати нові речі у відповідності до сучасних трендів та моди, прагнення належати до певної соціальної групи та відповідати їй за кількістю та складом необхідних атрибутів (одягу, аксесуарів, технічних приладів тощо), що призводить до перевантаження виробничих ресурсів, необхідності будувати все нові інфраструктурні об'єкти для забезпечення попиту, що зростає);
- виробничі (поступове зникнення традиційних для економіки України галузей – металургія, машинобудування тощо; поява нових галузей – альтернативна енергетика, інформаційні технології; комунікації та транспорт, новітні підходи до просування товарів та послуг, нові бізнес-моделі, зміна технологічних укладів).

Системний характер логістичного підходу дозволяє інтегрувати регіональні виробництва, канали розподілу, об'єкти інфраструктури з метою досягнення оптимального результату за мінімальних витрат. Логістична концепція також дозволяє забезпечувати конкурентні переваги регіону шляхом

оптимізації економічних потоків регіону через процеси створення логістичних систем. Регіональна логістика поєднує логістичні методи дослідження регіону як території; регіональну економіку в аспекті аналізу й планування руху потоків; планування й проектування логістичної інфраструктури регіону [48].

Трендом розвитку в усіх сферах суспільного життя є цифрова економіка. Головними факторами, що відрізняють цифрову економіку, є впровадження інформаційних платформ виробництва і бізнесу, Інтернету речей і нанотехнологій. Ролі людини і машини не настільки диференційовані, як наприклад, в системах автоматизованого управління, де людина постановник мети, дослідник, суб'єкт прийняття рішень, а машина лише підсилювач його фізичних і розумових здібностей (пам'ять, швидкодія рахунку). Тепер ролі людини і машини перебувають в більш складній конфігурації. Машина може бути і «учителем» і «учнем», вона генерує знання і автоматично приймає рішення [49].

Світовий досвід підтверджує доцільність застосування економіко-математичних методів на базі сучасних інформаційних технологій для вирішення проблем управління складними економічними об'єктами, до яких належать і регіони [50]. Це призводить до появи нових бізнес-моделей, зокрема, в [47] описано структуру інформаційної системи прийняття рішень для управління ризиками ІТ-проектів, концептуальні засади моделювання логістичних ризиків у складних багатопотокових системах.

Регіональна економіка відрізняється специфічною сферою дослідження ресурсів, в тому числі інтелектуальних. Важливим фактором розвитку регіону є його інтелектуальні ресурси. Інтелектуальні ресурси регіону впливають не тільки на економіку території (забезпечуючи підвищення продуктивності праці, мобільність робочої сили, ефективне впровадження інновацій), але і на соціальне життя населення (якість, спектр пропонованих послуг), стійкість політичного устрою, стан екології. Тому завдання дослідження динаміки розвитку інтелектуальних ресурсів регіону є надзвичайно актуальною [49]. Формування інтелектуального капіталу залежить від якості інтелектуальних

ресурсів, які використовуються у поєднанні з фінансовими та матеріальними ресурсами. Величина інтелектуального капіталу визначається на основі капіталізації наднормативного прибутку, що отримує підприємство в діяльності за рахунок наявності в нього сукупності конкурентних переваг.

В дослідженнях Соколової Ю.О. [51, 52, 53, 54] узагальнено перелічені теоретичні підходи до формування інклюзивних інститутів розвитку регіону на засадах логістичної концепції та зроблено висновки щодо інклюзивних інститутів, які сприятимуть регіональному розвитку. А саме показано, що такими інститутами можуть стати:

- відновлювальна енергетика (сонячна, вітрова, будівництво сміттєпереробних заводів), що відповідає екологічній орієнтації сучасної концепції логістики, або «зеленій логістиці»;
- програми стимулювання підприємництва, інноваційних проектів, створення стартапів, для яких необхідно створити структуру інформаційної системи прийняття рішень для управління проектними ризиками з використанням принципів та методів логістики;
- виробнича, соціальна, інституційна інфраструктура;
- ефективні технології сільськогосподарського виробництва (відновлення лісового господарства, розведення риби тощо);
- водні види транспорту, суднобудування, судноремонтні послуги, портова та транспортна інфраструктура, логістичні хаби;
- освітні та науково-дослідні кластери для забезпечення розвитку високотехнологічних галузей економіки;
- цифрова економіка та її інфраструктура, що базуються на технології блокчейнів.

Маркетингова складова сучасної концепції логістики пов'язує її з пануючою нині концепцією холістичного маркетингу, яка гарантує розширений інтегрований підхід до вирішення виробничих, соціальних, економічних та інших проблем ринку (регіону).

2 АНАЛІЗ ШЛЯХІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ)

2.1 Поточний стан розвитку соціально-демографічної складової інклюзивного розвитку регіону

Нова маркетингова парадигма, на якій ґрунтується інклюзивне зростання, є практичною моделлю такого розвитку всіх країн світу, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреб

В умовах сьогодення зміна концепції маркетингу від задоволення масових потреб споживачів до дотримання інтересів суспільства в цілому через високоефективне задоволення вибагливих потреб кожного споживача стає одним з пріоритетних напрямків у сучасній науці маркетингу. Холістичний підхід у маркетингу передбачає зосередження уваги саме на елементах інтегрованих бізнес-взаємодій фірми з клієнтами, постачальниками і посередниками.

Упровадження холістичного маркетингу у діяльність підприємства означає для нього відхід від традиційних, побудованих на жорсткій ієрархії і підпорядкуванні форм управління виробничими процесами.

У той самий час Н.В. Герасимяк зазначає: «Холістичний маркетинг важко зрозуміти, але це не заважає його успішно використовувати. Упровадження холістичного маркетингу у практику діяльності підприємств дасть змогу оптимізувати та зробити більш довготривалими відносини «підприємство-ринок (покупець)» [55], при цьому, поряд із традиційними моделями економічного зростання, робиться акцент на рівності людського капіталу, екологічного стану довкілля, соціального захисту та продовольчої безпеки як чинників світової безпеки в широкому розумінні. Це відображає основний посыл інклюзивного розвитку, як концепції, яка забезпечує справедливі

можливості та рівноправ'я для економічних учасників, що супроводжується вигодами для кожного сектору економіки та різних верства суспільства.

Холістичний маркетинг вимагає розвитку демократії, децентралізації влади, розвитку ініціативи «знизу», залучення до прийняття рішень усіх учасників процесу. Цільова функція маркетингу полягає у створенні соціального ефекту, який здобувається через покращення економічних результатів діяльності окремих підприємств і урізноманітнення можливостей споживчого вибору, що призводить до покращення рівня і якості життя споживачі.

В рамках децентралізації відбувається поступове обособлення регіонів, що дозволяє вимірювати рівень інклюзивного розвитку вже не країни, а окремого регіону. Так великі і середні міста як центри локального, регіонального та міжрегіонального рівнів, виступають «полюсами росту» через вищу концентрацію економічного, інноваційного, наукового, інфраструктурного, культурного й інформаційного потенціалу розвитку. Тому від вектора та рівня розвитку міст, залежить конкурентоспроможність регіонів і країни загалом.

В умовах практичного вичерпання потенціалу традиційних чинників економічного зростання регіонів зростає необхідність ефективного використання їх внутрішнього соціально-демографічного потенціалу. Відповідно до принципу людиноцентричності, який покладено у стратегію розвитку Запорізької області до 2030 р. [56]. Пріоритетним напрямом є розвиток людського капіталу та підвищення якості життя мешканців Запорізької області. Тобто у стратегії мова йде про інклюзивний місцевий розвиток, який А.В. Кожина визначає, як «це процес структурних змін, який супроводжується економічною та соціальною активністю на місцевому рівні й забезпечує підвищення добробуту на основі максимальної зайнятості, індивідуальну й соціальну безпеку, рівний доступ до можливостей та послуг для широкого кола місцевого населення з використанням місцевих ресурсів. Так, інклюзивний місцевий розвиток являє собою комплексне багатофакторне

явище, тому для забезпечення його ефективності необхідно виявити явні та латентні фактори з метою їх подальшого використання відповідно до місцевих цілей розвитку» [57, с. 22]. Варто відзначити, що значна кількість науковців звертають увагу на посилення ролі людини у суспільному розвитку, адже людський капітал є ключовим чинником інклюзивності розвитку.

У працях Дж. Гупти та К. Вегелін інклюзивний розвиток розглядається як розвиток, який не лише створює нові економічні можливості, а й забезпечує рівний доступ до можливостей, створених для всіх верств суспільства, особливо бідних [58]. Проектом «Стратегії сталого розвитку України на період до 2027 року» визначено, що інклюзивний розвиток – це економічне зростання, яке створює для всіх верств населення максимальні можливості для працевлаштування та участі в усіх сферах життєдіяльності країни, а також забезпечує справедливий розподіл результатів праці [59]. Тож, стають більш важливими такі фактори, як: людський і соціальний капітал, соціальна та економічна активність населення, демографічне навантаження, зайнятість населення, розподіл доходів та рівень бідності населення конкретного регіону [57; 60-62]. При цьому зауважується, що зміщення акценту на розвиток людини і підвищення її добробуту та зниження рівня бідності і нерівності, спрямоване на зростання залученості та активної участі в економіці, а не лише на забезпечення доступу до результатів.

Для десяти обласних центрів (м. Хмельницький, Харків, Херсон, Чернігів, Запоріжжя, Житомир, Кропивницький, Львів, Вінниця та Чернівці) виявлено, що інтенсифікація концентрації в них людських, фінансово-економічних та освітніх ресурсів не супроводжується відповідними соціально-економічними ефектами для відповідних регіонів, що загрожує територіальним дисбалансам просторового розвитку [63].

Для дослідження впливу інклюзивності на соціально-економічний розвиток низкою міжнародних організацій розроблені методичні рекомендації розрахунку Індексу інклюзивного розвитку на основі обчислення груп

показників, що мають вплив на результуючу інклюзивного зростання. Для розрахунку інклюзивного розвитку регіону виокремлено ряд визнач показників.

Розглянемо детальніше соціально-демографічну складову, яка, відповідно до рисунку 1.3 (див. розділ 1) включає в себе наступні складові:

- охорона здоров'я;
- демографічне навантаження;
- зайнятість населення;
- нерівномірність доходів і бідність населення.

Перша складова – охорона здоров'я. В Запорізькій області для надання медичної допомоги населенню створено п'ять госпітальних округів (відповідно до розпорядження Кабміну від 22.03.2017 р. №201-р) [64] які мають багатопрофільні лікарні інтенсивного лікування. Крім того, функціонує 156 закладів охорони здоров'я (69 з них надають стаціонарну медичну допомогу), обласна, 19 районних лікарень, 299 фельдшерських та фельдшерсько-акушерських пункти, 29 пунктів здоров'я. Про увагу до населення свідчить той факт, що кількість закладів зростає (темпи зростання за кількістю закладів склали 2,2 рази у 2018 р., за кількістю відвідувань – 12,6%). Незважаючи на зменшення кількості ліжок та чисельності медичного персоналу, за цими показниками медична інфраструктура Запорізької області має значення вищі від загальнодержавних [56, с. 56-57; 65].

Друга складова – демографічне навантаження. Це узагальнююча кількісна характеристика вікової структури населення, яка показує навантаження на суспільство непродуктивним (населення непрацездатного віку) населенням [66]. Демографічна статистика. Населення Запорізької області у період 1995-2018 рр. наведена у таблиці В.1 Додатку В.

Запорізька область характеризується високим рівнем урбанізації (77,3%). Чисельність наявного населення становила 1684304 особи (станом на 1.03.2020 р.) [67]. Відповідно до оприлюдненої Головним управлінням статистики у Запорізькій області інформації можна відмітити, що кількість

населення скорочується протягом останніх 25 років, як це наведено на рисунку 2.1.

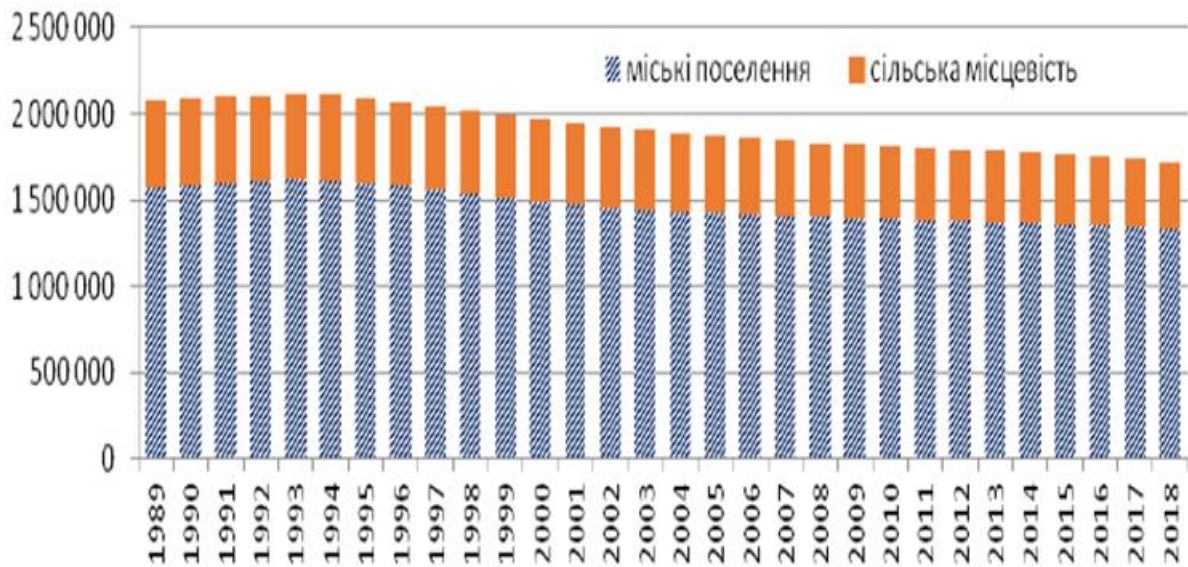

Рисунок 2.1 – Динаміка чисельності населення Запорізької області (станом на 01 січня відповідного року), осіб [56, с. 15]

Визначено що індикаторами демографічної ситуації є характер процесів природного та механічного руху населення. Відмічено, що у регіоні спостерігається:

- зменшення коефіцієнта народжуваності;
- переважання чисельності померлих над чисельністю народжених;
- старіння населення;
- негативне міграційне сальдо (має місці відтік робітників за кордон);
- депопуляція населення (переважно серед сільського населення).

Чисельність населення, динаміка її скорочення та демографічне навантаження у Запорізькій області наведено на рисунку 2.2 [56, с. 16; 19].

Незважаючи на наведені дані загальна ситуація з населенням у Запорізькій області сприятлива. Оскільки близько 74,5 % населення це особи працездатного віку (15-70 р.), 25,5% – економічно неактивне населення [67], що проілюстровано на рисунку 2.3.

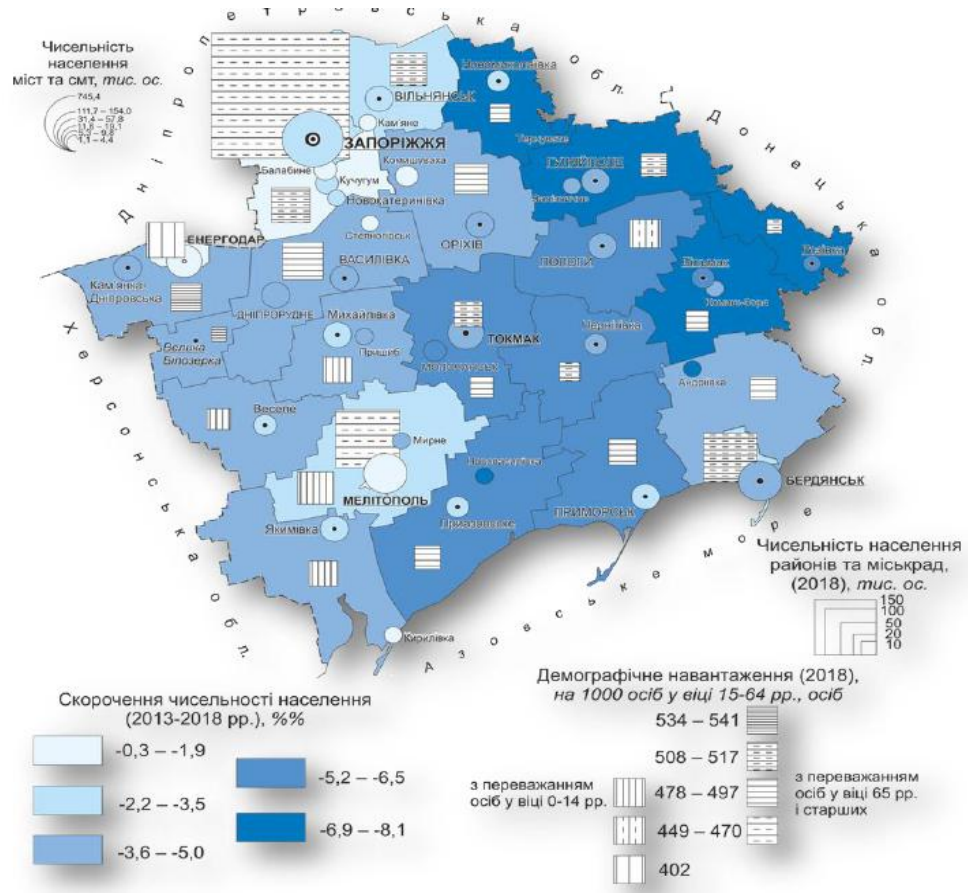

Рисунок 2.2 – Чисельність населення, динаміка її скорочення та демографічне навантаження у Запорізькій області [56, с. 16]

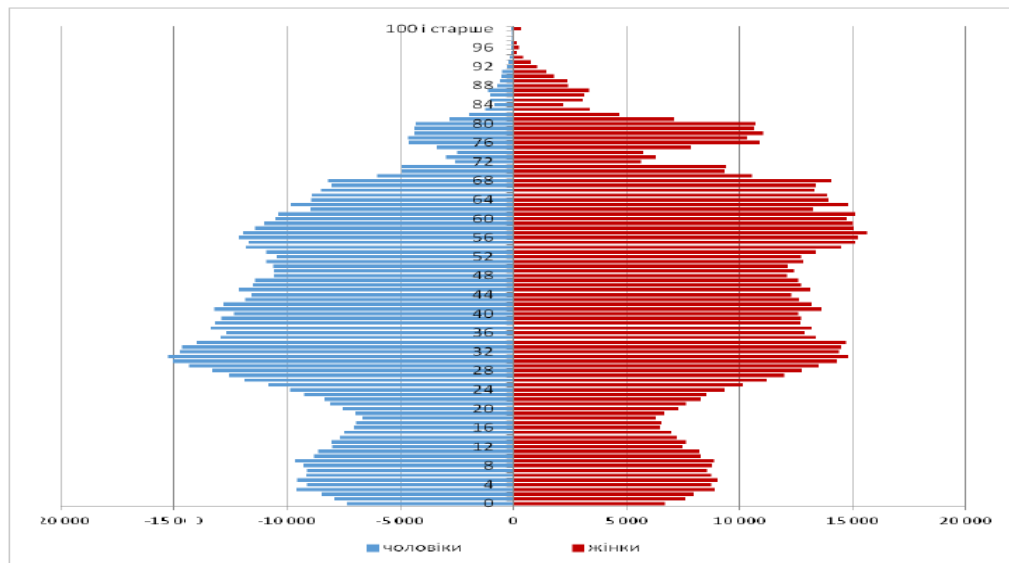

Рисунок 2.3 – Розподіл населення Запорізької області за статтю та віком (станом на 01.01.2018 р.), осіб [56, с. 17]

Третя складова – зайнятість населення. Як вже зазначалось вікова структура населення Запорізької області є сприятливою у економічному відношенні, оскільки дві третини населення перебуває у працездатному віці. Основні показники ринку праці у 2000-2019 рр., рівень зайнятості населення працездатного віку та рівень безробіття населення працездатного віку наведено у таблицях Г.1-Г.3 додатку Г. Однак, депопуляція населення здійснює негативний вплив на ситуацію. За виключенням 2018 р. загальна чисельність зменшується протягом п'яти років з 2014 по 2019 рр. як це наведено на рисунку 2.4.

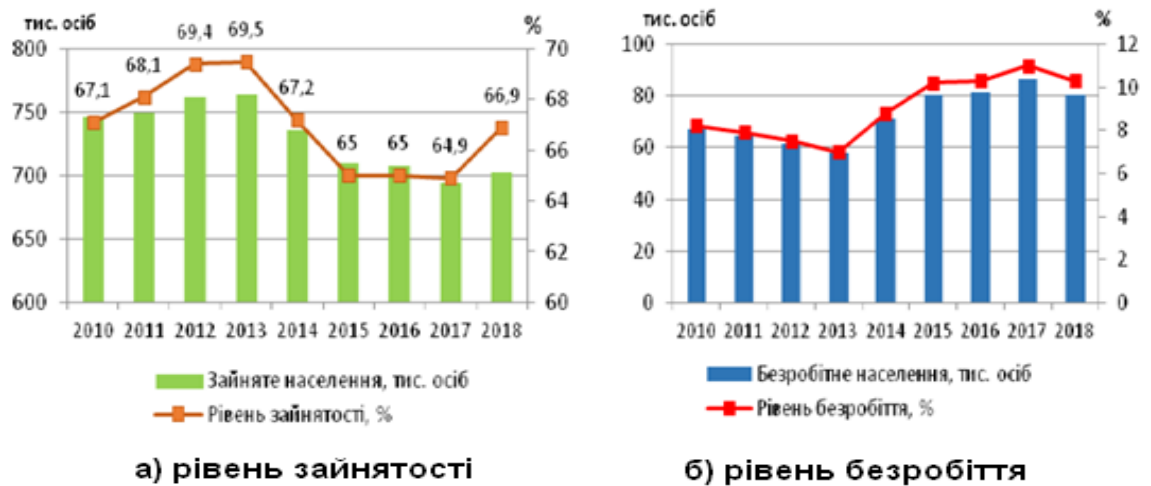

Рисунок 2.4 – Рівень зайнятості/безробіття населення працездатного віку за період 2010-2018 рр. [67]

Зважаючи на те що Запорізька область має потужну промисловість найбільша кількість найманих працівників задіяна саме на промислових підприємствах, як це наведено на рисунку 2.5. Варто відмітити, що найменша кількість зайнятих у сільському господарстві, лише 5,54%, при цьому саме тут найбільша частка самозайнятих – 29,8% [56]. Зазначені особи займаються сільськогосподарськими роботами у власних домогосподарствах. Значна кількість людей працює за наймом але без оформлення, що свідчить про високий рівень тінізації цієї сфери.

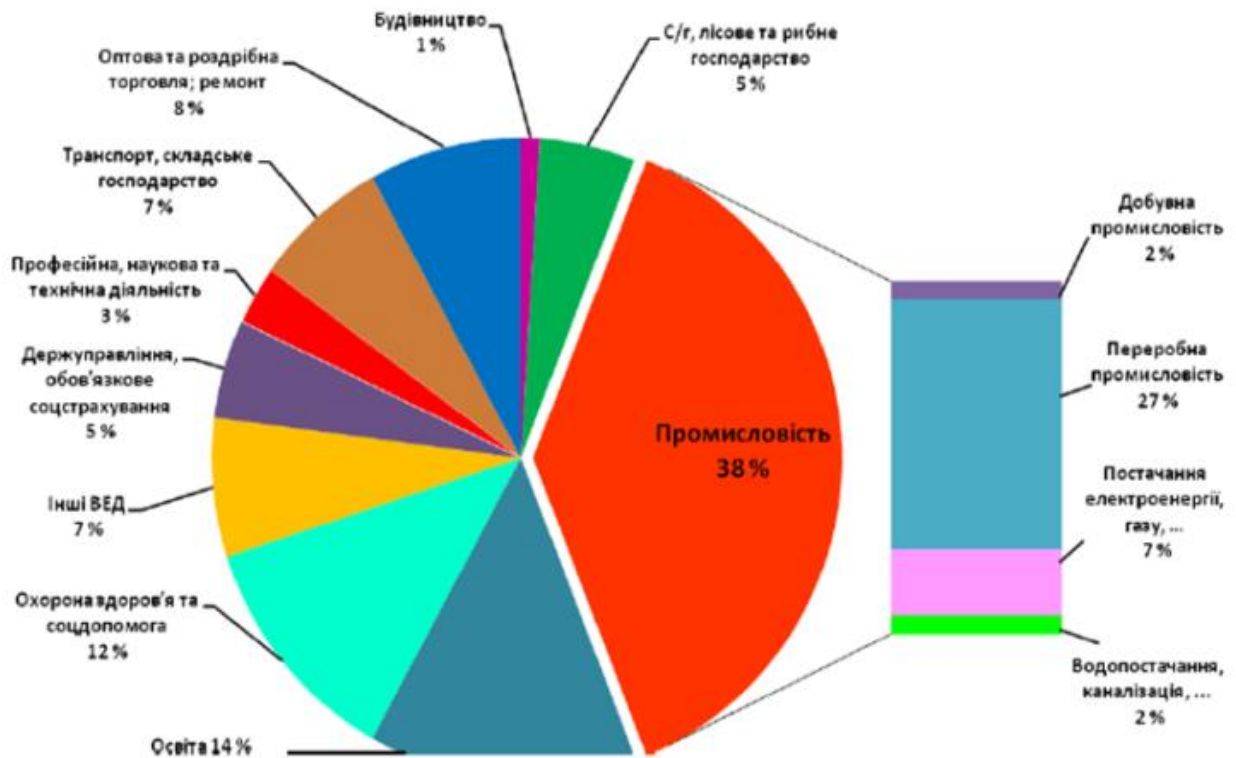

Рисунок 2.5 – Структура зайнятості найманих працівників у Запорізькій області у 2017 р. [56, с.21]

Рівень безробіття (за методологією МОП) за січень-вересень 2019 року зменшився порівняно з відповідним періодом 2018 року на 0,5 відсоткових пунктів і становив 9,2% (14-15 місце серед регіонів, по Україні – 8,1%). Навантаження незайнятого населення на одне вільне робоче місце (вакансію) на 01.02.2020 становило 11 осіб, що на 35,3% менше, ніж на 01.01.2020 (17 осіб). Кількість зареєстрованих безробітних громадян, які отримували допомогу по безробіттю, на 01.02.2020 становила 16,8 тис. осіб; середній розмір допомоги по безробіттю у січні 2020 року склав 3723 грн. [67].

Четверта складова – нерівномірність доходів і бідність населення

У відповідності до оприлюднених статистичних даних на січень 2020 р. середньомісячна заробітна плата мешканців області склала 10 720 грн. За цим показником Запорізька область займає п'яте місце серед областей України. Позитивною є динаміка зміни цього показника. Приріст склав 14,6% у порівнянні з аналогічним періодом 2019 р.

Позитивне збільшення має індекс реальної заробітної плати, який склав 112,7% по відношенню до січня 2019 р. За цим показником Запорізька область займає 14 місце серед областей України.

Аналізуючи дані головного управління статистики у Запорізькій області можна відмітити, відсутність заборгованості з виплати пенсій та заробітної плати працівникам бюджетної сфери. Однак такі показники, як загальна сума заборгованості із виплати заробітної плати (показник збільшився на 9,8%), борги економічно активних підприємств (показник збільшився на 6,5%), борги підприємств-банкрутів (показник збільшився на 4,8%) призводять до того, що загальна динаміка погашення боргів в області продовжує визначатися ситуацією на 20 підприємствах державного сектору економіки, борг яких на 01.02.2020 становить 49,2 млн грн (44,8% від загальної суми заборгованості в області) та збільшився протягом січня на 7,3 млн грн (на 17,5%) [66; 67]

Окрім наведених показників, доцільно використовувати індекс Джині, який є найбільш простим і наочним індексом диференціації. Це економічний показник, який приймає значення в одиничному інтервалі та показує ступінь суспільної нерівності: менше значення індексу свідчить про більш егалітарне суспільство [68, с. 82]. Егалітарність – це концепція, в основу якої покладено ідею про створення суспільства з рівними політичними, економічними, соціальними та громадянськими правами всіх членів суспільства [69]. Тобто, якщо доходи забезпечених осіб передати менш забезпеченим особам, то показник зменшиться, і буде свідчити про більш рівномірний розподіл доходів між усіма членами досліджуваного суспільства.

У відповідності до визначення терміну наданим Державною службою статистики України, індекс Джині (Gini index) – це «коефіцієнт нерівності розподілу доходів (витрат) населення або концентрації доходів (витрат)» [68]. Служба статистики використовує для розрахунку формулу 2.1 для дискретних розподілів доходів (витрат).

$$G = 1 - 2 \sum_{i=1}^{5(10)} Y_i \cdot \text{cum } P_i + \sum_{i=1}^{5(10)} Y_i \cdot P_i, \quad (2.1)$$

де, Y_i – частка населення i -ої групи в загальній чисельності населення;

P_i – частка доходів (витрат) i -ої групи населення;

$\text{cum } P_i$ – кумулятивна частка доходів (витрат) i -ої групи.

З наведеної формули можна зробити висновок, що при розрахунку індексу Джині, суспільство може бути поділене або на квінтлії (виділено п'ять груп) або на децилії (виділено 10 груп) що містять однакову кількість елементів (родин або людей).

П. Костробій зазначає, що індекс Джині це показник характеризує диференціацію грошових доходів населення у вигляді ступеня відхилення фактичного розподілу доходів від абсолютно рівного їхнього розподілу між жителями країни [68, с. 83].

Графічною інтерпретацією індексу Джині є ламана крива, яка відображає значення розміщених на осі ордина квінтільних / децильних груп. Відповідна їй неперервна лінія є кривою Лоренца. Співвідношення кривої Лоренца та ламаної кривої за індексом Джині – це найбільш наочний спосіб, за допомогою якого можна показати розподілення доходів.

Перевагою використання індексу Джині є також той факт, що він дозволяє прослідкувати тенденції зміни нерівномірності доходів у динаміці. Це зумовлено тим, що розрахунок індексу не залежить від конкретних обсягів прибутку держави чи особи, не має значення чисельність населення. Однак індекс дозволяє продемонструвати рівень розшарування суспільства за ознакою що досліджується.

Для аналізу рівня нерівномірності розподілу доходів у Запорізькій області обрано період 2014-2018 рр. Розподіл проаналізовано за грошовими доходами за децильними (10-%) групами населення та наведено у таблиці 2.1. Варто відмітити, що для аналізу може бути обрано показник загального доходу

населення (включає грошові доходи з урахуванням вартісної оцінки надходжень з особистого підсобного господарства, а також сум безготівкових пільг та субсидій, отриманих від держави, допомоги від родичів та інших осіб), однак обраний показник є, на думку автора, більш інформативним.

Таблиця 2.1 – Розподіл грошових доходів за децильними (10-%) групами населення [70; 71, с. 146; 72, с. 125; 73, с. 125]

Показник	Всі домогосподарства (у міських поселеннях та сільській місцевості) за рік				
	2014	2015	2016	2017	2018
Грошові доходи за децильними групами населення					
- перша (з найменшими доходами)	4,6	4,8	4,2	4,6	4,5
- друга	6,0	6,5	6,6	5,8	5,4
- третя	7,2	7,6	8,6	6,9	6,8
- четверта	8,4	7,2	7,0	7,7	8,5
- п'ята	8,1	8,9	9,1	7,4	9,3
- шоста	9,5	9,3	10,6	9,1	9,1
- сьома	10,1	10,7	9,5	10,6	11,7
- восьма	12,1	11,8	12,4	11,2	10,5
- дев'ята	12,9	13,4	12,6	14,0	14,3
- десята (з найбільшими доходами)	21,1	20,8	19,4	22,7	19,9
Коефіцієнт концентрації (індекс Джині)	0,229	0,216	0,209	0,252	0,228
Децильний коефіцієнт диференціації грошових доходів населення	2,6	2,7	2,9	2,8	3,0
Співвідношення грошових доходів найбільш та найменш забезпечених 10% населення (децильний коефіцієнт фондів), разів	4,6	4,2	4,6	4,9	4,4
Співвідношення грошових доходів найбільш та найменш забезпечених 20% населення (квантильний коефіцієнт фондів), разів	3,2	3,0	3,0	3,5	3,4

Розглядаючи наведені показники у розрізі домогосподарств у міських поселеннях та сільській місцевості зроблено акцент на перекосі значень. Так, відмічено, що грошові доходи у сільській місцевості розподіляються дещо іншим чином, зокрема перша група (з найменшими доходами) має більший показник, натомість десята група – менший. Це означає, що має місце розшарування між сільським та міським населенням. Натомість рівень розшарування усередині населення що проживає у сільській місцевості нижче,

ніж серед населення що проживає у міській місцевості, як це наведено у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2 – Розподіл грошових доходів за децильними (10-%) групами населення у 2018 р. [70]

Показник	Всі домогосподарства	у міській місцевості	у сільській місцевості
Грошові доходи за децильними групами населення			
- перша (з найменшими доходами)	4,5	5,0	6,9
- друга	5,4	4,9	4,2
- третя	6,8	6,4	10,3
- четверта	8,5	7,9	9,2
- п'ята	9,3	9,2	9,3
- шоста	9,1	11,8	12,2
- сьома	11,7	9,0	6,5
- восьма	10,5	12,2	10,5
- дев'ята	14,3	16,0	12,1
- десята (з найбільшими доходами)	19,9	17,6	18,8
Коефіцієнт концентрації (індекс Джині)	0,228	0,0225	0,156
Децильний коефіцієнт диференціації грошових доходів населення	3,0	3,0	2,5
Співвідношення грошових доходів найбільш та найменш забезпечених 10% населення (децильний коефіцієнт фондів), разів	4,4	3,5	2,7
Співвідношення грошових доходів найбільш та найменш забезпечених 20% населення (квантильний коефіцієнт фондів), разів	3,4	3,4	2,8

Ще одним показником, який характеризує соціально-економічну складову інклюзивного розвитку регіону є рівень бідності. Досвід статистичних і соціологічних розвідок дозволяє виокремити принаймні три основні різновиди бідності:

- монетарна. Визначається на основі критеріїв абсолютної та відносної бідності. У свою чергу, абсолютна бідність передбачає таке становище індивіда, коли на свій дохід він не може придбати товари та послуги, необхідні для задоволення основних соціальних потреб, специфічних для даного суспільства. Кількісним критерієм виступає поріг (межа) бідності, або прожитковий мінімум. Межа бідності – мінімальний рівень доходу, який вважають адекватним у певній країні. На практиці, подібно до визначення

бідності, офіційне або загальне розуміння межі бідності істотно вище в розвинутих країнах, ніж у країнах, що розвиваються. Відносна бідність розуміється як ситуація, коли індивід не має достатньо коштів, щоб вести прийнятний для даного суспільства стиль життя;

- деприваційна. Для розрахунку використовують перелік з 18 базових депривацій, наявність 4 із яких також дає підстави кваліфікувати домогосподарство як бідне;

- суб'єктивна. Суб'єктивна бідність не ґрунтується на розрахунках та думках експертів. Вона визначається на підставі самооцінки індивідом власного матеріального становища. Межа бідності (так зване Лейденське визначення межі бідності) оцінюється за відповідями респондентів на питання про мінімальний дохід, необхідний для досягнення достатнього стилю життя, як функції від справжнього доходу опитаних [74].

У межах дослідження буде розглянуто моретарний рівень бідності, зокрема абсолютний критерій за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму [75], як найбільш об'єктивних з наведених (наведено у таблиці Д.1, додатку Д). Відмітимо, що рівень бідності за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму коливається залежно від регіону. Ілюстративні дані за 2018 р. наведено на рисунку 2.6.

Рисунок 2.6 – Рівень бідності за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму, % [76]

Аналізуючи показник бідності у періоді можна відзначити тенденцію до зменшення рівня бідності в Запорізькій області. Насамперед, про це свідчить зменшення рівня абсолютної бідності. Загалом, зменшення рівня відносної бідності на фоні стійкого економічного зростання свідчить про позитивні зміни в розподіл доходів. Узагальнені дані щодо складових інклюзивного розвитку регіону та їх компоненти наведено у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3 – Складові інклюзивного розвитку регіону та їх компоненти [узагальнено автором]

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019*
Очікувана тривалість здорового життя	71,63	71,20	71,07	71,26	71,49	71,11	-
Рівень зайнятості населення, тис. осіб	764,0	736,1	709,5	708,0	694,3	702,7	708,8 <i>За 9 міс</i>
Відсоток населення працездатного віку, %	69,5	67,2	65,0	65,0	64,9	66,9	68,6 <i>За 9 міс</i>
Безробітне населення, тис. осіб,	57,7	71,3	80,4	81,4	86,2	80,4	75,8 <i>За 9 міс</i>
Рівень безробіття, %	7,0	8,8	10,2	10,3	11,0	10,3	9,7 <i>За 9 міс</i>
Природний приріст (скорочення)	-8364	-9060	-11487	-12465	-13603	- 15163	-14801
Міграційний приріст (скорочення)	-1046	-847	-797	-1689	-2714	-2172	-2155
Нерівномірність доходів населення (коефіцієнт Джині)		0,229	0,216	0,209	0,252	0,228	
Кількість населення за межею бідності			44,0	55,1	38,7	25,6	

Резюмуючи вищезазначене, можна відмітити, що у рамках парадигми холистичного маркетингу пріоритетним завданням керівництва Запорізької області стає формування ставлення до кожного мешканця області як до цінного ресурсу, що має відбитись на соціально-економічній політиці регіону. Реалізації концепції інклюзивного розвитку регіону має стати імпульсом до поживлення економічного розвитку, акцентувати уваги на проблемі розрашування населення, сприятиме зниженню рівня безробіття та міграції. Інклюзивне зростання передбачає, що саме наявний у області людський капітал

може стати складовою яка дозволить здійснити розбудову економіки та посилити конкурентоспроможність регіону

2.2 Дослідження передумов інклюзивного розвитку Запорізького регіону за моделлю конкурентоспроможності регіону М. Портера

Запорізький регіон, – один з найбільш розвинених, в минулому, промислових регіонів України, який сьогодні практично втратив промисловість IV (виробничі ланцюги, споріднені та підтримуючі галузі виробництва кольорових металів – ПАТ «ЗАЛК», виробництва феросплавів) та V (радіо та приборобудівництво – ЗДП «Радіоприбор», завод «Гамма», ПАТ «Завод Перетворювач», ПАТ «Запоріжтрансформатор»; автомобілебудування – ПАО «ЗАЗ») технологічних укладів через неможливість доступу до традиційних ринків збуту та низьку конкурентоспроможність на глобальному ринку і перетворився на депресивний регіон. Занепад традиційної для регіону промисловості призводить не лише до негативних економічних наслідків, але й до значних соціальних потрясінь, відтоку працездатного населення та кваліфікованих трудових ресурсів, прояву соціальних захворювань суспільства, руйнування інфраструктури. Водночас Запорізькому регіону вдалося зберегти виробництво авіадвигунів та надати йому подальший розвиток шляхом центрованої диверсифікації – будівництво сучасних гелікоптерів (АТ «Мотор Січ»). Поступово зароджуються компанії VI технологічного укладу (ІТ-сфера, альтернативна енергетика, логістичні центри та інші), які змінюють профіль регіону та роблять його промисловість більш сучасною та інноваційною.

Значні виклики для інклюзивного розвитку не лише Запорізького регіону, а країни і, навіть, світу в цілому створив новий коронавірус SARS-CoV-2 (2019-nCoV), який поразив мільйони осіб у всьому світі, в результаті чого змінилися моделі поведінки не лише людей, алей й бізнесу.

Ситуація, що склалася вимагає від керівництва регіону пошуку нових ефективних шляхів та інструментів для збереження його промислового статусу, розвитку інноваційних галузей, приваблення інвестицій та кваліфікованих фахівців, побудови сучасних та інноваційних моделей ведення бізнесу, які більш ефективні за існуючі та допоможуть пристосуватися до нових умов господарювання.

На рисунку 2.7 наведено модель М. Портера для Запорізького регіону. Модель містить чотири основні блоки, які характеризують рівень розвитку та конкурентоспроможності Запорізького регіону.

Перший блок – «факторні умови», для Запоріжжя представлений:

- земельними ресурсами: землі сільськогосподарського призначення займають 2246,3 тис. га. Для ефективного використання цього ресурсу необхідно створення ринку землі та гарантування її вільного продажу, при цьому держава повинна забезпечити рівні права всіх учасників ринку, умови для формування конкурентної ціни та прозорості операцій з купівлі-продажу;

- частка регіону в сумарних запасах мінеральної сировини складає: пегматит – 88%, апатит – 63,4%, марганцева руда – 69%, вторинні каоліни – 23%, вогнетривкі глини – 9%, що дозволяє розвивати відповідні галузі видобувної та оброблювальної промисловості;

- ріка Дніпро та мережа дрібних річок, Каховське водосховище та інші водойми дозволяють розвивати такі види сільського господарства як рослинництво, тваринництво, рибництво, а також водні види транспорту;

- фактор «праця» представлений кваліфікованими фахівцями в різних галузях оброблювальної промисловості, а також машинобудуванні, приладобудуванні, ІТ-сфери. В запорізькому регіоні існує диференційована мережа освітніх установ з потужними науковими школами, які, на жаль, будувались для галузей регіональної економіки, які сьогодні або зникли, або знаходяться в кризовому стані, наприклад, чорна та кольорова металургія, приладобудування та інші. Регіон володіє значними інтелектуальними ресурсами в різних сферах.

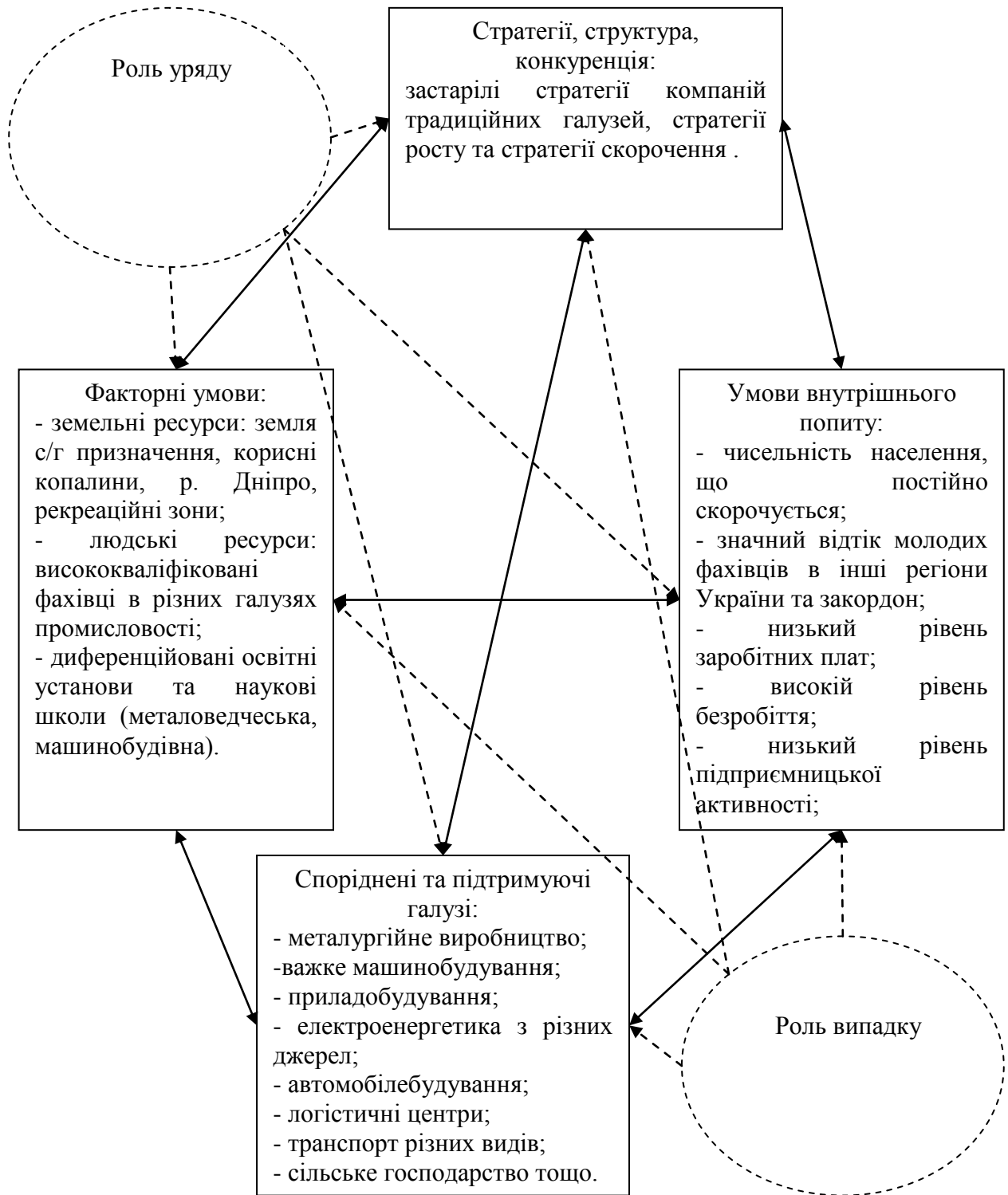

Рисунок 2.7 – Ромб конкурентоспроможності М. Портера для Запорізького регіону [розробка автора [51, с.464]

В цілому, «блок факторні умови» Запорізького регіону передбачає можливість економічного зростання за умови створення інклюзивних політичних інститутів, що є компетенцією уряду.

Другий блок «умови внутрішнього попиту» для Запорізького регіону можна охарактеризувати, як негативний з точки зору сприяння розвитку регіону:

- чисельність населення регіону постійно знижується, як через природні причини (від'ємне сальдо народжуваності та смертності), так і через внутрішні міграційні процеси (люди працездатного віку переїжджають в інші регіони в пошуках більш високооплачуваної роботи), і трудову еміграцію. Чому, в значній мірі, сприяло отримання Україною безвізового режиму з ЄС, який фактично став вимиванням кваліфікованої робочої сили з регіонів. Отже в регіоні залишаються неактивні робочі ресурси з низькою оплатою праці, що не сприяє розвитку споживчого ринку;

- незважаючи на зменшення населення регіону в регіоні стабільно не вистачає робочих місць і спостерігається високий рівень безробіття, що негативно відображається на регіональному ВНД, який є одним з основних показників інклюзивного зростання економіки;

- негативною тенденцією також характеризується рівень ділової активності регіональної економіки, підприємницька діяльність в регіоні носить здебільшого характер роздрібної та дрібнооптової торгівлі, майже відсутні інноваційні стартапи, малому бізнесу практично неможливо залучити інвесторів. До того ж ті інноваційні компанії, що працюють в регіоні переважно здійснюють свою діяльність на засадах аутсорсингу, виконуючі замовлення великих ІТ-корпорації Західної Європи та США, що дає роботу фахівцям, але не створює національного (регіонального) продукту, що негативно відбивається на перспективах розвитку регіону;

- світова пандемія 2020-2021 рр. негативно вплинула на чинники внутрішнього попиту та рівень ділової активності не лише регіону та країни в цілому, але й всього світу. Значно знизився попит в готельно-ресторанній,

туристичній, розважальній галузях. Зменшився рівень пасажирських та вантажних перевезень, а отже й показники транспортної роботи. Суттєво змінився рівень та характер споживчого попиту;

- наступним показником умов попиту є якість життя населення регіону, який також враховується під час розрахунку показника інклюзивного зростання регіону. До категорії «якість життя» можна віднести екологічну безпеку, рівень медичного забезпечення, рівень соціального забезпечення, рівень забезпеченості якісними товарами та послугами, комунальну та соціальну інфраструктуру тощо.

Наступний блок моделі М. Портера «Структура і стратегія компаній, внутрігалузева конкуренція». В практиці стратегічного управління розрізняють два типи стратегій: стратегії росту та стратегії скорочення. Обидва види застосовуються і у кризові періоди. Метою стратегій скорочення є оптимізація витрат та максимальне акумулювання фінансових ресурсів від продажу активів для переходу до стратегій зростання. Нажаль для більшості запорізьких великих промислових підприємств використання стратегій скорочення не дали бажаного результату та призвели до банкрутства та закриття бізнесу. Сьогодні величезний промисловий майданчик Запорізького регіону та його інфраструктура не використовуються, замість цього вимагають значних витрат ресурсів на збереження.

Існує три групи стратегій росту:

- концентрованого росту: вихід зі старим продуктом на нові ринки, створення нового продукту для старих та нових ринків. В цих стратегіях провідна роль належить інструментам та фахівцям з маркетингу. Однак, в потрібний момент не було фахівців з потрібними компетенціями. Наприклад, ПрАТ «Запорізький трансформаторний завод» втратив старі ринки збуту, але не зміг завоювати нові через низку конкурентоздатності продукції та відсутність фахової стратегії маркетингу. В той же час, ПАО «МоторСіч» частково зміг вирішити цю проблему, але завдяки використанню стратегії диверсифікації;

- інтегрованого росту: під час процесів масової приватизації були створені вертикально-інтегровані структури в рамках фінансово-промислових груп, що дозволило зберегти низку великих промислових підприємств, здійснити концентрацію капіталу, що дозволяє сьогодні створювати великі інфраструктурні проекти (холдинги «Метінвест», «ДТЕК» та інші);

- диверсифікованого росту: стратегії, які практично не використані підприємствами Запорізького регіону, за виключенням ПАО «Мотор Січ» - центрована диверсифікація – виробництво гелікоптерів, ініціатива, яка однак не була підтримана урядом, оскільки дотепер немає державного замовлення на цю продукцію, натомість накуповуються гелікоптери французького виробництва. Холдинг «ДТЕК» зміг реалізувати стратегію горизонтальної диверсифікації, збудувавши великі потужності електрогенерації з відновлювальних джерел енергії – сонячні та вітряні електростанції, що свідчить про значну фахову компетентність TOP-менеджменту корпорації.

Стратегії компаній різних галузей Запорізького регіону розглянуто в дослідженнях автора, зокрема торгівля товарами тривалого користування (автомобілі) [77], маркетингові комунікаційні стратегії підприємств сфери інтернет-торгівлі [78], управління медичними закладами, що особливо актуальне на сучасному етапі розвитку медичної сфери регіону [79], ПАТ «Мотор-Січ» [80].

Що стосується рівня галузевої конкуренції, то він різниться від монополії у галузі управління комунальним господарством, залізничних перевезень та інших до майже досконалої конкуренції на ринку сільськогосподарської продукції (зерна, олійних). З позицій формування інклюзивних інститутів наявність монополій в галузі управління комунальним господарством, надання населенню послуг електроенергії, газу та водопостачання, так само як і в галузі залізничних перевезень, є негативною та може вважатися екстрактивним інститутом. Її усунення залежить від ефективної політики держави та уряду та потребує значного реформування відповідних ринків.

Блок «Споріднені та підтримуючі галузі» для Запорізького регіону представлений колись потужним промисловим комплексом в якому можна було вибудувати такі ланцюги:

- видобуток заліза, марганцю → первинна виплавка чавуну та сталі → виробництво продукції машинобудування (трансформатори, автомобілі, авіаційні двигуни, дизельні двигуни);
- видобуток граніту та його переробка, піску → будівельна промисловість;
- видобуток піску та глини → виробництво керамічної та фаянсової продукції;
- вирощування сільськогосподарської продукції (пшениця, соняшник, гречка, рапс, соя, овочі, ягоди) → харчова промисловість (консервні заводи, переробна промисловість).

Деякі з них сьогодні зникли, але з'являються нові, які відповідають потребам сьогодення з великою додатковою вартістю та науковістю, а отже, за відповідної ефективної політики уряду щодо їх підтримки та розвитку, можна сподіватися на майбутнє інклюзивне зростання економіки Запорізького регіону.

Однією з класичних галузей економіки, яка займає значне місце в економіці регіону та формує його ВВП є електроенергетика. У 2019 році електростанціями регіону вироблено 31,4% всієї електроенергії яка виробляється в Україні, а це на 1,9% більше ніж за 2018 рік (25,9%). При цьому галузь є висококонцентрованою. Так, в розрізі компаній на частку трьох найбільших виробників доводиться 86% українського та 93,06% регіонального ринків, що наочно наведено на рисунках 2.8 та 2.9.

Значними темпами в регіоні розвиваються альтернативні інноваційні види електроенергетики: вітряна та сонячна.

Зручне розташування, велика кількість сонячних днів, географічні та ландшафтні умови сприяють створенню вітряних електростанцій (ВЕС), частка яких у виробництві альтернативної електроенергії у 2019 році склала 71,5% від

всього виробництва вітрової електроенергії в Україні (1,073 млрд кВт/год з 1,5 млрд кВт/год) [80-81].

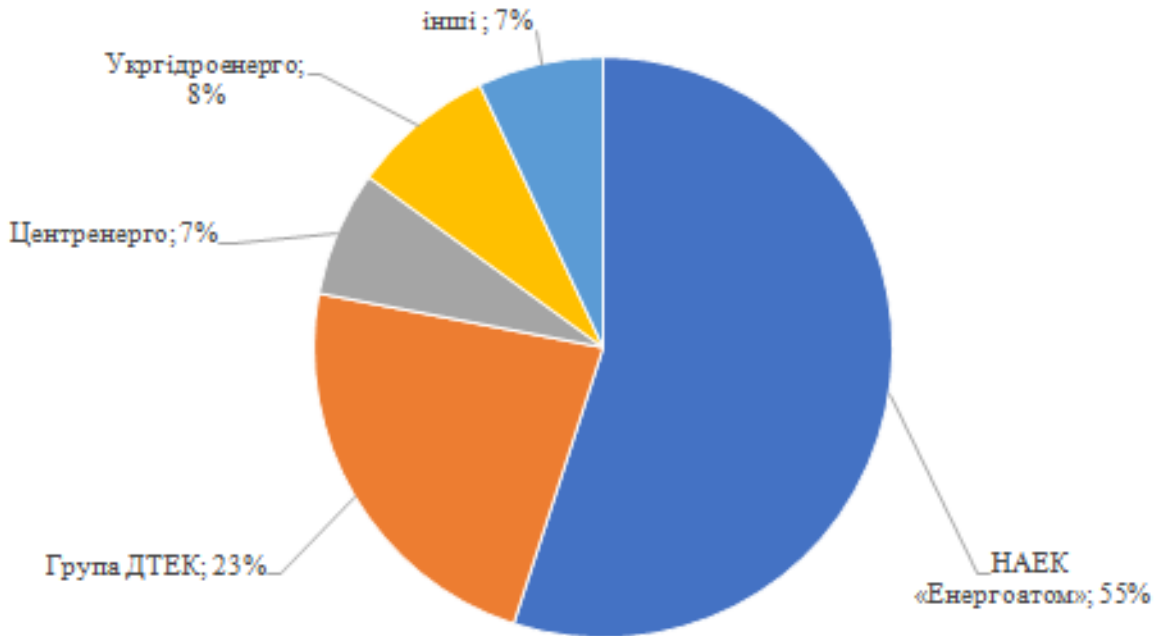

Рисунок 2.8 – Ринкові частки виробників електроенергії в Україні в 2019 р.
[складено автором на основі 81-82]

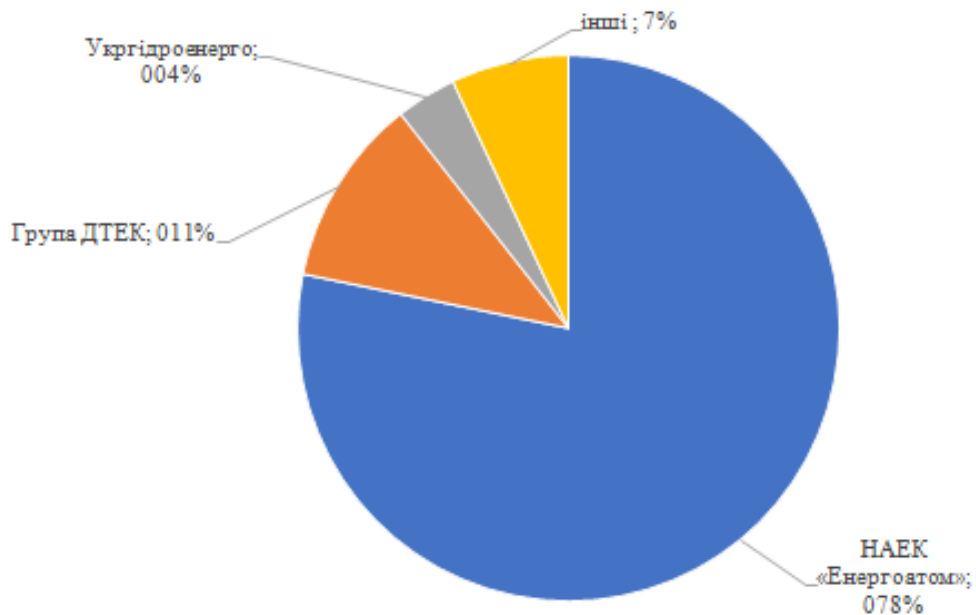

Рисунок 2.9 – Ринкові частки виробників електроенергії в Запорізькому регіоні в 2019 р. [складено автором на основі 81-82]

Сонячними електростанціями регіону у 2019 році вироблено 0,213 млрд кВт/год електроенергії, що склало 21,3% від загальнонаціонального виробництва (1 млрд кВт/год) [81-82].

Отже, Запорізький регіон є лідером з виробництва електроенергії в Україні, що може стати підґрунтям для подальшого розвитку інноваційних галузей економіки, які потребують значних обсягів енергоресурсів, зокрема ІТ сфери, цифрової економіки тощо.

Світовий банк та інші міжнародні організації одним з показників інклюзивного розвитку вважають рівень інформатизації та цифровізації економіки, який виражається в показнику ICT Development Index та є комбінованим показником, що характеризує досягнення країн світу з точки зору розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Індекс визначався з 2007 року по 2017 рік, і планується оновити його публікацію в 2021 році, оскільки з 2018 по 2021 рік переглядалися чинники за якими він визначався. На останню дату публікації в 2017 році цей індекс становив для України 2,6, що відповідало 79 місцю. В таблиці 2.4 більш наглядно наведено місце України серед інших країн за показником ІКТ.

Таблиця 2.4 – Індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій країн в 2017 році [83-86]

Місце в рейтингу	Країна	Значення індексу ІКТ
1	Ісландія	8,98
2	Південна Корея	8,85
3	Швейцарія	8,74
4	Данія	8,71
5	Великобританія	8,65
.....		
10	Японія	8,43
12	Німеччина	8,39
16	Сполучені Штати Америки	8,18
.....		
32	<i>Республіка Беларусь</i>	7,55
49	<i>Польща</i>	6,89
.....		
74	<i>Грузія</i>	5,74
79	Україна	5,62
.....		
175	Центрально-Африканська Республіка	1,04

Як можна побачити з таблиці 2.4 в 2017 році Україна за показником розвитку інформаційно-комунікаційних технологій знаходилася позаду таких країн як Республіка Беларусь, Польща та Грузія, що свідчить про їх низький рівень. За 2018-2020 рр. Україна в цій галузі пройшла далеко уперед (впроваджено електронний уряд, багатофункціональний урядовий портал «Дія», електронну систему «Helsy me» та багато інших).

Впродовж 2020 року зріс рівень цифрових компетенцій школярів та студентів, шкільних вчителів та викладачів ВНЗ, лікарів та інших фахівців, через масовий перехід роботи з реального в он-лайн середовище в умовах пандемії коронавірусу.

Якщо розглядати рівень розвитку індексу ІКТ регіонів України, то він також буде різним. Дослідивши різні джерела [83-86], ми виділили такі два показники за якими можна оцінити рівень розвитку показника ІКТ по регіонах України:

- забезпеченість населення рухомим (мобільним) зв'язком у розрахунку на 100 жителів;
- забезпеченість населення швидкісним фіксованим доступом до інтернету на 100 жителів.

За даними Держстату України забезпеченість населення рухомим (мобільним) зв'язком станом на 01.01.2019 становила по Україні 128 одиниць у розрахунку на 100 жителів. Першими трьома регіонами з найвищою забезпеченістю населення рухомим (мобільним) зв'язком є м. Київ, Харківська та Херсонська області, а з найнижчою – Хмельницька, Тернопільська та Житомирська області [86, с. 13].

Станом на 01.01.2019 р. регіонами з найвищою забезпеченістю населення фіксованим ШСД до мережі Інтернет є м.Київ, Одеська та Миколаївська області, а з найнижчою – Закарпатська, Луганська та Донецька області [86, с. 19].

У таблиці 2.5 наведено показники регіонального розвитку за індексом ІКТ різних областей України в 2018 році.

Таблиця 2.5 – Показник регіонального розвитку за індексу ІКТ в Україні станом на 01.01.2019 [86]

№ з/п	Показник	Регіони лідери	Значення показника	Місце Запорізького регіону
1	Забезпеченість населення рухомим (мобільним) зв'язком у розрахунку на 100 жителів	Київ	203,8 (1)	121,9 (12)
		Харківська	149,3 (2)	
		Херсонська	147,7 (3)	
2	Забезпеченість населення швидкісним фіксованим доступом до інтернету на 100 жителів	Київ	52,4 (1)	11,2 (5)
		Миколаївська	16,5 (2)	
		Одеська	12,5 (3)	

З даних таблиці видно, що Запорізький регіон має середній рівень розвитку за показником індексу ІКТ, а отже в регіоні існує позитивні передумови для розвитку інноваційних галузей.

Запорізький регіон тривалий час вважався транзитним регіоном, оскільки тут перетиналися автомобільні, залізничні, водні і повітряні шляхи. Регіон володіє розгалуженою транспортною і виробничою інфраструктурою, але більшість об'єктів інфраструктури має великий ступінь зносу.

Зокрема два шляхопроводи через р. Дніпро, що розташовані у місті Запоріжжя (гребля ГЕС «Дніпрогес» та мости ім. Преображенського) зношені практично на 100% та є аварійно небезпечними.

Залізничний транспорт Запорізької області забезпечує вантажні і пасажирські перевезення у дальньому сполученні. Експлуатаційна протяжність головних колій у межах Запорізької дирекції залізничних перевезень складає 1199,8 км (орієнтовно 5% від протяжності головних Укрзалізниці). Довжина електрифікованих залізничних ліній у межах Запорізької дирекції залізничних перевезень складає – 323 км (3%). Щільність залізничної мережі – 43,99км/тис.км², що у 1,2 рази вище середнього показника по Україні (36 км/тис.км²). Експлуатаційна довжина двоколієвих електрифікованих ділянок в межах Запорізької дирекції залізничних перевезень становить 237,16 км [87].

Мережа автомобільних доріг загального користування складає 6989,2 км, із них державних 1865,1 км (міжнародних 392,8 км, національних 103,8 км, регіональних 215,7 км, територіальних 1152,8 км), місцевих 5124,1 км (обласних 2282,2 км, районних 2841,9 км). На автомобільних дорогах загального користування знаходиться 392 одиниці мостів та шляхопроводів загальною довжиною 9139 пог.м., в.т. на дорогах державного значення – 180 одиниць довжиною 5046 п.м. Щільність автодоріг загального користування на 1 тис. кв. кілометрів становить 380 км по Запорізькій області. Середнє значення щільності по Україні становить 280,7 км. Понад 80% доріг області побудовані більше 30 років тому і вже не відповідають вимогам сучасного автомобільного руху.

Бердянський морський порт є морськими воротами в Запорізькій області. Сьогодні Бердянський порт є високо механізованим транспортним підприємством, до складу якого входять 9 вантажних причалів, з яких 5 використовуються для прийому генеральних вантажів. Довжина причальної лінії – 1507 п. м. Пропускна спроможність порту – 3200 000 т вантажів на рік. Для збереження та накопичення 7 вантажів використовується 110,8 тис м² накривної площі, з них – 97,7 тис м², закрита – 13,1 тис м². Порт переробляє різні види вантажів: штучні, навалочні та наливні. Однак з 2015 року показники роботи порту значно зменшились через будівництво мосту через Керченський пролив та напружену геополітичну ситуацію в Азовському морі.

Запорізький річковий порт спеціалізується на переробці руди, коксу, вугілля, металобрухту, металовиробів, добрив, глини, піску, феросплавів, бокситів. Потужність порту з переробки вантажів складає 6 млн т/рік

Як можна побачити з проведеного аналізу Запорізький регіону, незважаючи на негативні процеси, що відбуваються в його економічній та соціальній сферах, володіє значними ресурсним, інтелектуальним та управлінським потенціалами розвитку за умови появи інклюзивних

економічних інститутів та підтримки з боку уряду. Таким чином, роль уряду в інклюзивному зростанні регіонів є дуже високою.

Що стосується ролі випадку, то зараз її важко оцінити, але поява будь-якого інклюзивного інституту як економічного, так і політичного, що сприятиме розвитку регіону і буде таким випадком.

2.3 Моніторинг інноваційного розвитку підприємства в маркетинговій інформаційній системі для забезпечення інклюзивного розвитку промислового регіону

Інноваційний розвиток багатьох підприємств не тільки України, але і всього світу в умовах сьогодення уповільнився зіткнувшись з організаційними проблемами причинами яких стала пандемія, що охопила весь світ. При цьому немає значення ні їх організаційно-правова форма, розміри, масштаби та види діяльності, або система оподаткування. Запорукою економічного розвитку підприємства стала не тільки необхідність впровадження інноваційних продуктів, але і використання нестандартних, інноваційних підходів до організації роботи всього персоналу підприємства. В таких умовах своєчасне діагностування негативних тенденцій і результатів прийняття рішень щодо інноваційного розвитку підприємства стає проблематичним. Брак чіткої системи моніторингу інноваційного розвитку підприємств уповільнює прийняття ефективного та своєчасного управлінського рішення. Незважаючи на те, що теорія діагностичного аналізу інноваційної діяльності підприємства нараховує велику кількість методів її оцінки, втім жоден з них не є універсальним в нових умовах господарювання.

В науковій літературі вивченню проблем та перспектив інноваційного розвитку підприємства присвячені роботи багатьох науковців. Доцільність використання різноманітних методів оцінювання рівня інноваційного розвитку

підприємства вивчали такі вітчизняні науковці як: В.І. Карюк [88], Т.І. Лепейко [89], О.І. Маслак [90], П.П. Микитюк [91], І.В. Радіонова [92], І.П. Сидорчук [93] та інші. Аналіз внутрішніх факторів інноваційного розвитку підприємства висвітлено в праці зарубіжних авторів К. Крістенсена і М. Рейнор [94], а також роботах Р.М. Скриньковського, Г. Павловські, Н.Р. Костюка, О.О. Коропецького [95], Л.Й. Кобринна [96], І.П. Миколайчука [97], М.І. Бондаренко [98]. Різні теоретичні та методичні питання діагностики стану підприємства представлені у працях Т.О. Загорної [99], О.О. Гетьман, Г.О. Швиданенко [100]. Останнім часом дослідники приділяють значну увагу саме удосконаленню методів діагностики як одного з елементів економічної системи управління підприємством. Але, незважаючи на достатній рівень опрацювання окреслених питань, не втрачає своєї актуальності проблема відсутності системного підходу до формування дієвого інструментарію у вигляді сукупності методів діагностики інноваційного розвитку як одного з елементів маркетингової інформаційної системи підприємства, яка дозволяє формувати ланцюг конкурентних переваг та прискорює розвиток інноваційної діяльності на промисловому підприємстві, що напряду впливає на конкурентоспроможність всього промислового регіону та забезпечує його інклюзивний розвиток.

Основним призначенням використання на підприємстві маркетингової інформаційної системи є своєчасне надання менеджерам об'єктивної та достовірної інформації для прийняття оптимальних управлінських рішень. В цілому, під маркетинговою інформаційною системою розуміють комплексну організаційно-управлінську структуру, яка включає в себе: персонал, технічні засоби, методи і прийоми збору, аналізу та прогнозування маркетингових даних з метою прийняття оптимізованих управлінських рішень. Взаємопов'язана між собою різноманітними процесами: дослідження; інформаційного збору, обробки, зберігання, передачі інформації; показниками, методами і моделями спостереження, прогнозування та аналізу даних, маркетингова інформаційна

система створює надійну основу для прийняття ефективних управлінських рішень [101, с.240].

Маркетинг інновацій надає можливість ідентифікувати ринкові можливості і загрози і у співставленні з сильними і слабкими сторонами діяльності підприємства визначити напрямки інноваційної діяльності, які дозволяють реалізувати сприятливі можливості і уникнути чи протидіяти несприятливим. А маркетингові інновації (нові інструменти і методи маркетингу) дозволять просувати інновації на ринку і задовольняти запити споживачів кращим ніж конкуренти способом [102].

До складу маркетингової інформаційної системи входять: підсистеми маркетингових досліджень, зовнішнього поточного моніторингу та внутрішнього поточного моніторингу; база даних; система аналізу маркетингової інформації. Відповідно, діагностика інноваційної діяльності промислового підприємства повинна ґрунтуватись на інформації щодо інноваційної діяльності зібраної в підсистемах зовнішнього та внутрішнього поточного моніторингу, даних акумульованих та оброблених в підсистемі маркетингових досліджень.

Розроблення та прийняття маркетингових інноваційних рішень відбувається в результаті здійснення відповідних запитів з системи аналізу маркетингової інформації та/або бази даних. Особа, що приймає рішення, після використання відповідних методів та процедур спрямовує готове маркетингове інноваційне рішення, направлене на формування маркетинг-міксу підприємства. На основі даного рішення розробляється стратегія інноваційної діяльності підприємства та здійснюється її реалізація у зовнішньому середовищі [103, с.290]. Саме від того, які підходи та методи використовуються під час діагностики інноваційної діяльності підприємства і залежить результат прийнятого управлінського рішення.

Існуючі методики діагностики інноваційного розвитку характеризуються достатнім розмаїттям. Причиною цього, на нашу думку, є неоднозначність трактуванням самого поняття «інноваційний розвиток підприємства». Так,

деякі науковці це поняття формулюють як розгортання інноваційного процесу, інші прирівнюють інноваційний розвиток підприємства до змін інноваційного потенціалу підприємства. Дехто вважає, що це сукупність відносин, які виникають у ході цілеспрямованого підвищення економічної ефективності та конкурентоспроможності, або засіб використання нових можливостей (ідей, ресурсів і т.д.) для збереження або отримання нової конкурентної переваги [104]. В той же час більшість схиляється до думки, що інноваційний розвиток підприємства веде до якісних змін [96, с.152]. Більш повно це поняття визначається як «...процес спрямованої закономірної зміни стану підприємства, що залежить від інноваційного потенціалу цього підприємства та джерелом якого є інновації, що створюють якісно нові можливості для подальшої діяльності підприємства на ринку шляхом реалізації уміння знаходити нові рішення, ідеї та у результаті винаходів» [91]. Але на нашу думку, це поняття слід розглядати як «...комплексний процес, що приводить у відповідність до зовнішніх внутрішні можливості підприємства на основі постійного пошуку і використання нових сфер і способів реалізації наявних і перспективних можливостей» [105].

На основі синтезу понять «інноваційний розвиток підприємства» та «діагностика», що представлений в навчальній літературі [99; 100] пропонується під діагностикою інноваційного розвитку підприємства розуміти процес своєчасного розпізнавання ознак і визначення негативних (критичних чи кризових) явищ в системі управління інноваційним розвитком підприємства на основі локальних змін та встановленої залежності відповідності внутрішніх можливостей підприємства зовнішнім.

Діагностика як процес дослідження характеризується об'єктом, метою, завданням та методами [99, с.22]. Порівнюючи існуючі підходи та методи оцінювання рівня інноваційного розвитку підприємства, що останнім часом висвітлюються в роботах науковців можна констатувати, що вони різняться майже за всіма ознаками:

- метою і задачами оцінки (моніторинг креативності колективного інтелекту персоналу; виявлення та вирішення проблем (наявних, можливих) гальмування інноваційної активності персоналу в контексті забезпечення ефективного функціонування і розвитку підприємства; підвищити рівень обґрунтованості інноваційних проєктів з урахуванням наявного виробничого та інноваційного потенціалу та ін.);

- об'єктами оцінки (інноваційний потенціал підприємства; конкурентоспроможність підприємства; фази інноваційного розвитку; інноваційний процес; ефективність діяльності підприємства; ринкова вартість підприємства та інше);

- в розрізі інноваційного потенціалу його складовими (здатність і результативність інноваційного потенціалу, за видами ресурсів підприємства; інтелектуального капіталу; персоналу та інше);

- набором груп показників що віддзеркалюють певні визначені об'єкти оцінювання, їх кількістю в групі, видами показника та методом їх розрахунку або згортання;

- факторами впливу на інноваційний розвиток підприємства.

В більшості випадків, використовуються інтегральний показник для оцінки рівня інноваційного розвитку промислового підприємства, при цьому застосовуються формули або середнього геометричного або середнього арифметичного чи суми добутку інтегральних коефіцієнтів за групами відповідних об'єктів оцінювання та їх відповідних вагових коефіцієнтів. А також, майже завжди застосовуються методи економіко-математичного моделювання, методи експертних оцінок та шкал оцінювання. Такий підхід вбачає комплексний характер.

Порівняльний аналіз підходів до діагностики інноваційного розвитку підприємства представлений в таблиці 2.6, що дозволяє визначити позитивні та негативні фактори їх застосування.

Таблиця 2.6 – Порівняльний аналіз підходів до діагностики інноваційного розвитку підприємства [складено автором на основі [88-113]

Підхід	Автори	Об'єкт дослідження	Методи оцінювання	Набір показників
1	2	3	4	5
За рівнем конкурентоспроможності підприємства	Андрушків В., Іванов Ю., Кузьмін О., Оберемчук В., Портер М., Самуляк В.	Рівень конкурентоспроможності як еталон ІРП.	Ретроспективні, аналітичні та методи прогнозування	Показники конкурентоспроможності для глибокого аналізу внутрішнього стану підприємства у динаміці
Комплексний за рівнем розвитку потенціалу	Іванова Н.	Елементи інноваційного потенціалу: ринковий, виробничий, кадровий, інвестиційний.	Аналітичні методи, індексний метод.	Компаративні індекси за елементами потенціалу.
	Самуляк В., Фещур Р.; Федонін О.	Складові потенціалу.	Методи оцінки за найнижчим показником потенціалу за принципом «слабкої ланки»; ретроспективного аналізу та прогнозування.	Ключові показники за всіма складовими потенціалу або індекси.
	Кас'янова Н.	Складові потенціалу фінансовий, виробничий, маркетинговий, трудовий, інформаційних, інвестиційно-інноваційний, управлінський.	Методи фінансового аналізу; метод суми місць.	
	1) Отенко І.; Цопа Н.; 2) Соболева Т.О.	1) Складові інноваційного потенціалу. 2) Складові потенціалу, власні та зовнішні ресурси; додатково синергетичну складову через інноваційну активність.	Методи статистики, ретроспективні, аналітичні методи та прогнозування, ЕММ, ретроспективні, аналітичні та методи порівняння	
	Максименко І.	Елементи виробничого потенціалу.		
Комплексний за рівнем розвитку інноваційного потенціалу	1) Єфімова С. А., Гринько Т. В. [99, с.34]. 2) Єресько І.Г	Інноваційний потенціал персоналу підприємства	Методи прогнозування; індексний, вербально-числові шкали (шкала Харрінгтона), методи згортання індекси, ЕММ.	

Продовження таблиці 2.6

1	2	3	4	5
	Мясников В.О.	Інноваційний потенціал через складові: здатність (людський капітал, організаційно-управлінська структура, соціальна, інформаційна та науково-технічна складові) і результативність потенціалу (матеріально-технічна, виробничо-технологічна, фінансово-економічна, маркетингова і екологічна складові)	Методи багатовимірного статистичного аналізу для інтегрального оцінювання; методи експертних оцінок та ЕММ	Індикатори, що відображають кількісні показники складових потенціалу.
Комплексний за рівнем ІРП	Маслак О. І., Сокурєнко П. І., Збиранник О. М.	ІРП за елементами: інноваційного потенціалу; адаптивності до ринкових умов; ефективності інноваційної діяльності; здатність до ІР; гнучкість підприємства	Методи статистичного аналізу, аналітичні, експертні методи, прогнозування; шкала градації стану інтегрального показника	Індикатори ІР за його складовими, інтегральний показник ІРП.
	Сидорчук І.П.	ІРП за елементами: МТЗ; виробничо-збутовий потенціал; організаційно-управлінський рівень виробництва; науково-дослідна активність; інтелектуальний потенціал; фінансово-економічне забезпечення ІР; ринкові можливості; результативність інноваційної діяльності.	Якісний та кількісний аналізи; бальної оцінки елементів ІРП; експертних оцінок; методи згорання інтегрального показника	Середньогалузеві нормативи і середні показники; коефіцієнти елементів ІРП; інтегральний показник ІРП.
Процесний за етапами життєвого циклу підприємства	1) Адієс І., Грейнер Л., Кизим М., Ліппіт Д., Пономаренко В., Тридід О., Шмідт В.; 2) Мартюшева Л.С., Калишенко В.О, Терещенко О.В., Вєрба Д.В.. 3) Doroshuk G.A., Pechkurova A.E.	Інноваційний потенціал через рівень використання інноваційних ресурсів за стадіями життєвого циклу підприємства	Якісний та кількісний аналізи, метод динамічного програмування, методи прогнозування; методи ЕММ.	Коефіцієнт інтенсифікації виробництва, частка приросту обсягу виробленої продукції за рахунок інтенсивних та екстенсивних факторів; показник пропорції інтенсивності, показники «портрету» підприємства

Продовження таблиці 2.6

1	2	3	4	5
Системний за факторами ІРП	1) Скриньковський Р. М., Павловські Г., Костюк Н. Р., Коропецький О. О. 2) Кобрин Л.Й.	Фактори ІРП: 1) ІР; інноваційної активності персоналу; забезпеченості підприємства нематеріальними активами; майна для ІР; просування інноваційних видів продукції на ринок. 2) Зовнішні: держава, конкуренти, постачальницько-збутові організації та споживачі. Внутрішні: фінансова; кадрове забезпечення; техніко-технологічна та організаційно-управлінська складові; маркетингове забезпечення.	Методи прогнозування; рахунку індексів, експертні методи, методи згортання індексів, графоаналітичний метод, DEA-аналізу.	Ключові відносні показники та їх динаміка змін.
Структурний підхід за ресурсами ІРП	Прошак В.В.	Ресурси для ІРП за їх видами	Методи аналогії, якісні та кількісні методи аналізу, регресивно-кореляційного і кластерного аналізу, експертні методи; методики багатфакторного порівняльного аналізу основних показників.	Ключові відносні показники за видами ресурсів та їх динаміка змін.
Компетентний підхід	1) Миколайчук І. П.; 2) Leszek Koziol et al.	ІРП через компетенції підприємства за елементами інноваційного потенціалу та факторами ІР	Методи ЕММ; експертної оцінки, метод конкурентного профілю підприємства, GAP, SWOT-аналіз.	Ключові відносні коефіцієнти за елементами інноваційного потенціалу, основними факторами ІР та компетенціями.
Функціонально-параметричний підхід	Боярова Є.А.	Функціональні центри відповідальності як центри забезпечення відтворення, розширеного та інноваційного: промислово виробничий персонал, фінансування виробництва, виробничі засоби, матеріальні активів, нематеріальні активи, персонал, бізнес, інноваційне сприяння, внутрішнє фінансово-інвестиційне забезпечення, фінансові бізнес-відносини, інвестиційно-партнерські відносин, фінансово-економічна безпека.	Кількісні та якісні методи прогнозування, балансовий, ЕММ, функціонального аналізу, динамічного нормативу змін результатів.	Структуровані показники виконання економічних функцій та економічної віддачі з попереднім перетворенням якісних параметрів економічних функцій (економічної віддачі) в показники рівня їх виконання (отримання).
<i>Скорочення: ІРП – інноваційний розвиток підприємства; ІР - інноваційний розвиток; ІП - інноваційний проект; ЕММ- економіко-математичне моделювання; МТЗ – матеріально-технічне забезпечення</i>				

Найбільш поширеним є комплексний підхід з використанням різних методів індексного підходу до обробки інформації. Це дозволяє використовувати: метод аналогій для розрахунку інтегрального показника оцінки інноваційного потенціалу, використання матриці окремих показників та показника віддачі інноваційного потенціалу; методи оцінки окремих складових інноваційного потенціалу з використанням графоаналітичного методу. Позитивним є те, що показники оцінки охоплюють необхідні сфери діяльності підприємства, що дозволяє виявити як резерви в інноваційному розвитку підприємства, так і відповідність наявного потенціалу ступеню інноваційного розвитку, а також окреслити межі відповідності між цілями та можливостями.

В той же час, такий підхід потребує значного обсягу вхідних даних для оцінки, що не тільки обтяжує за часом та ресурсами, але й ускладнює вибір оптимальної методики. Це стосується і системного підходу, що відрізняється об'єктами дослідження (фактори впливу на інноваційний розвиток) та системою показників (індикаторів).

У межах процесного підходу найбільш інформативними є методи: оцінки окремих складових інноваційного потенціалу завдяки розрахунку показників «портрету» підприємства та оцінки більш складної системи з проведенням розрахунків результируючих показників його використання, коефіцієнтів інтенсифікації виробництва та показників «пропорції ефективності». Структурний підхід дозволяє поглибити оцінку ресурсних складових інноваційного потенціалу в процесі розрахунку ефективності інноваційної діяльності підприємства, здійснити оцінку певної складової інноваційного потенціалу з використанням стандартизованих коефіцієнтів чинників впливу. В той же час, ці стандартизовані показники обмежують зони прийняття рішення щодо відповідності між цілями та можливостями інноваційного розвитку підприємства.

Заслуговує на особливу увагу компетентнісний підхід до діагностики інноваційного розвитку підприємства. Фактично створюється модель управління інноваційним розвитком, що напряду пов'язана з інформаційно-

аналітичною системою, яка забезпечує прийняття ефективних інноваційних рішень. Однак, суб'єктивність отриманої даних за допомогою методик оцінювання інноваційного потенціалу та корневих компетенцій підприємства, спотворює процес прийняття ефективних управлінських рішень.

Значно відрізняється функціонально-параметричний підхід до діагностики в оперуванні розвитком у процесі функціонування інноваційно орієнтованого підприємства, що спрямований на інтегрування економічної та управлінської діагностики в єдину систему прийняття економіко-організаційних рішень та дозволяє не тільки виявляти конкретизовані результати розвитку підприємства в процесі функціонування, але й здійснювати керуючий вплив через центри відповідальності (забезпечення, відтворення, розширеного та інноваційного відтворення) [112]. Залучені методи потребують ретельного відбору інформації та встановлення нормативів, або еталонів динамічних змін взаємозалежних (взаємопов'язаних) показників, що, незважаючи на якість отриманих результатів діагностики, ускладнює процес його проведення.

Незважаючи на те, що кількість методів обробки інформації, виявлення проблем інноваційного розвитку підприємства достатньо велика, але насправді, сучасні аналітики використовують в своїй професійній діяльності незначну кількість такого інструментарію. Це обґрунтовується не тільки компетенціями аналітика, але і сферою та масштабами діяльності підприємства, його організаційно-правовою формою, фінансовими можливостями та ін. Тобто, єдиної системи методів діагностики інноваційного розвитку підприємства в маркетинговій інформаційній системі немає і для кожного підприємства такий інструментарій буде унікальним.

Вибір методів діагностики інноваційного розвитку підприємства у межах того чи іншого підходу має здійснюватися за такими критеріям:

- вони мають забезпечувати комплексне охоплення не тільки всіх елементів інноваційного потенціалу підприємства, але і інноваційні проекти та їх реалізацію;

- уникати зайвого суб'єктивізму при використанні методів експертних оцінок;
- завдяки застосуванню обраних методів мають бути визначені найбільш суттєві внутрішні й зовнішні фактори впливу на інноваційний розвиток підприємства;
- розроблені моделі та методики мають відображати інтегральний результат взаємодії ресурсних складових не тільки інноваційного потенціалу але і інноваційних проектів та факторів впливу (зовнішніх та внутрішніх) з урахуванням часу.

Пропонується відбір методів обробки інформації до процесу діагностики інноваційного розвитку в маркетинговій інформаційній системі здійснювати за принципами системності та комплексності відповідно до масштабів та мети діяльності підприємства (рис.2.10). Такий підхід дозволить створити дієву систему моніторингу інноваційного розвитку підприємством. При цьому аналітик в залежності від масштабів діяльності та встановлених цілей, а також доступності інформації зможе обрати той вид діагностики, що буде найбільш доцільний: експрес-діагностика чи комплексний (детальний), або використовувати обидва.

Експрес-діагностика є первинним етапом до трансформацій, які повинні відбуватись на підприємстві з метою усунення критичних явищ що уповільнюють реалізацію інноваційних проектів та поліпшення поточного стану інноваційного потенціалу. При цьому відбираються методи діагностики за принципом мінімізації кількості показників та трудомісткості їх розрахунку.

В той же час, завдяки комплексній діагностиці формується вичерпне розуміння поточної ситуації, що дозволяє розробити як стратегію перетворень в системі управління інноваційним розвитком, так і визначити перелік конкретних заходів для досягнення запланованих результатів. Відбір методів буде залежати від діючої системи управління, взаємозв'язку інформаційних потоків в маркетинговій інформаційній системі та особливостей умов господарювання підприємства.

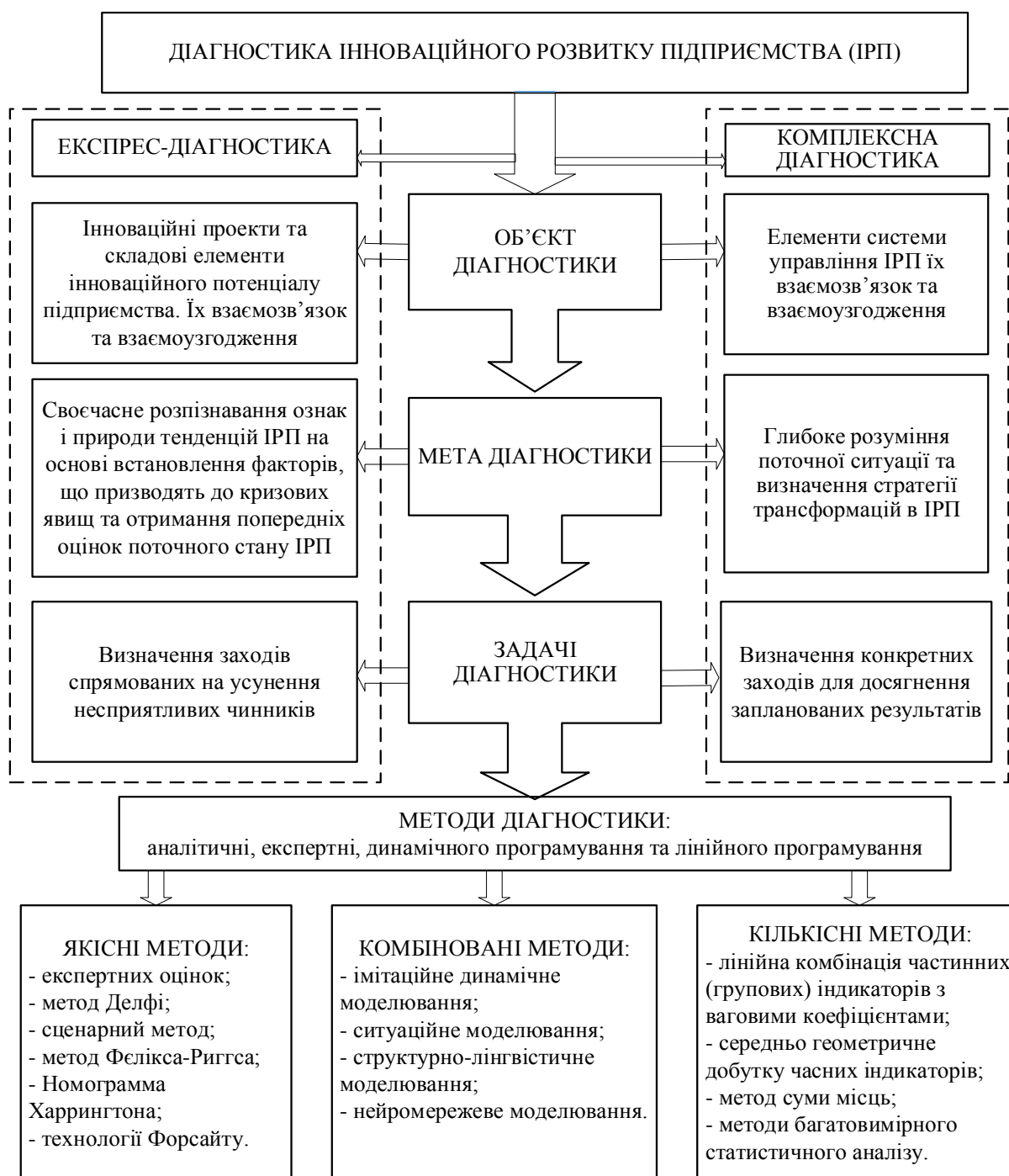

Рисунок 2.10 – Процес діагностики інноваційного розвитку підприємства
[складено автором [114] на основі 99; 110]

Проводити комплексну діагностику слід не частіше ніж раз на рік і тоді, коли існуюча (чи відсутня) на підприємстві система моніторингу поточного стану інноваційного розвитку не дозволяє виявити основні проблеми, причини їх виникнення та визначити послідовність їх розв'язання.

Це пов'язано з тим, що достовірність результатів такої діагностики обумовлена наявністю великої кількості науково обґрунтованої системи показників (критеріїв), які повинні комплексно віддзеркалювати специфіку об'єкта дослідження з урахуванням впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, а також значною трудомісткістю збору інформації та її опрацюванням.

2.4 Забезпечення розвитку природної складової інклюзивного розвитку регіону

Запорізький регіон є унікальним регіоном, де зосереджено могутній промисловий потенціал металургійного, гірничозбагачувального, машинобудівного та хімічного комплексів.

Водночас, Запорізькій регіон є одним із найбільш техногенно-навантажених регіонів України. Значні обсяги викидів небезпечних речовин у повітря, погіршення стану водойм і ґрунтів, накопичення у великих обсягах промислових та побутових відходів стають неминучим наслідком промислового розвитку області. Запорізька область входить до п'ятірки найбільш забруднених областей України. З огляду на це, однією з визначальних умов сталого економічного і соціального розвитку Запорізької області в цілому є охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів та збереження екологічної безпеки життєдіяльності населення [56].

Згідно зі «Стратегією регіонального розвитку Запорізької області на період до 2027 року» однією із стратегічних цілей регіонального розвитку визначено екологічна безпека та збереження природних ресурсів [56]. Відповідно до оперативної цілі «Охорона та раціональне використання водних ресурсів та зниження негативного впливу на атмосферу» завданнями визначено

зменшення скиду в природні водні об'єкти неочищених і недостатньо очищених стічних вод; зменшення забруднення атмосферного повітря через впровадження інноваційних проєктів з використання альтернативних джерел енергії.

Відповідно до оперативної цілі «Розв'язання проблеми негативного впливу відходів на довкілля та здоров'я населення» завданнями визначено забезпечення сталої інфраструктури управління відходами; розвиток нових потужностей з переробки та утилізації відходів. Відповідно до оперативної цілі «Збереження біологічного та відновлення ландшафтного розмаїття області» завданнями визначено створення нових та розширення існуючих територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Відповідно до оперативної цілі «Екологічний моніторинг та інформування» завданнями визначено організація та впровадження відкритої системи моніторингу довкілля, зокрема атмосферного повітря, вод, ґрунтів; впровадження системи інформування населення про стан довкілля.

Згідно методологічних пояснень Головного управління статистики у Запорізькій області щодо показників статистичних показників, які пов'язані з навколишнім середовищем [115], то витрати на охорону навколишнього природного середовища є фактичними витратами на охорону навколишнього природного середовища, направлені на запобігання або зведення до мінімуму збитку якості навколишнього природного середовища, а також це необхідні витрати на усунення негативних наслідків (збитку) погіршення якості навколишнього природного середовища або компенсації за них.

Витрати на природоохоронні заходи – це капітальні вкладення та поточні витрати, пов'язані з певними заходами та технічними засобами, представлені за напрямками витрат на охорону навколишнього природного середовища.

Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища розглядаються як інвестиції у придбання нових і тих, які були у використанні, або виготовлення власними силами для власного використання матеріальних і

нематеріальних активів, витрати на капітальний ремонт та модернізацію, що здійснюються з метою охорони навколишнього природного середовища.

Статистичні дані [116] щодо обсягів капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів по Запорізькій області впродовж 2014-2019 рр. представлені в табл. 2.7.

Таблиця 2.7 – Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів по Запорізькій області (2014-2019 рр.) [складено та розраховано авторами на основі 116]

Показник	У фактичних цінах, тис. грн.						Темпи зростання, %				
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2015	2016	2017	2018	2019
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Усього	881269	591509	1062753	817115	1065344	1083531	67,12	179,67	76,89	130,38	101,71
у тому числі, на:											
охорону атмосферного повітря і проблеми зміни клімату	184538	368274	860965	439913	508454	733940	199,57	233,78	51,10	115,58	144,35
очищення зворотних вод	654889	107756	101559	79373,7	226230	132222	16,45	94,25	78,16	285,02	58,45
поводження з відходами	10333,3	69097,7	62554,3	64605,8	64184,6	47909,8	668,69	90,53	103,28	99,35	74,64
захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод	30187,5	43104,2	35633,3	219139	254991	144356	142,79	82,67	614,98	116,36	56,61
збереження біорізноманіття і середовища існування	588,3	2639,3	951,8	3398,8	9798,8	12663,4	448,63	36,06	357,09	288,30	129,23
інші напрямки природоохоронної діяльності	732,4	647,9	1089,3	10683,7	1684,7	12440	88,46	168,13	980,79	15,77	738,41

За даними табл. 2.6 впродовж 2014-2019 рр. спостерігається загальна тенденція до збільшення обсягів капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів.

Графічно статистичні дані табл. 2.6 представлені на рис. 2.11 у вигляді гістограми с накопиченнями, що відображає внесок кожного значення показник в загальну суму капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів.

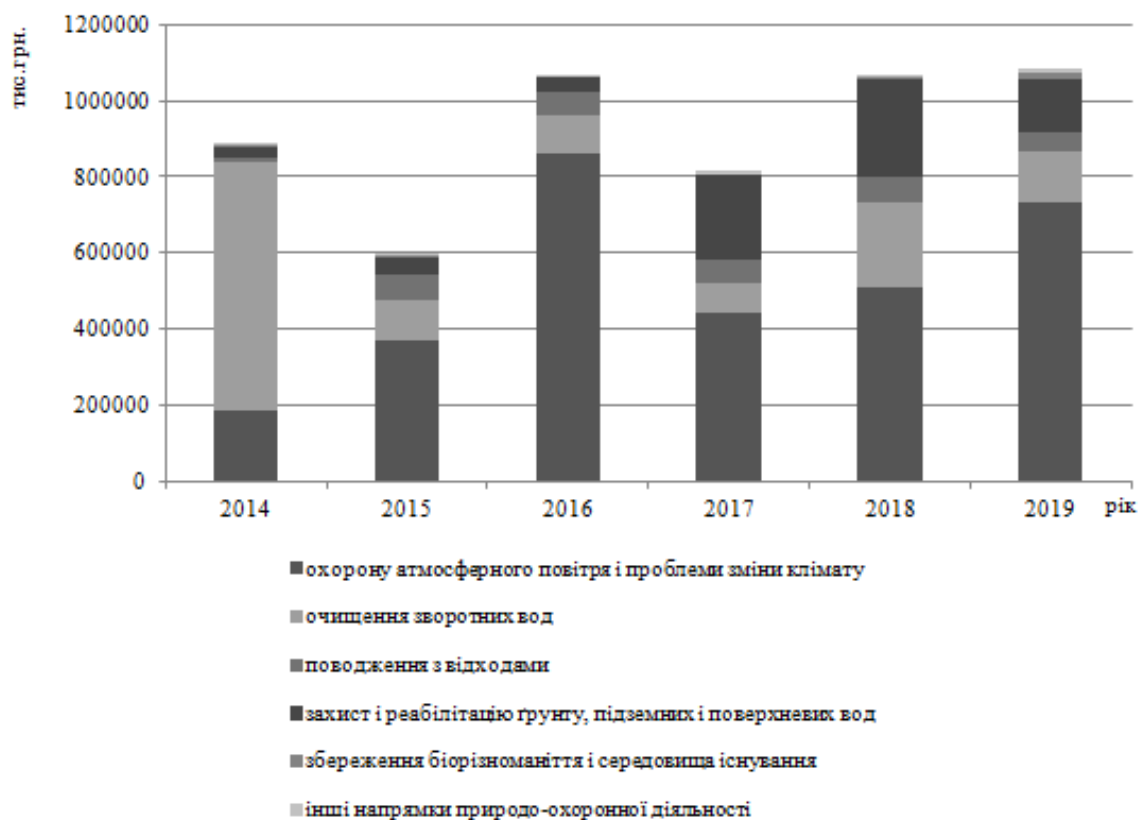

Рисунок 2.11 – Динаміка капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів (2014-2019 рр.) [побудовано авторами на основі [116]

За структурою капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів найбільший відсоток займають витрати на охорону атмосферного повітря і проблеми зміни клімату; друге місце – витрати на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод; третє місце – очищення зворотних вод. Дані про структуру капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів представлена в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8 – Структура капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів (%) [розраховано авторами на основі 116]

Показник	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	2	3	4	5	6	7
Усього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
у тому числі, на:						
охорону атмосферного повітря і проблеми зміни клімату	20,94	62,26	81,01	53,84	47,73	67,74
очищення зворотних вод	74,31	18,22	9,56	9,71	21,24	12,20
поводження з відходами	1,17	11,68	5,89	7,91	6,02	4,42
захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод	3,43	7,29	3,35	26,82	23,94	13,32
збереження біорізноманіття і середовища існування	0,07	0,45	0,09	0,42	0,92	1,17
інші напрямки природоохоронної діяльності	0,08	0,11	0,10	1,31	0,16	1,15

Поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища [115] розглядаються як витрати, які здійснюються на підтримку (утримання й експлуатацію) об'єкта (основних засобів природоохоронного призначення) в робочому стані та входять до складу витрат поточного періоду.

Статистичні дані [116] щодо обсягів поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів по Запорізькій області впродовж 2014-2019 рр. представлені в таблиці 2.9.

За даними таблиці 2.9 спостерігається тенденція до збільшення як обсягів поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища, так і за видами природоохоронних заходів.

Графічно статистичні дані таблиці 2.9 представлені на рисунку 2.12 у вигляді гістограми с накопиченнями, що відображає внесок кожного значення показник в загальну суму поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів.

Таблиця 2.9 – Поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів по Запорізькій області (2014-2019 роки) [складено та розраховано авторами на основі 116]

Показник	У фактичних цінах, тис. грн.						Темпи зростання, %				
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2015	2016	2017	2018	2019
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Усього	1274687,1	1587096,5	1849576	2002981	2496107	2879571	124,51	116,54	108,29	124,62	115,36
у тому числі, на:											
охорону атмосферного повітря і проблеми зміни клімату	348172,4	445817,2	618505,2	658767,8	797532,7	826170,5	128,04	138,74	106,51	121,06	103,59
очищення зворотних вод	502600,9	577581,7	644116,6	680705,7	917411,5	961253	114,92	111,52	105,68	134,77	104,78
поводження з відходами	191664	229287,9	258758,3	322503,7	367066,8	435265	119,63	112,85	124,64	113,82	118,58
захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод	207977,8	309008,1	301957,3	302680,1	369479,3	596763,9	148,58	97,72	100,24	122,07	161,51
збереження біорізноманіття і середовища існування	5688,3	6276,9	6053	9399,3	11963,1	20626,7	110,35	96,43	155,28	127,28	172,42
інші напрямки	18583,7	19124,7	20185,4	28924,1	32653,8	39491,6	102,91	105,55	143,29	112,89	120,94

Рисунок 2.12 – Динаміка поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів (2014-2019 рр.) [побудовано авторами на основі 116]

За структурою поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів найбільший відсоток займають витрати на очищення зворотних вод; друге місце – витрати на охорону атмосферного повітря і проблеми зміни клімату; третє місце – витрати на поводження з відходами та витрати на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод. Дані про структуру поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів представлена в таблиці 2.10.

Таблиця 2.10 – Структура поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів (%) [розраховано авторами на основі 116]

Показник	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	2	3	4	5	6	7
Усього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
у тому числі, на:						
охорону атмосферного повітря і проблеми зміни клімату	27,31	28,09	33,44	32,89	31,95	28,69
очищення зворотних вод	39,43	36,39	34,83	33,98	36,75	33,38
поводження з відходами	15,04	14,45	13,99	16,10	14,71	15,12
захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод	16,32	19,47	16,33	15,11	14,80	20,72
збереження біорізноманіття і середовища існування	0,45	0,40	0,33	0,47	0,48	0,72
інші напрямки природоохоронної діяльності	1,46	1,21	1,09	1,44	1,31	1,37

Запорізький регіон відноситься до регіонів, де зосереджена значна кількість підприємств важкої промисловості: продукція металургії та оброблення металу займає 45 % від загальної кількості виробленої продукції в області, виробництво та розподілення електроенергії, газу, тепла, води – 20 % від загальної кількості виробленої продукції в області.

Утворення та накопичення значних обсягів відходів виробництва та споживання зумовлено, певним чином, масштабністю ресурсного використання та енергетично-сировинною спеціалізацією економіки регіону в цілому.

Згідно [115] відходи розглядаються як будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворюються в процесі виробництва чи споживання, а також товари (продукція), що повністю або частково втратили свої споживчі властивості та не мають подальшого використання за місцем їх утворення чи виявлення і від яких їх власник повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення.

Небезпечні відходи – відходи, що мають такі фізичні, хімічні, біологічні чи інші небезпечні властивості, які створюють або можуть створити значну небезпеку для навколишнього природного середовища і здоров'я людини та які потребують спеціальних методів та засобів поводження з ними.

Небезпечні відходи містять такі речовини, що мають небезпечні властивості: токсичність, вибухонебезпечність, пожежонебезпечність, високу реакційну здатність, або містять збудники інфекційних хвороб.

Поводження з відходами – дії, спрямовані на запобігання утворенню відходів, їх збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізацію, видалення, знешкодження і захоронення, включаючи контроль за цими операціями та нагляд за місцями видалення.

Статистичні дані [116] щодо обсягів утворення та поводження з відходами по Запорізькій області впродовж 2014-2019 рр. представлені в таблиці 2.11.

За даними таблиці 2.10 спостерігається загальна тенденція до збільшення обсягів утворених відходів, за період, що досліджується, так у 2015 році в порівнянні у 2014 роком цей показник збільшився на 5,97 %, у 2016 році в порівнянні з 2015 роком – зменшився на 7,73 %, у 2017 році в порівнянні з 2016 роком – збільшився на 1,76 %, у 2018 році в порівнянні з 2017 роком – збільшився на 3,22 %, у 2019 році в порівнянні з 2018 роком – збільшився на 2,06 %. Щороку, впродовж 2014-2019 рр., спостерігається стійка тенденція до збільшення питомої ваги використаних, знешкоджених та утилізованих відходів від загального обсягу утворених, так у 2014 році цей показник склав 33,26%, у 2015 році – 50,14 %, у 2016 році – 58,86 %, у 2017 році – 53,86 %, а у

2018 році – 63,81 %, у 2019 році – 71,01 %. Ця тенденція обумовлена збільшенням відсотку відходів, що використовуються як вторинні матеріали.

Таблиця 2.11 – Утворення та поводження з відходами по Запорізькій області (2014–2019 рр.) [116]

Показник	Утворено, тис. т	Утилізовано, тис. т	Спалено, тис. т	Видалено у спеціально відведені місця чи об'єкти, тис. т	Загальний обсяг відходів, накопичених протягом експлуатації, у спеціально відведених місцях чи об'єктах (місцях видалення відходів), тис. т
1	2		4	5	6
2014	5155,6	1623,0	91,6	2035,0	156351,9
у т.ч. відходи I-III класів небезпеки	16,6	6,6	0,0	11,0	7686,6
2015	5463,3	2623,1	116,1	1941,9	160034,8
у т.ч. відходи I-III класів небезпеки	19,0	7,6	0,0	13,1	7613,8
2016	5040,8	2887,8	79,2	1790,9	162288,7
у т.ч. відходи I-III класів небезпеки	16,0	8,4	0,0	10,0	7623,8
2017	5129,4	2705,5	57,2	1946,6	165347,9
у т.ч. відходи I-III класів небезпеки	17,5	9,6	0,8	10,9	7631,3
2018	5294,4	3325,8	52,4	1568,1	164839,9
у т.ч. відходи I-III класів небезпеки	18,3	8,2	1,0	10,4	7641,7
2019	5403,3	3788,4	48,4	1299,6	175089,5
у т.ч. відходи I-III класів небезпеки	16,4	11,8	0,7	10,9	7652,6

Графічно динаміка утворення та поводження з відходами по Запорізькій області впродовж 2014-2019 рр. представлена на рисунку 2.13.

Запорізька область замикає п'ятірку регіонів з найбільшим показником утворення відходів I–IV класів небезпеки за даними Державної служби статистики України [117].

В регіоні проблема поводження з твердими побутовими відходами, виникнення і ліквідації несанкціонованих звалищ відходів є особливо гострою. Комунальні та приватні підприємства, сільські та селищні ради із залученням суб'єктів підприємницької діяльності, що провадять господарську діяльність на підпорядкованій території провадять певну роботу з підтримання санітарного

стану території, організації збору побутових відходів, виявлення та ліквідації стихійних звалищ.

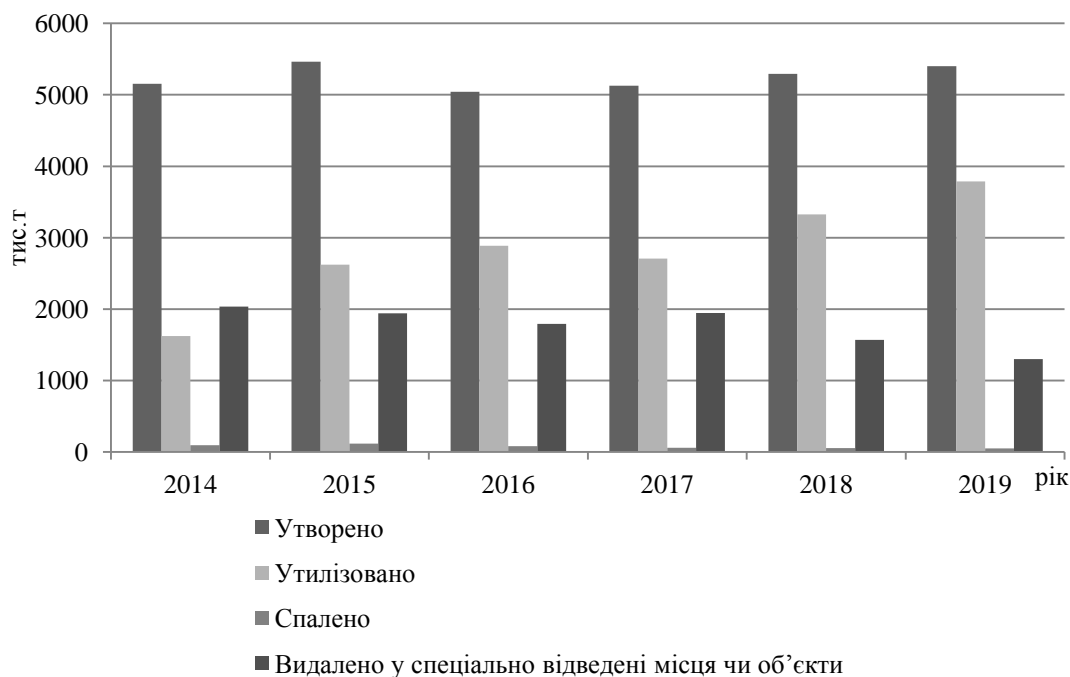

Рисунок 2.13 – Динаміка утворення та поводження з відходами (2014-2019 рр.) [побудовано авторами на основі 116].

Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел [115] розглядаються як загальна кількість забруднень, що надійшли в повітряний басейн від стаціонарних джерел викидів, як після проходження пилогазоочисних установок у результаті неповного уловлення й очищення на організованих джерелах забруднення, так і без очищення від організованих і неорганізованих джерел забруднення. Сюди не включаються викиди забруднюючих речовин у результаті ерозії ґрунтів (пилових бур), лісових пожеж і т.п.

Забруднююча речовина – це речовина хімічного або біологічного походження, що присутня або надходить в атмосферне повітря і може прямо або опосередковано справляти негативний вплив на здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища.

Статистичні дані [116] щодо обсягів викидів забруднюючих речовин і парникових газів, діоксиду вуглецю в атмосферне повітря по Запорізькій області впродовж 2014-2019 рр. представлені в таблиці 2.12.

Таблиця 2.12 – Викиди забруднюючих речовин і парникових газів, діоксиду вуглецю в атмосферне повітря по Запорізькій області (2014-2019 рр.) [116]

Показник/ Рік	Обсяги викидів забруднюючих речовин			Крім того, викиди діоксиду вуглецю		
	усього, тис.т	у тому числі		усього, млн.т	у тому числі	
		стаціонарними джерелами	пересувними джерелами		стаціонарними джерелами	пересувними джерелами
1	2	3	4	5	6	7
2014	296,6	206,7	89,9	14,1	13,0	1,1
2015	270,4	193,7	76,7	14,9	13,9	1,0
2016	167,0	167,0	...	13,2	13,2	...
2017	180,9	180,9	...	14,0	14,0	...
2018	174,7	174,7	...	14,6	14,6	...
2019	173,4	173,4	...	13,7	13,7	...
2020	155,5	155,5	...	13,0	13,0	...

За даними таблиці 2.11 викиди забруднюючих речовин і парникових газів, діоксиду вуглецю в атмосферне повітря стаціонарними джерелами по Запорізькій області впродовж 2014-2020 рр. мають загальну тенденцію до зменшення: у 2015 році в порівнянні з 2014 р. – обсяги викидів зменшилися на 8,83%, у 2016 р. порівняно з 2015 р. – на 38,24%, у 2017 р. порівняно з 2016 р. – спостерігалася тенденція збільшення на 8,32%, у 2018 р. порівняно з 2017 р. – зменшення на 3,43%, у 2019 р. порівняно з 2018 р. – на 0,74%, у 2020 р. порівняно з 2019 р. на 10,32%, у 2020 р. порівняно з 2014 р. – на 47,57%. Така ж загальна тенденція до зменшення обсягів викидів забруднюючих речовин і парникових газів, діоксиду вуглецю в атмосферне повітря спостерігається і загалом по Україні. Графічно динаміка обсягів викидів забруднюючих речовин і парникових газів, діоксиду вуглецю в атмосферне повітря по Запорізькій області впродовж 2014-2019 рр. представлена на рис. 2.14.

Рисунок 2.14 – Динаміка обсягів викидів забруднюючих речовин і парникових газів, діоксиду вуглецю в атмосферне повітря (2014-2020 рр.)
[побудовано авторами на основі 116]

Але, незважаючи на тенденцію до зменшення обсягів викидів забруднюючих речовин і парникових газів, діоксиду вуглецю в атмосферне повітря, Запорізький регіон залишається у п'ятірці найбільш забруднених регіонів України. За структурою викидів забруднюючих речовин – основну частину складають діоксид та інші сполуки сірки, оксиди азоту, оксид вуглецю та речовини у вигляді суспендованих твердих частинок, недиференційованих за складом. Найбільшими забруднювачами атмосферного повітря м. Запоріжжя є промислові підприємства, викиди яких становлять 60-70 % від загального валового обсягу викиду забруднюючих речовин. Підприємства чорної та кольорової металургії, теплоенергетики, хімії, машинобудування, харчової промисловості залишаються найбільшими забруднювачами атмосферного повітря в регіоні, на них припадає близько 90 % викидів всіх забруднюючих речовин.

Невирішеність екологічних проблем та проблеми поводження з відходами, що в свою чергу зумовлені певною концентрацією в регіоні еколого-

небезпечних видів економічної діяльності, поширення локальних екологічних проблем, можуть бути загострені через інтенсивне природокористування та негативно відобразитись на економіко-екологічному розвитку Запорізького регіону.

2.5 Оцінка інклюзивного розвитку Запорізької області

Однією з суттєвих внутрішніх загроз в Україні є зростаюча ступінь диференціації соціально-економічного розвитку територій. Економічні реформи, що проводилися на протязі останніх двадцяти восьми років, суттєво збільшили ступінь неоднорідності розвитку окремих регіонів, що призводить до ряду негативних наслідків, зокрема до необхідності перерозподілу економічних ресурсів. У зв'язку з цим, особливої актуальності набувають питання оцінки інклюзивного розвитку не країни в цілому, а її окремих територій.

Вивчення наукового здобутку показало, що інклюзивність сучасними науковцями частіше розглядається з позиції методології розрахунку на рівні держави. Підсумовуючи результати проведеного аналізу методик оцінки інклюзивного розвитку країн, пропонується при визначенні рівня інклюзивного розвитку регіону враховувати показники, що характеризують його економічну, соціально-демографічну та природну компоненти. А індекс інклюзивного розвитку регіону ($IIGr$) визначати через розрахунок інтегрального показника за формулою:

$$IIGr = \frac{1}{3} (I_{сд} + I_{ек} + I_{пр}) \quad (2.2)$$

де $I_{сд}$ – індекс розвитку соціально-демографічної складової;

$I_{ек}$ – індекс розвитку економічної складової;

$I_{пр}$ – індекс розвитку природної складової.

Відповідно індекси розвитку складових розраховуватимуться за формулами:

$$I_{cd} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n I_{cdi}, \quad (2.3)$$

де I_{cdi} – індекси відповідних показників, що відображають соціально-демографічний розвиток регіону;

n – кількість показників, що входять до складової соціально-демографічного розвитку;

$$I_{ek} = \frac{1}{k} \sum_{i=1}^k I_{eki}, \quad (2.4)$$

де I_{eki} – індекси відповідних показників, що відображають економічний розвиток регіону;

k – кількість показників, що входять до складової економічного розвитку;

$$I_{np} = \frac{1}{l} \sum_{i=1}^l I_{npi}, \quad (2.5)$$

де I_{npi} – індекси відповідних показників, що відображають природний розвиток регіону;

l – кількість показників, що входять до складової природного розвитку.

Запорізька область є однією з найбільш економічно розвинених регіонів України, що має ряд конкурентних переваг, зокрема: освічений людський капітал, традиції промислового і сільськогосподарського виробництва, багаті природні та рекреаційні ресурси. Водночас, сучасні виклики глобального, національного та локального масштабів, з якими стикається регіон потребують нових підходів до формування стратегії його розвитку кінцевою метою реалізації якої повинні стати безпечні умови та висока якість життя кожного мешканця.

В таблиці 2.13 представлені показники соціально-демографічного розвитку регіону.

Таблиця 2.13 – Показники соціально-демографічного розвитку Запорізької області [складено на основі 68]

Показник	Роки		Індекс розвитку
	2017	2018	
<i>Демографічне навантаження</i>			
Чисельність населення, осіб	1739,5	1723,2	0,99
Середня тривалість життя, роки	71,11	71,49	1,01
<i>Зайнятість населення</i>			
Економічно активне населення у віці 15-70 років, осіб	805,9	812,6	1,01
Економічно активне населення працездатного віку, осіб	780,5	783,1	1,00
Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років, %	55,2	56,7	1,03
Рівень зайнятості населення працездатного віку, %	64,9	66,9	1,03
Кількість вакантних посад, од.	1425	848	0,6
<i>Нерівномірність та бідність</i>			
Чисельність населення із доходами нижчими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму, тис. осіб	40,5	8,7	0,21
Чисельність населення із доходами нижчими фактичного прожиткового мінімуму, тис. Осіб	680,8	445,1	0,65
Середній розмір призначеної місячної пенсії за віком, грн.	1912,0	2785,5	1,46
Середній розмір призначеної місячної пенсії за інвалідністю, грн.	1659,1	1992,7	1,2
<i>Охорона здоров'я</i>			
Кількість лікарняних закладів, од.	78	79	1,01
Кількість лікарняних ліжок на 10000 населення, од.	85,1	83,6	0,98
Кількість лікарів усіх спеціальностей, тис. осіб	8,8	8,5	0,97
Кількість лікарів на 10000 населення, осіб	50,4	49,1	0,97
Кількість зареєстрованих випадків захворювання, тис. од.	1087,4	1011,7	0,93

Відповідно до даних приведених в таблиці 2.12 та формули 2.2 індекс розвитку соціально-демографічної складової Запорізької області складає 0,94 од.

Показники природної складової розвитку Запорізької області наведено у таблиці 2.14.

Таблиця 2.14 – Показники природної складової розвитку Запорізької області [складено на основі 68]

Показник	Роки		Індекс розвитку
	2017	2018	
<i>Захист навколишнього природного середовища</i>			
Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища, тис. грн..	817114,6	1065343,5	1,30
Поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища, тис. грн..	2002980,7	2496107,2	1,25
Кількість установок для поводження з відходами	126	127	1,01
<i>Забруднення довкілля</i>			
Обсяги викидів забруднюючих речовин, тис. т.	180,9	174,7	0,97
Утворено відходів, тис. т	17,5	18,3	1,05
Утилізовано відходів, тис. т.	9,6	8,2	0,85

Відповідно до даних приведених в таблиці 2.13 та формули 2.4 індекс розвитку природної складової Запорізької області складає 1,07 од.

Показники економічного розвитку Запорізької області наведено у таблиці 2.15.

Відповідно до даних приведених в таблиці 2.14 та формули 2.3 індекс економічного розвитку Запорізької області складає 1,13 од.

Отже, за результатами проведеної оцінки індекс інклюзивного розвитку Запорізької області складає:

$$IGr = \frac{1}{3}(0,94 + 1,07 + 1,13) = 1,05 \text{ (од.)}$$

Таблиця 2.15 – Показники економічного розвитку Запорізької області [складено на основі 65]

Показник	Роки		Індекс розвитку
	2017	2018	
Валовий регіональний продукт, млн. грн.	130377	147076	1,13
<i>Розвиток підприємництва</i>			
Кількість великих підприємств, од.	23	26	1,13
Кількість середніх підприємств, од.	578	592	1,02
Кількість малих підприємств, од.	13975	14375	1,03
Обсяг реалізованої продукції великими підприємствами, млн. грн	158513,3	183143,2	1,16
Обсяг реалізованої продукції середніми підприємствами, млн. грн	71708	80892,1	1,13
Обсяг реалізованої продукції малими підприємствами, млн. грн	18855,3	21297,3	1,13
<i>Доходи та витрати населення</i>			
Наявний дохід населення у розрахунку на одну особу, грн	54261	65065	1,2
Середньомісячна зарплата штатних працівників, грн.	6863,31	8725,67	1,27

Наведені розрахунки свідчать про незначний рівень інклюзивного розвитку Запорізької області.

3 ОБҐРУНТУВАННЯ ВИБОРУ СУЧАСНИХ ІНСТРУМЕНТІВ МАРКЕТИНГУ І ЛОГІСТИКИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ

3.1 Прогноз та напрямки забезпечення розвитку соціально-демографічної складової інклюзивного розвитку регіону

Проведений аналіз соціально-демографічної складової інклюзивного розвитку регіону дозволяє відмітити значну кількість проблем, які притаманні кожній зі складових. Зокрема:

Перший напрямок – сфера охорони здоров'я.

Серед проблем у сфері охорони здоров'я у Запорізькій області можна виділити:

- високий рівень захворюваності на певні класи хвороб. Зважаючи на те, що Запорізька область має потужну промисловість, населення області відчуває на собі вплив негативних факторів, що призводить до підвищеного рівня захворюваності за певними класами хвороб, зокрема, новоутворень, хвороб органів дихання, вроджені аномалії. Цей факт потребує посилення уваги;

- низький рівень забезпечення сучасною апаратурою (зокрема діагностичною);

- низька укомплектованість закладів охорони здоров'я лікарями, особливо у сільській місцевості;

- відсутність системної моніторингової та профілактичної роботи з протидії характерним для області захворюванням;

- проблеми технічного та організаційного характеру.

З метою вирішення окреслених проблем можна запропонувати:

- модернізацію закладів охорони здоров'я, зокрема оновлення матеріально-технічного забезпечення, впровадження системи ліфтів, пандусів, написів з використанням шрифту Брайля, зміну кольорової гами у оформленні закладів охорони здоров'я у бік більш позитивної, оновлення меблів тощо;

- впровадження електронних сервісів, зокрема: запис на прийом, електронне направлення на обстеження, електронний рецепт, електронний лікарняний. Зауважимо, що електронні сервіси мають бути додатком до традиційних, оскільки різні вікові категорії мають різні можливості користування сервісами (як когнітивні так і суто фізіологічні, наприклад, через погіршення зору);

- розширення спеціалізованих медичних закладів, які будуть спеціалізуватись на наданні певних послуг, що дозволить зменшити рівень навантаження на лікарів загальної практики та підвищити якість надання послуг фахівцями;

- забезпечення екстреної медичної допомоги, включаючи санітарну авіацію, трансплантологію тощо;

- посилення престижу професії «лікар» та мотивації лікарів до роботи. Особливо це стосується фахівців що задіяні на надання допомоги у екстрених ситуаціях та в умовах пандемії. Соціальних захист медичних працівників та забезпечення можливості для професіонального зростання;

- охорона материнства та дитинства, у т.ч. створення центрів психологічної підтримки та перинатальних центрів;

- розвиток паліативної допомоги;

- підтримка та розширення кількості програм із забезпечення певних категорій громадян лікарськими засобами;

- посилення профілактичних заходів та просвітницька робота серед населення з метою формування відповідального ставлення до власного здоров'я.

Другий напрямок – демографічне навантаження.

Аналіз наведеної на рисунках 2.1 – 2.3 статистики дозволяє зробити прогноз демографічної ситуації в Запорізькій області. Прогнозні сценарії наведено у таблиці 3.1 та на рисунку 3.1. Оптимістичний прогноз зроблено на основі найменшого значення показника скорочення населення за період 2000-2020 рр., песимістичний – відповідно найбільшого (див. таблицю Г.1

Додатку Г). Відповідно до даних найменший коефіцієнт складав 0,996 (2012 р.), середній – 0,992, найбільший – 0,987 (2020 р.) Як видно, у кожному з випадків населення зменшується.

Таблиця 3.1 – Прогнозна чисельність населення Запорізької області [розраховано на основі даних 65]

Прогноз (сценарій)	Коефіцієнт зменшення чисельності населення	Кількість населення, тис осіб					
		2000	2010	2020	2030	2040	2050
Оптимістичний	0,996	1970,2	1811,7	1684,3	1677,563	1670,85	1664,167
Реалістичний	0,992				1670,826	1657,76	1644,498
Песимістичний	0,987				1662,404	1640,79	1619,46

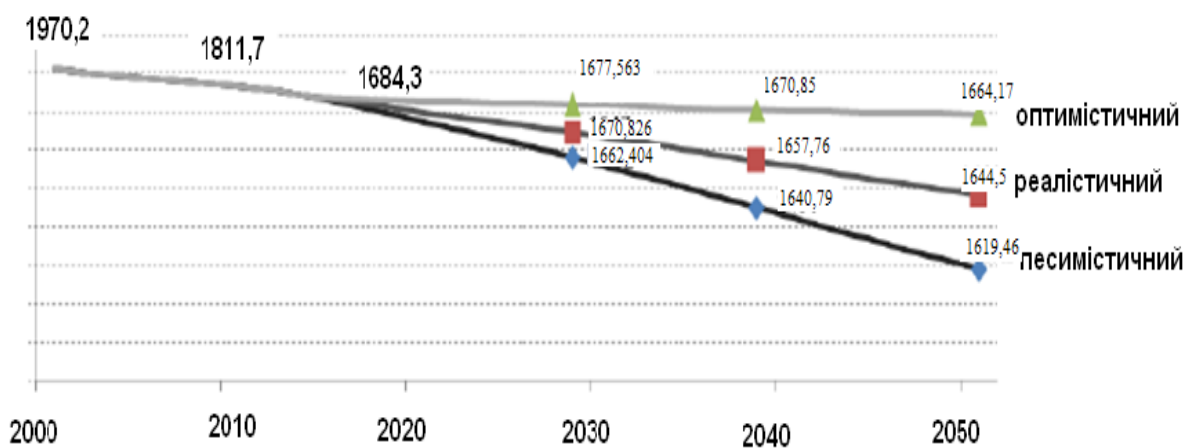

Рисунок 3.1 – Прогнозована чисельність населення Запорізької області до 2050 р. за різними сценаріями розвитку демографічних подій, тис.осіб [розраховано автором на основі даних 65]

Можна зазначити, що при збереженні високих показників народжуваності і зменшенні міграції є можливість підвищення показника чисельності населення, що може стати запорукою стабілізації складу населення області. Окрім цього, стабілізації демографічної компоненти можуть сприяти такі заходи як: популяризація здорового способу життя, розвиток системи спортивних споруд, відродження культури родини тощо.

Третій напрямок – зайнятість населення.

Аналіз статистики дозволяє зробити прогноз щодо рівня зайнятості та безробіття на період. Прогнозні сценарії наведено у таблиці 3.2 та на рисунку 3.2. Прогноз рівня зайнятості населення зроблено у відповідності до даних наведених у таблиці Г.1 додатку Г. Оптимістичний прогноз зроблено на основі найбільшого значення показника рівня зайнятості за період 2000-2020 рр., песимістичний – відповідно найменшого (див. таблицю Г.2 Додатку Г). Відповідно до даних найменший коефіцієнт склав 1,029 (2005 р.), середній – 0,998, найбільший – 0,952 (2003 р.). Як видно з даних реалістичний та песимістичний прогнози показують поступове зменшення числа зайнятих.

Таблиця 3.2 – Прогнозна динаміка рівня зайнятості населення у працездатному віці у Запорізької області [розраховано автором на основі даних 65]

Прогноз (сценарій)	Коефіцієнт зменшення чисельності населення	Кількість населення, тис. осіб					
		2000	2010	2020	2030	2040	2050
Оптимістичний	1,029	752,9	746,2	712,7	733,37	754,64	776,52
Реалістичний	0,998				711,27	709,85	708,43
Песимістичний	0,952				678,49	642,92	614,92

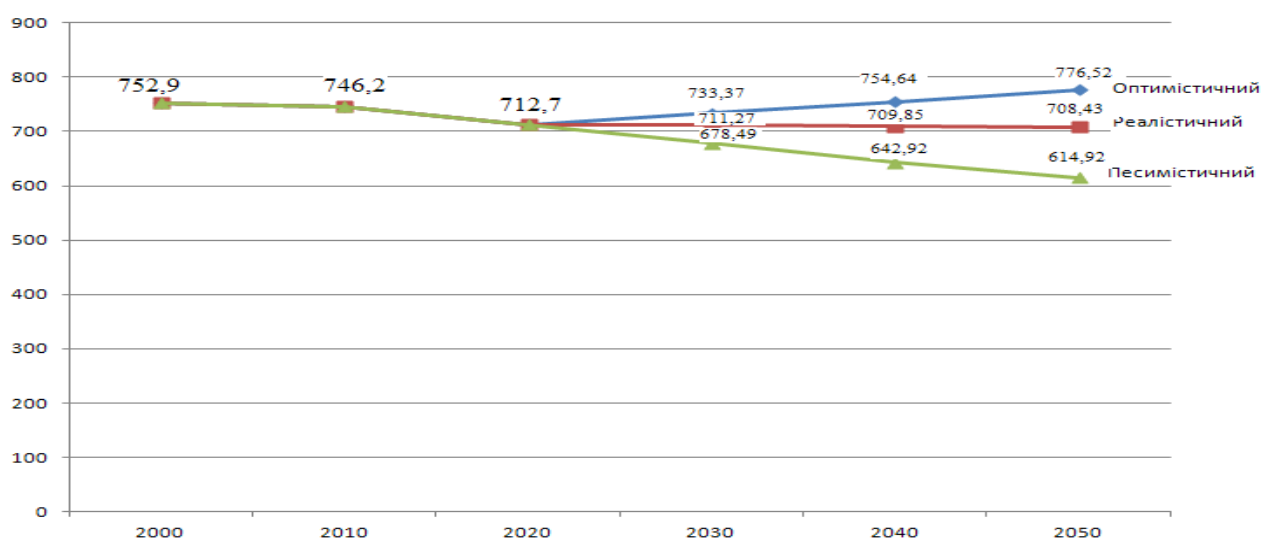

Рисунок 3.2 – Прогнозований рівень зайнятості населення у працездатному віці у Запорізької області до 2050 р. за різними сценаріями розвитку, тис осіб. [розраховано автором на основі даних 65]

Прогноз рівня безробіття зроблено за даними наведеними у таблиці Г.1 додатку Г. Прогнозні сценарії наведено у таблиці 3.3 та на рисунку 3.3. Оптимістичний прогноз зроблено на основі найменшого значення показника рівня безробіття за період 2000-2020 рр., песимістичний – відповідно найбільшого (див. таблицю Г.3 Додатку Г). Відповідно до даних найменший коефіцієнт складав 0,79 (2004 р.), середній – 0,984, найбільший – 1,236 (2014 р.) Зауважимо, що прогнози сценарії розроблено без урахування прогнозовано коливання кількості населення (у відповідності до таблиці 3.1), а виключно на підставі даних за період 2000-2020 рр. Демографічний прогноз у розрізі груп населення, тобто сценарії коливання чисельності населення у до-, працездатному та післяпрацездатному віці наведено на рисунках Е.1-Е.3 Додатку Е.

Таблиця 3.3 – Прогнозна динаміка рівня безробіття населення у працездатному віці у Запорізької області [розраховано автором на основі даних 65]

Прогноз (сценарій)	Коефіцієнт зменшення чисельності населення	Кількість населення, тис. осіб					
		2000	2010	2020	2030	2040	2050
Оптимістичний	0,79	116,5	66,9	72,3	57,12	45,12	36,65
Реалістичний	0,984				71,14	70,00	68,88
Песимістичний	1,236				89,36	110,45	136,52

Таким чином, результати прогнозу свідчать що у перспективі населення Запорізької області скоротиться, а його вікова структура зміниться у бік збільшення кількості осіб непрацездатного віку.

Незважаючи на оптимістичні прогнози щодо підвищення рівня зайнятості населення регіону, у абсолютній кількості чисельність населення все одно зменшиться. Це може становити певну загрозу для розвитку економіки Запорізької області.

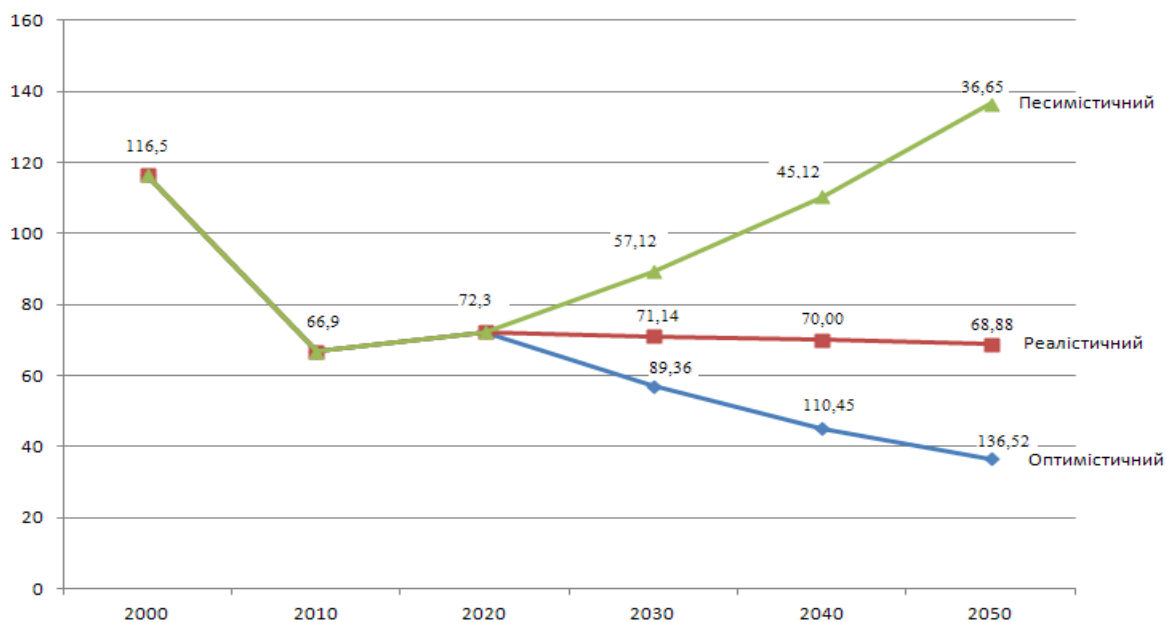

Рисунок 3.3 – Прогнозований рівень безробіття населення у працездатному віці у Запорізької області до 2050 р. за різними сценаріями розвитку, тис осіб [розраховано автором на основі даних 75]

Серед пропозицій, які можуть забезпечити зайнятість населення можна виділити наступні:

- розвиток підприємств малого бізнесу та стимулювання створення мікропідприємств. На Всесвітньому Економічному Форумі 2017 р. саме мікропідприємства, тобто підприємства виробничої, торговельної сфери чи сфери послуг із штатом працівників не більше десяти осіб визнано тією лакою ринкової економіки яка здатна забезпечити найбільший рівень зайнятості та інклюзивне зростання [118]. То ж забезпечення відповідних умов для розвитку дозволить знизити рівень безробіття серед населення регіону. Заклади які мають забезпечити підтримку та розвиток підприємництва наведено на рисунку 3.4.

- оптимізація мережі закладів спрямованих на отримання якісної загальної та професійної освіти, зокрема мережі закладів спрямованих на отримання другої освіти;

- діджиталізація роботи державних органів. Впровадження цифрових технологій, що стає можливим завдяки значному проникненню рівня мережі

Інтернет у повсякденне життя має бути спрямована на спрощення процедур створення та ліквідації підприємств та забезпечення їх роботи, зокрема, подання звітності, забезпечення консультативної, консалтиногової та юридичної підтримки;

- проведення заходів щодо популяризації та підвищення престижності робітничих професій, формування позитивного іміджу закладів професійної та професійно-технічної освіти;

- забезпечення можливості самозайнятості населення, що дозволить збільшити як рівень працевлаштування так і створити базу для оподаткування, що збільшить можливості керівництва регіону у наданні підтримки підприємництву та реалізації соціальних програм.

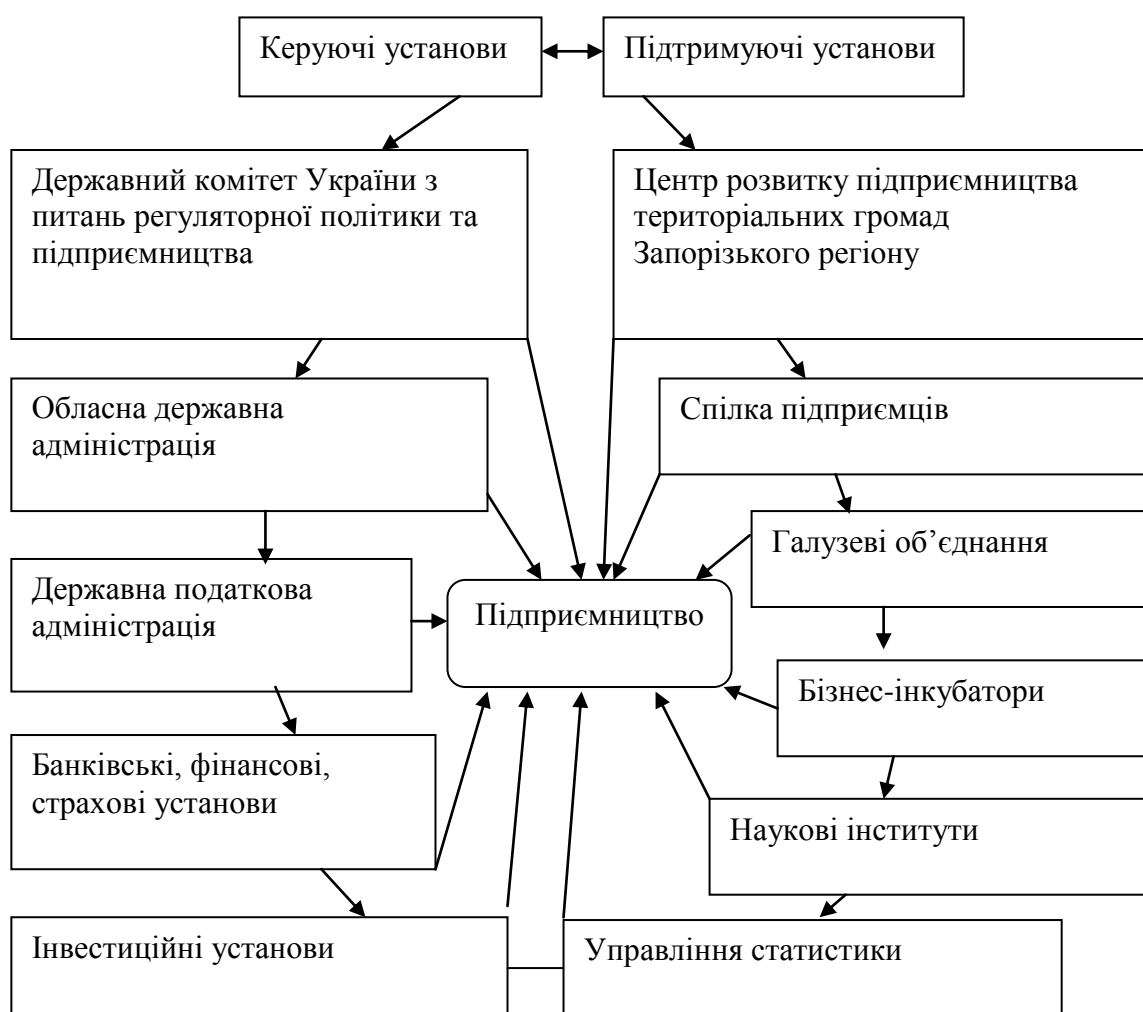

Рисунок 3.4 – Інституціональне забезпечення підприємництва в регіоні [розробка автора 118]

Робота за окресленими напрямками дозволить підвищити рівень зайнятості серед населення завдяки відповідності освіти вимогам ринку та підтримці зайнятості та самозайнятості населення.

Четвертий напрямок – нерівномірність доходів і бідність населення. Важливий показник який характеризує соціально-демографічну складову інклюзивного розвитку Запорізького регіону.

Для покращення стану розподілу доходів у Запорізькому регіоні можна виділити наступні напрямки:

- пряме збільшення доходів працюючих за рахунок підвищення продуктивності праці;
- спрощення оподаткування та градація податкового навантаження. Таким чином можна буде уникнути прямого фінансування малозабезпечених верств населення;
- створення нових робочих місць;
- підвищення ефективності соціальних програм. Система соціального захисту (адресна соціальна допомога) орієнтується не на заслуги чи статус людини, а саме на здатність людини (сім'ї) себе забезпечити матеріально. Фактично саме такий принцип – допомога дійсно бідним – і є домінуючим у світовій практиці та відповідає принципам інклюзивності. Хоча базовий принцип був обраний правильно, досвід пільгової системи вплинув на формування адресних механізмів [118, с. 17];
- підтримка осіб з обмеженими фізичними можливостями та їх соціалізація;
- детінізація економіки та зниження рівня корупції тощо.

Перспективні напрямки стратегії зменшення бідності серед населення наведено на рисунку 3.5.

Загалом можна зазначити, що стабілізація соціально-демографічної складової інклюзивного розвитку Запорізького регіону може бути забезпечено за рахунок п'яти основних складових, як це наведено на рисунку 3.6.

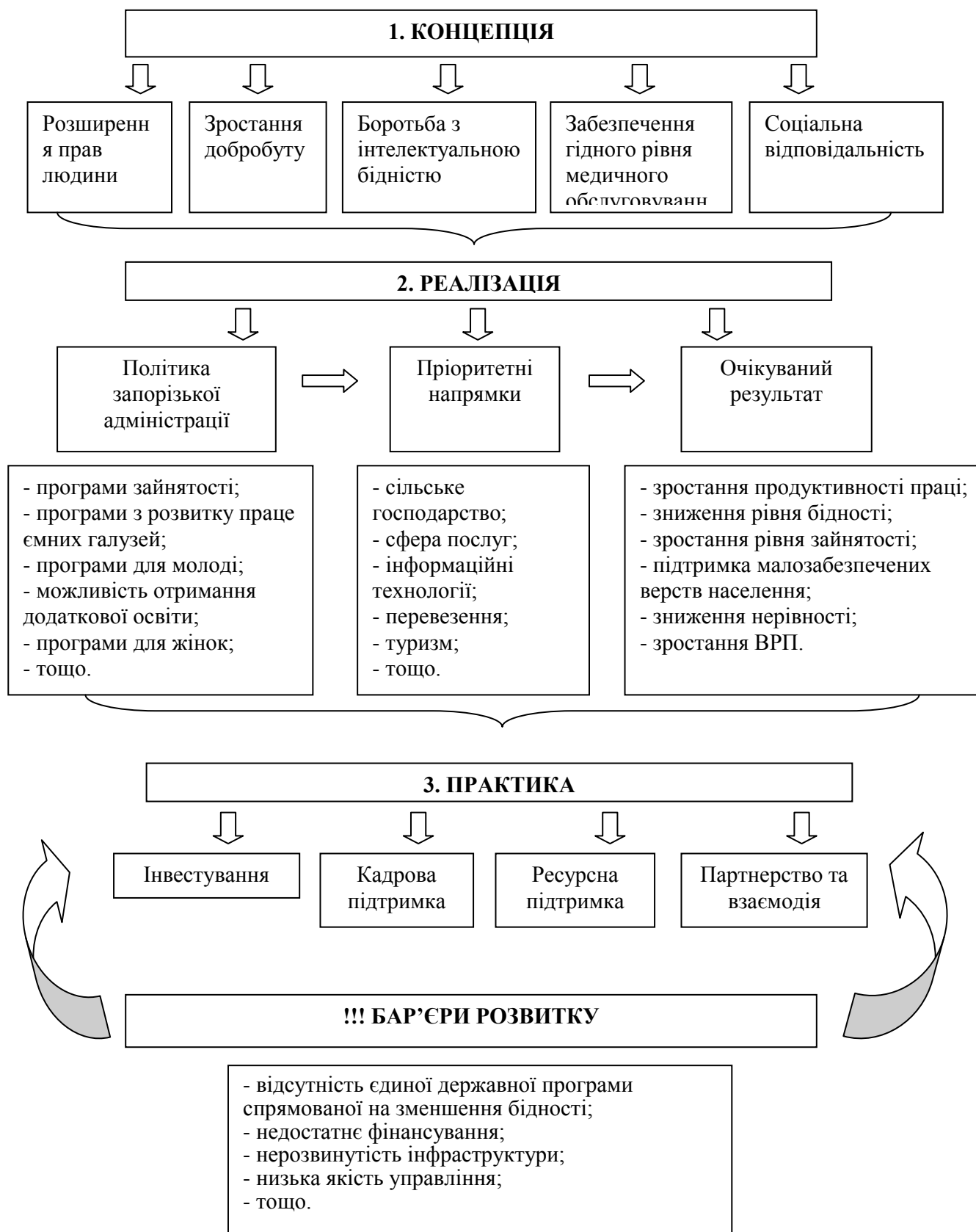

Рисунок 3.5 – Перспективні напрямки стратегії зменшення бідності серед населення [розробка автора]

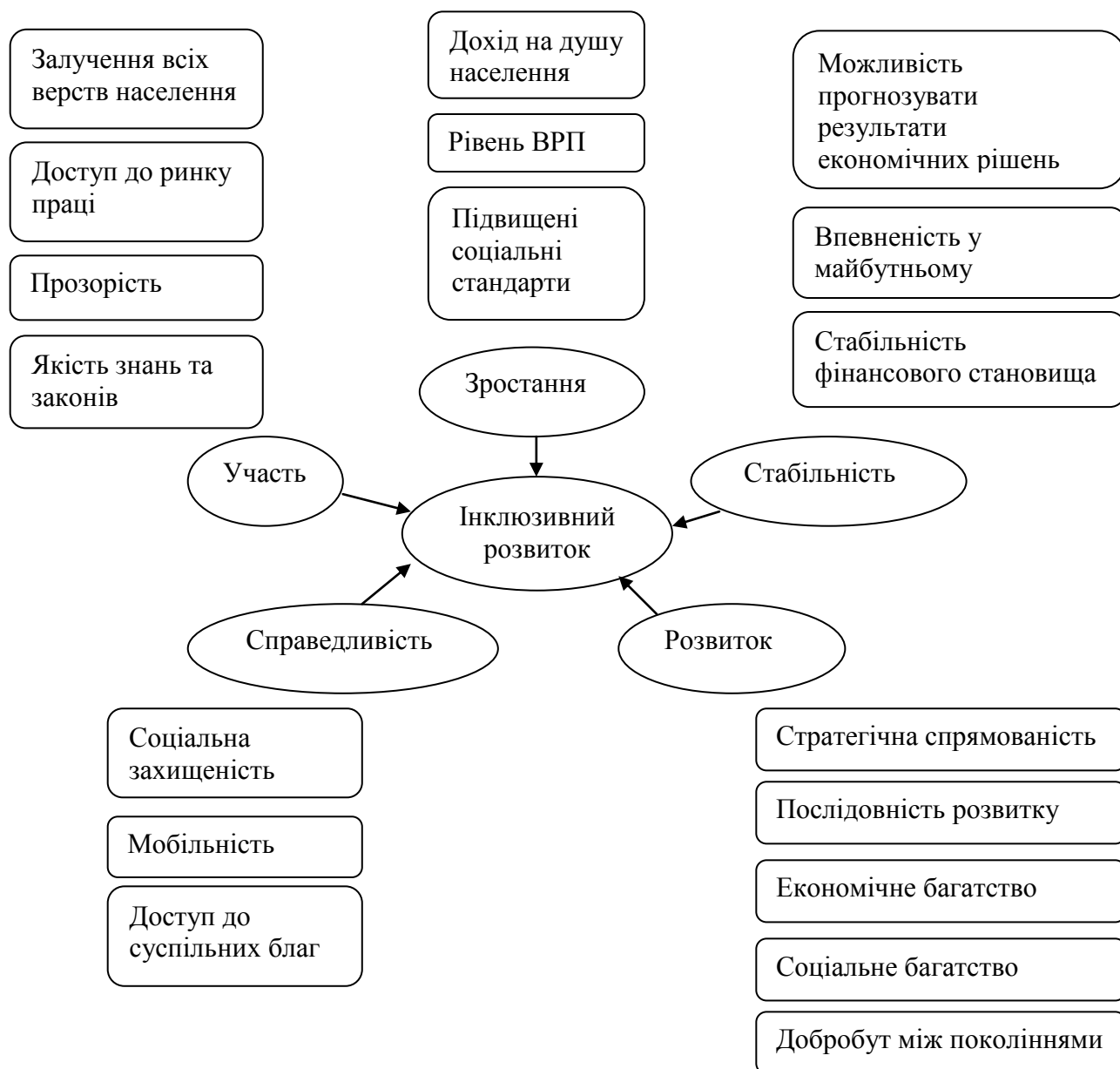

Рисунок 3.6 – Складові забезпечення соціально-демографічної складової інклюзивного розвитку Запорізького регіону [розробка автора на базі 119]

На досягнення інклюзивного розвитку мають бути спрямовані заходи зі стимулювання регіональних ініціатив. Має бути змінено механізм підтримки громад Запорізького регіону, зокрема створено так звані «полноси зростання» – опірні, більш сильні громади регіону. За рахунок розвитку таких громад з'явиться можливість розвивати інноваційний потенціал інших більш слабких громад. Також можна впровадити систему грантів, що означає пряме фінансування не всього регіону, а певної ініціативи. Однією з технологій між

громадської інтеграції може стати маркетинг, зокрема: соціальний маркетинг, маркетинг інновацій, туризму, event, відносин.

Резюмуючи зауважимо, що інклюзія є досить суперечливим соціальним феноменом, який проникає в усі сфери суспільного життя. Сучасне суспільство можливо ще не готове до її прийняття, але вже на сьогоднішній день існують деякі позитивні зміни в суспільній свідомості, чому сприяють і маркетингові технології.

3.2 Рекомендації щодо впровадження інноваційних бізнес-моделей інклюзивного розвитку Запорізького регіону на засадах логістичної концепції

Проблеми розвитку Запорізького регіону з'ясовані під час аналізу проведеному вище вимагають застосування інноваційних підходів, що ґрунтуються на інклюзивних бізнес-моделях.

Інклюзивна бізнес-модель – це доцільна з економічного погляду схема реалізації підприємницької діяльності, яка включає бідних (основа піраміди) в якості споживачів, робітників, виробників і підприємців на всіх етапах ланцюга створення доданої вартості, забезпечуючи взаємовигідний розвиток для всіх її учасників [120].

Відповідно до доповіді ООН «Переваги для всіх: стратегії ведення бізнесу із залученням бідного населення» [121], яка була здійснена ще у 2008 році, підготовленою у межах програми ООН «Ініціатива в галузі росту інклюзивних ринків» за участі Консультативної ради (Міжнародний форум лідерів бізнесу, Агенції США з міжнародного розвитку, Всесвітня рада підприємців зі сталого розвитку та інші) було виділено п'ять бізнес-стратегій для успішного економічного розвитку країн та регіонів, зокрема:

- стратегія адаптації товарів і послуг;

- інвестиції до інфраструктури і навчання з метою усунення майнових обмежень;
- використання сильних сторін бідного населення як резерву робочої сили та управлінських кадрів, а також джерела інформації про місцевий ринок;
- співпраця з однодумцями серед бізнес-структур, недержавних організацій та державних установ;
- діалог з урядом з питань розробки політики.

Вище під час аналізу передумов інклюзивного розвитку Запорізького регіону за моделлю конкурентоспроможності регіону М. Портера показано, що головну роль в розвитку регіону відіграють стратегічно важливі підприємства та стратегії, що вони використовують. Підприємства забезпечують населення регіону не лише продукцією та послугами, але й робочими місцями, використовуючи, натомість, їх робочу силу, знання, досвід, ресурси з метою створення доданої вартості, а отже є основою для розробки інклюзивної бізнес-моделі. Для забезпечення конкурентоспроможності регіональних підприємств необхідно впровадження інклюзивних бізнес-моделей.

Водночас визначення ООН інклюзивної бізнес моделі, приведене вище підкреслює роль місцевого населення (нижчого та середнього соціальних класів), або за моделлю М. Портера «умови попиту» у формуванні інклюзивних бізнес-моделей розвитку регіону. Неможливий інклюзивний розвиток регіону і без ефективного використання його ресурсного потенціалу (енергетичного, корисні копалини, земля та водні ресурси).

Проведене вище дослідження також показало важливість розвитку логістичної інфраструктури регіону для його економічного і соціального зростання. Складовою логістичної інфраструктури є цифрова інфраструктура, яка суттєво сприяє відновленню «старих» та створенню «нових» галузей економіки, створенню інноваційних технологій та форм обслуговування, комунікації та рекламного впливу; пожвавленню ділової активності; формуванню нових компетенцій населення, зокрема цифрової грамотності, відповідно посилюючи блок «умови попиту». Особливо актуальною цифрова

інфраструктура для економіки регіону та його інклюзивного зростання стає за умов світової пандемії коронавірусу.

Поєднавши складові моделі М. Портера, розуміння ролі та значення населення регіону для його інклюзивного розвитку з позиції ООН, а також викликів та ризиків сучасного світу розроблено власну інклюзивну бізнес-модель розвитку регіону на період 2020-2025 рр., представлену на рисунку 3.7.

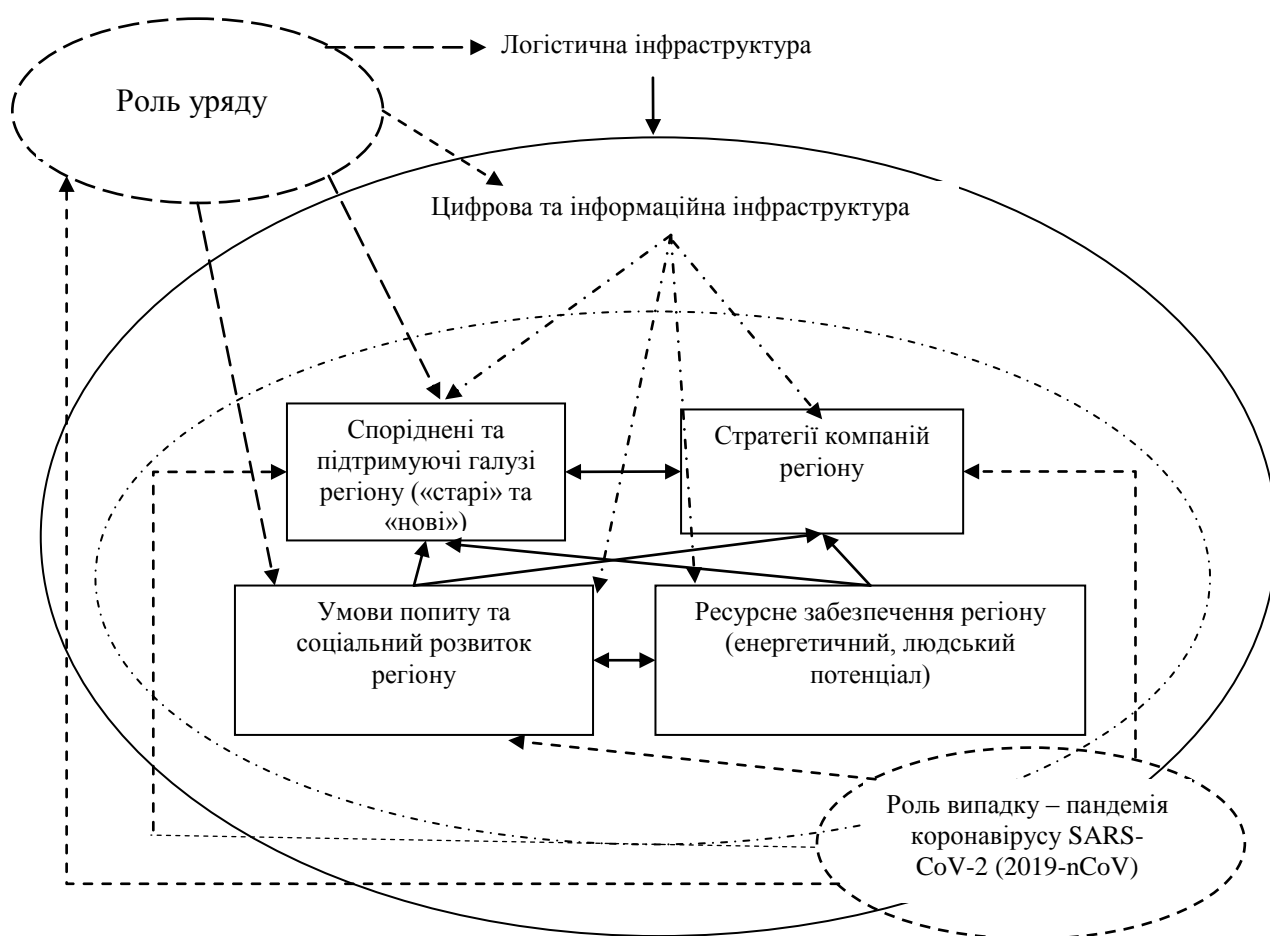

Рисунок 3.7 – Інклюзивна бізнес-модель розвитку регіону
[розробка автора]

З рисунку 3.7 можна побачити, що в основі інклюзивної бізнес-моделі розвитку регіону лежать «Умови попиту та соціальний розвиток регіону», тобто населення регіону, оскільки саме воно формує попит на товари та послуги, забезпечує робочою силою необхідної кваліфікації та спеціальностей, визначає

галузеву структуру та галузеву орієнтацію регіон, тобто формує умови розвитку двох інших складових «Споріднені та підтримуючі галузі» і «Стратегії компаній». Складова «Ресурсне забезпечення регіону» наряду з населенням також визначає сучасну галузеву структуру регіону та його орієнтацію.

Як було зазначено вище Запорізький регіон практично втратив «старі» галузі промисловості, що формували його галузевий профіль. Водночас сьогодні за рахунок географічного положення, соціальної інфраструктури, особливостей попиту, його галузевий профіль змінюється з тяжкої промисловості на «зелену енергетику», торгівлю, інформаційні технології, інженерні рішення, медична сфера тощо. Що призводить до руйнування старих кластерів (споріднених та підтримуючих галузей) та формування нових, які потребують нових підходів до освіти, логістичного та маркетингового забезпечення, розробки стратегій тощо.

Починаючи з 2020 року умови попиту, стратегії і можливості компаній і галузей регіону багато в чому визначає пандемія коронавірусу SARS-CoV-2 (2019-nCoV), яка виконує роль «випадку» в запропонованій моделі. Також наслідки пандемії мають значний вплив на діяльність уряду і місцевих органів самоуправління, діяльність і рішення яких також впливають на всі складові моделі.

Все вищеописане призвело до посилення ролі логістичної інфраструктури, оскільки з початку 2020 року і дотепер, а також найближчі 3-5 років відбуватимуться зміни у всіх сферах життя та бізнесу регіону, що вимагає ефективних бізнес та соціальних рішень. В результаті проведеного дослідження в Запорізькому регіоні рекомендується створити та розвивати такі елементи логістичної інфраструктури:

- систему сучасних логістичних центрів класу «А», які дозволять відновити транспортний кластер регіону та зробити його частиною загальнонаціонального транспортного кластеру;

- цифрову інфраструктуру (ІКТ), яка сприятиме створенню нових можливостей, технологій та бізнес-моделей обслуговування споживачів на B2C, B2B та B2A ринках;
- відновлення та розширення існуючої мережі автомобільних і залізничних шляхопроводів;
- об'єкти соціальної інфраструктури.

Особливу увагу слід приділити розвитку саме цифрової інфраструктури, через значне розповсюдження цифрових технологій, які здатні впродовж тривалого періоду визначає траєкторії розвитку регіонів. Становлення цифрової економіки – один з пріоритетних напрямів для більшості країн – економічних лідерів, включаючи США, Великобританію, Німеччину, Японію.

Цифрова інфраструктура знаходить своє відображення в таких сферах:

- підтримуюча (забезпечуюча) інфраструктура (техніка, програмне забезпечення, телекомунікації, мережі);
- е-бізнес (як ведеться бізнес, будь-який процес, який організація веде через комп'ютерні мережі);
- е-комерція (організація руху / продаж товарів в мережі інтернет або он-лайн).

У щорічних звітах The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) показано роль цифрової інфраструктури у розвитку країн, регіонів та галузей економіки.

Отже, у звіті за 2014 рік [122] показано, як широке впровадження ІКТ у поєднанні зі швидким зниженням ціни та підвищенням ефективності цих технологій сприяло розвитку нових видів діяльності як у приватному, так і в державному секторі. Разом ІКТ дозволили розширити охоплення ринку та знизити витрати, а також дали змогу розробляти нові продукти та послуги. ІКТ змінили способи виробництва та доставки продуктів та послуг, призвели до створення нових платіжних механізмів, включаючи нові форми цифрових валют. В табл. 3.4 Показано яким чином цифрова економіка та цифрова

інфраструктура змінила та продовжує змінювати різні галузі економіки та яким чином це впливає на інклюзивний розвиток регіону.

Цифрова економіка, загалом, сприяє значному зростанню продуктивності, якості та результативності торгового обслуговування населення регіону; розбудові об'єктів логістичної та соціальної інфраструктури, впровадження CRM технологій у процес обслуговування. Застосування ІКТ також розширило можливості компаній збирати та використовувати інформацію про звички та уподобання споживачів, що дозволило краще здійснювати позиціонування товарів на ринку.

Цифрова економіка також сприяла росту чисельних інноваційних бізнес-моделей.

Таблиця 3.4 – Галузі економіки, що змінились під впливом розвитку ІКТ

Галузь економіки	Переваги та зміни цифрової економіки
Роздрібна торгівля	Поява нових технологій обслуговування покупців (онлайн-замовлення) та спрощення процесу збору та аналізу даних про покупців, індивідуалізація обслуговування та комунікацій. Спрощення логістичних процесів та ланцюгів постачань.
Транспорт і логістика	З'явилась можливість швидко відстежувати транспортні засоби та вантажі на різних континентах і надавати інформацію споживачам; поява інноваційних операційних процесів.
Фінанси	Інноваційні моделі здійснення банківських операцій, можливість клієнтам управляти своїми фінансами, проводити операції та отримувати доступ до нових продуктів в режимі он-лайн. Спрощується відстеження індексів та управління інвестиційними портфелями.
Маркетинг	Цифрові бази даних, аналіз витрат на рекламу, статистика відвідування сайтів, оцінка ефективності рекламних та комунікаційних кампаній, максимальна персоналізація обслуговування клієнтів.
Промисловість і сільське господарство	Можливість контролювати виробничі процеси, керувати роботами, підвищення точності проектування, розробки та вдосконалення продукції. Зростання наукомісткості продукції, наприклад, в автомобільній промисловості, за підрахунками, 90% нових функцій автомобілів мають значну програмну складову. На фермах ІКТ можуть контролювати посіви та тварин, а також якість ґрунту / навколишнього середовища. Все частіше рутинними процесами та сільськогосподарським обладнанням можна керувати за допомогою автоматизованих систем.
Освіта	Зміна форм, методик та технологій навчання (за допомогою таких технологій, як відеоконференції та потокові портали, а також портали онлайн-співпраці), що дозволяє задіяти глобальний попит і використовувати бренди способом, який раніше не був можливим
Охорона здоров'я	Можливості віддаленої діагностики, контроль пацієнтів за допомогою електронних медичних карт. Інноваційні методи лікування.

Цифрова економіка також сприяла росту чисельних інноваційних бізнес-моделей. Нами досліджено багато підходів до формування інклюзивних бізнес-моделей [53]. В результаті знайдено дві моделі, які можуть бути використані на рівні регіону:

а) модель, побудована на здатності реагувати на зміни у зовнішньому оточенні з максимальною швидкістю, яка потребує одного головного ресурсу – інформації і однієї ключової компетентності - гнучкості. Підтвердженням цьому служать ілюстрації приведені в роботі «Сучасний стратегічний аналіз» Р. Гранта [123, с. 230]. Так, успіх компанії Wal-Mart - її здатність постійно переганяти за результатами інших роздрібних продавців-дисконтерів базується на системі бізнеса, яка швидко і ефективно реагує на змінах попиту, а ядром здатності до швидкої реакції є заохочення і винагорода ініціатива на всіх рівнях компанії. З іншого боку досвід корпорації Dell, яка є неперевершеним майстром з швидкості та маневреності, що забезпечується логістичною складовою діяльності компанії, при цьому кожний комп'ютер збирається у відповідності до вимог індивідуального покупця, що відповідає концепції холістичного маркетингу.

б) модель, побудована на внутрішніх змінах, що викликані інноваціями. Наприклад, положенням світового гіганту і званням «найбільш успішної компанії роздрібною торгівлі в світі» Wal-Mart зобов'язана бізнес-моделі, що ґрунтується на нових технологічних процесах та підходах до організації (логістична концепція): «зіркоподібний» ланцюг постачань, система дистрибуції, новаторські методи навантаження в портах, використання інформаційних технологій і комунікацій дозволяють отримати дані зі всіх пунктів продажу і на їх основі приймати рішення по всьому ланцюгу створення цінностей [124].

Поєднання двох бізнес-моделей дозволяє досягати синергетичного ефекту, про що свідчить успіх компанії Wal-Mart, яка з локального супермаркету перетворилася на глобальну компанію та наряду з іншими ТНК створює нову економічну модуль світу.

3.3 Прогнозування витрат природної складової інклюзивного розвитку регіону

Серед великої кількості економіко-математичних методів, які використовують для розв'язання задач управління різноманітними соціально-економічними явищами, особливе місце займають методи і моделі прогнозування.

Основами передбачення є три взаємопов'язані форми, які доповнюють одна одну та залежать від рівня визначеності і достовірності, це – гіпотеза, прогноз та план. Схематично зобразити ці елементи можна послідовно від гіпотези до плану, тобто із ростом використання кількості інформації, її якості, конкретності, точності та деталізації, практичного та теоретичного обґрунтування.

Отже, завданням економічного прогнозування є встановлення зв'язків між соціально-економічними явищами. Головними принципами процесу прогнозування є: цілеспрямованість, системність, наукова обґрунтованість, багаторівневий опис, інформаційна єдність, адекватність об'єктивних закономірностей розвитку, послідовне вирішення невизначеності, альтернативність [125].

Серед математичних методів прогнозування виділяють методи екстраполяції, які характеризуються простотою та наглядністю. Основний принцип екстраполяції полягає в тому, щоб на основі попередніх та теперішніх даних отримати розрахункові характеристики економічного процесу, який вивчається. Прогнозування за допомогою методу екстраполяції передбачає наступні етапи: аналіз об'єкта прогнозування, який включає детальне вивчення залежностей за даної системи від інших систем, взаємозв'язки між даним об'єктом та іншими об'єктами системи; підготовка вхідних даних, що починається з перевірки статистичних даних (у випадку упущених даних їх доповнюють, використовуючи методи інтерполяції); у результаті фільтрування

вхідних даних усувають випадкові флуктуації (збурення), які виникають або під дією неврахованих факторів, або через помилки вимірювання (ці спотворення вхідних даних впливають на вибір рівняння апроксимації; фільтрація вхідного статистичного ряду включає згладжування, яке використовують для усунення випадкових відхилень (шуму) в екстремальних значеннях вхідних даних та вирівнювання); вибір функції апроксимації, що здійснюється на основі вивчення статистичних даних і логічного аналізу економічного процесу, який розглядається; оцінка математичних моделей прогнозування, що дає можливість вибрати найкращу функцію апроксимації: найпоширенішим методом оцінки параметрів є метод найменших квадратів, який полягає у визначенні параметрів лінії тренду, що мінімізують її відхилення від статистичних даних; вибір математичної моделі, який ґрунтується на оцінці її якості прогнозування; незалежно від методу оцінки параметрів моделі екстраполяції її якість визначається на основі дослідження поведінки залишкової компоненти [126].

Кожен із методів регресії оцінює взаємозв'язок фактичних даних та інших параметрів, які найчастіше всього є показниками того, коли були проведені спостереження. Це можуть бути як числові значення кожного результату спостереження у часовому ряду, так і самі дата або час спостереження.

Якщо взаємозв'язок вхідних даних задачі має лінійний характер, то для створення економічного прогнозу найбільш ефективною є вбудована функція MS Excel ТЕНДЕНЦИЯ 1 – найзручніший засіб регресійного аналізу. Використання цієї функції є найпростішим способом проведення регресійного аналізу.

У випадку нелінійного характеру взаємозв'язку вхідних показників (базова лінія має різкий згин) більш точну ілюстрацію напрямку економічного розвитку дає функція РОСТ.

Іноді виникає необхідність провести регресійний аналіз безпосередньо на графіку, без введення у робочий лист значень для прогнозу. Це можна зробити

за допомогою графічної лінії тренду. Отже, за допомогою лінії тренда Линеяная можна знайти значення прогнозу, а також відобразити ці значення і розрахункову формулу рівняння регресії безпосередньо на графіку.

Складання нелінійного прогнозу за допомогою діаграм зводиться до вибору конкретної кривої росту і визначенню її параметрів. Під кривою росту розуміють функцію, яка апроксимує заданий часовий ряд. Розробка прогнозу із застосуванням кривих росту передбачає наступні етапи: вибір однієї або декількох кривих, форма яких відповідає динаміці часового ряду; оцінка параметрів кривих; перевірка адекватності вибраних кривих прогнозованому процесу і остаточний вибір кривої; розрахунок прогнозних значень. Криві росту як частіше відображають у вигляді поліномів [127].

Тренд є певною спрямованістю зміни економічних показників, яка визначається шляхом обробки звітних, статистичних даних і встановлення на цій основі тенденцій економічного росту або спаду. Властивості розвитку виражають різні рівняння трендів. В MS Excel є наступні типи апроксимуючої залежності: параболічна, лінійна, степенева, логарифмічна, експоненціальна. Але використання цих моделей може призвести до значно різних чисельних результатів, які при тому, мають різний напрямок розвитку. Тому спочатку необхідно вирішити яку саме модель прогнозування доцільно використовувати.

Значення похибки апроксимації (R^2) використовується для визначення достовірності прогнозу. Чим ближче значення (R^2) до 1, тим точніше обрана модель відображає тенденцію розвитку, тобто, тим достовірнішими є результати прогнозування [126].

Підсумкові дані емпіричного ряду (y_t) і теоретичного (Y_t) за величиною є ідентичними, що дає можливість стверджувати про правильність проведених розрахунків.

Значне коливання абсолютних приростів ряду динаміки, а також не чітко описана їх спрямованість до зростання або зменшення потребує вирівнювання його за допомогою рівнянь параболі, гіперболи тощо. Правильність вибору

рівняння перевіряється сумою квадратів відхилень вирівняних рівнів від фактичних, яка має бути мінімальною.

Отже, встановити напрям і тенденцію розвитку динамічного ряду обсягів капітальних інвестицій та обсягів поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів Запорізького регіону. Необхідно зазначити, що розвиток тенденції ряду може залежати від рівня впливу на них як постійних $f(t)$, так і залишкових (t) факторів. Тенденція розвитку $f(t)$ забезпечується завдяки побудові поряд з емпіричним динамічним рядом теоретичного. Інакше кажучи, ряд динаміки піддається спеціальній статистичній обробці, з використанням адекватних способів способи згладжування та аналітичного вирівнювання. З метою визначення тенденції (тренда) розвитку динамічного ряду використаємо метод аналітичного вирівнювання. Його суть полягає в тому, що поряд з емпіричними рівнями ряду розраховують теоретичні рівні (ймовірні), які розглядаються як функції (тренди) часу. Вирівнювання рядів динаміки проведено за допомогою наступних функцій: лінійної, експоненціальної. Вибір типу функції, за допомогою якої буде описана тенденція рядів, залежить від варіації рівнів рядів.

На рис. 3.8 та 39 представлені фактичні та прогнозовані дані (розраховані з допомогою MS Excel) обсягів капітальних інвестицій та поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів.

Найкращою за точністю є модель прогнозування обсягів поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів з коефіцієнтом детермінації наближеним до 1, як наведено на рисунку 3.9.

Коефіцієнт детермінації моделі прогнозування обсягів капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів є недосить задовільним, на це впливають тенденції розвитку показників динамічного ряду

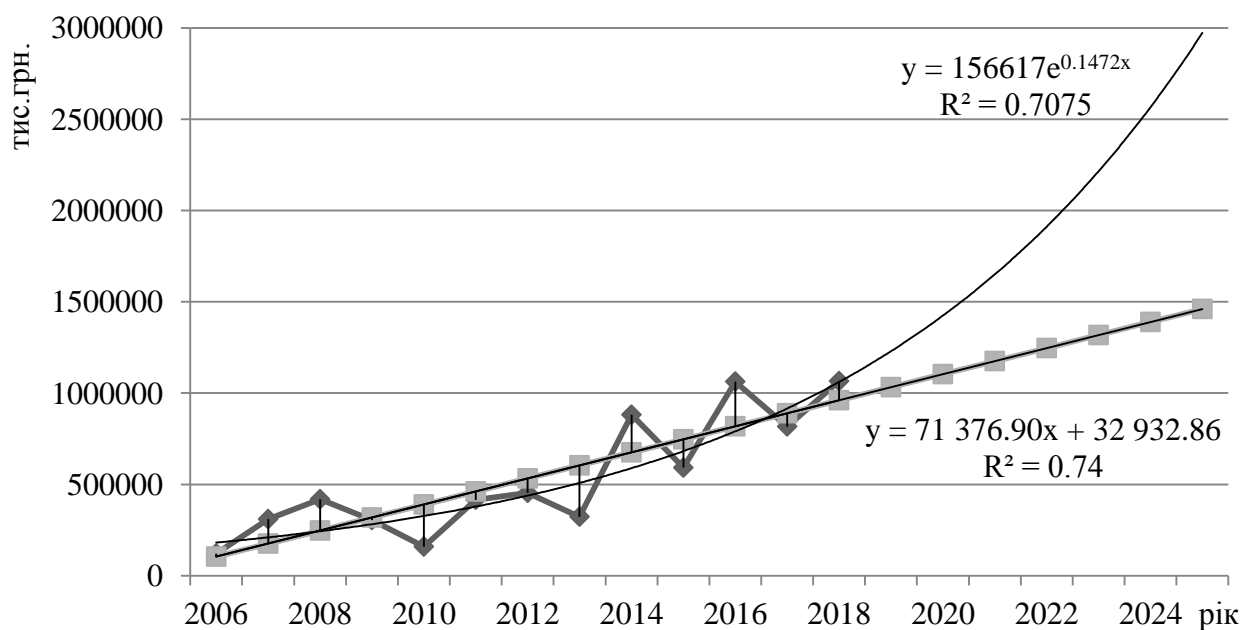

Рисунок 3.8 – Фактичний та прогнозований обсяги капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів [побудовано авторами на основі 115]

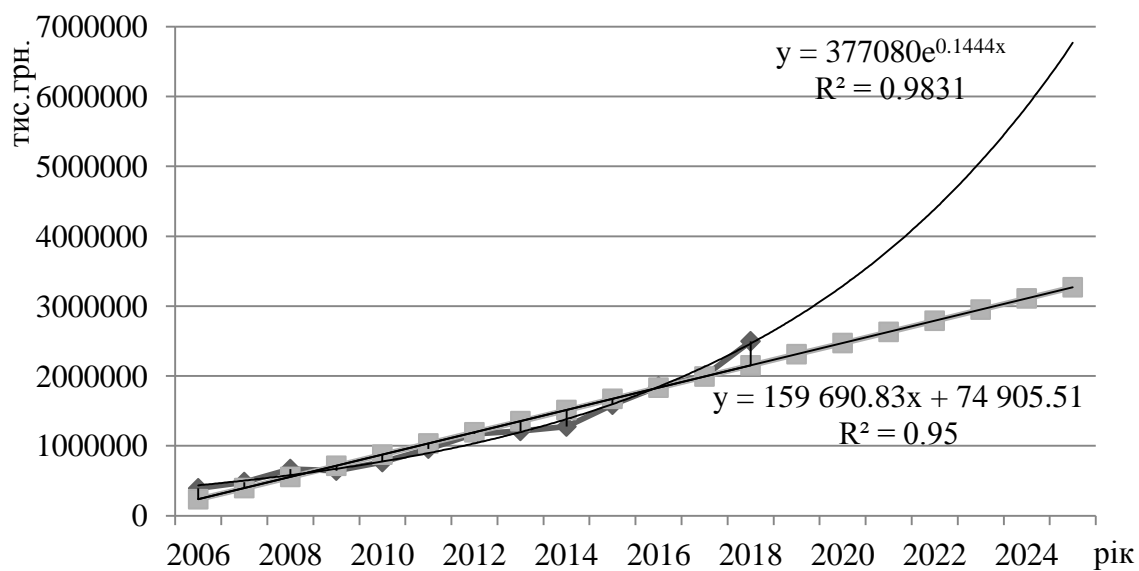

Рисунок 3.9 – Фактичний та прогнозований обсяги поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів [побудовано авторами на основі 115]

Таким чином, моделювання соціально-економічних явищ є прощеним записом процесу. Будь-яка модель прогнозування призначена для одержання прогнозу розвитку процесу при виконанні тих або інших певних умов. В свою чергу, лінії трендів можуть моделювати складні зв'язки між економічними процесами. Крім розробки моделі прогнозування, також необхідно реалізувати ще й процедуру обчислення параметрів цієї моделі. Практичне застосування моделі прогнозування полягає у дослідженні результатів, одержаних для різних вхідних даних при зміні чинника впливу. Лише глибокий і детальний аналіз системи прогнозування дає можливість дійти висновку про адекватність моделі. Найкращою за точністю вважається модель з найвищим коефіцієнтом детермінації. Для побудови прогнозів соціально-економічних процесів, для перевірки їх адекватності експериментальним даним, перевірки достовірності отриманих прогнозів можна використовувати різноманітні засоби MS Excel.

ВИСНОВКИ

Запропоновано авторське визначення поняття «інклюзивний розвиток регіону» на основі порівняльного аналізу підходів до трактування понять інклюзивності та інклюзивного зростання, а саме: інклюзивний розвиток регіону – це процес соціально-економічного зростання регіону за умови залучення у цей процес всіх суб'єктів господарювання, об'єктів економічної і соціальної інфраструктури, всіх членів територіальної громади через створення сприятливих можливостей, справедливий розподіл результатів праці та захист навколишнього середовища.

Визначено базис інклюзивного розвитку регіону, який включає три взаємопов'язаних елементи – економіка, територіальна громада та навколишнє середовище; запропоновано концептуальну модель залучення членів територіальної громади в інклюзивний розвиток регіону через справедливий доступ до можливостей і результатів праці, а також можливі результати інклюзивного соціально-економічного розвитку регіону.

Окреслено складові інклюзивного розвитку регіону та їх компоненти, а саме: соціально-демографічна складова; економічна складова та природна складова. У відповідності до кожної з них віднесено певні статистичні показники, які можуть бути використані для розрахунку індексу інклюзивного розвитку регіону.

Досліджено комплекс причин, які обумовили інклюзивний розвиток регіону маркетинговим інструментарієм. Деталізовано складові холістичного маркетингу. Визначено сутність понять «парадигма» та «концепція», що дало змогу прослідкувати взаємозв'язок економічного зростання парадигм, концепцій маркетингу та концепцій економічного зростання у динаміці. Виокремлено основних інструментарій притаманний парадигмам та використовуваний різними концепціями. Зазначено, що передумови сповідування холістичної парадигми маркетингу для реалізації гармонійного типу інклюзивного розвитку полягають у розширенні стосунків зі

споживачами, партнерами, широкими верствами населення, зближенні з контактними аудиторіями через соціальні та інші мережі, використання маркетингових інструментів, зміст яких добре сприймається суб'єктами у вузьких нішах ринку. Виявлено відсутність дієвого механізму який дозволив би оцінити рівень інклюзивного розвитку регіону.

Підтверджено, що ефективність функціонування регіону залежить від способів управління економікою, соціально-економічних відносин та особливостей використання місцевих ресурсів, а для ефективного його розвитку необхідно формувати інклюзивні інститути. Одним з інструментів забезпечення зростання регіону є сучасна концепція логістики яка слугує підґрунтям для побудови інклюзивних економічних інститутів через її системний підхід та багатоаспектність. Логістична концепція в даному випадку виступає і як підхід до побудови інклюзивних інститутів, і як складова інклюзивних економічних інститутів, наприклад – логістична інфраструктура, система організації руху матеріальних, інформаційних та інших регіональних потоків, і як стратегія, що використовують компанії регіону в конкурентній боротьбі. Визначено, що інклюзивними інститутами, що сприятимуть регіональному розвитку можуть стати: відновлювальна енергетика, що відповідає екологічній орієнтації сучасної концепції логістики, або «зеленій логістиці»; програми стимулювання підприємництва, інноваційних проектів, створення стартапів, для яких необхідно створити структуру інформаційної системи прийняття рішень для управління проектними ризиками з використанням принципів та методів логістики; виробнича, соціальна, інституційна інфраструктура; ефективні технології сільськогосподарського виробництва (відновлення лісового господарства, розведення риби тощо); водні види транспорту, суднобудування, судноремонтні послуги, портова та транспортна інфраструктура, логістичні хаби; освітні та науково-дослідні кластери для забезпечення розвитку високотехнологічних галузей економіки; цифрова економіка та її інфраструктура, що базуються на технології блокчейнів.

Для вирішення окресленої проблеми проаналізовано поточний стан розвитку соціально-демографічної складової інклюзивного розвитку Запорізького регіону. З цією метою розглянуто наступні складові: охорону здоров'я, демографічне навантаження, зайнятість населення, нерівномірність доходів і бідність населення. Відмічена наявність проблем за окресленими складовими які потребують розробки дієвого механізму їх усунення в рамках реалізації концепції економічного зростання. Зазначено, що реалізації концепції інклюзивного розвитку регіону має стати імпульсом до пошвидшення економічного розвитку, акцентувати уваги на проблемі розшарування населення, сприятиме зниженню рівня безробіття та міграції. Інклюзивне зростання передбачає, що саме наявний у Запорізькому регіону людський капітал може стати складовою яка дозволить здійснити розбудову економіки та посилити його конкурентоспроможність.

Досліджено передумови інклюзивного розвитку Запорізького регіону за моделлю «Конкурентоспроможності регіонів» М. Портера, що дозволило виявити та проаналізувати основні чинники, що сприяють або гальмують розвиток регіону. Показано найбільш значущі в економіці регіону галузі, зокрема електроенергетична, транспортна, металургійна, машинобудівна, інформаційно-комунікаційна, торгівлі та зв'язку. Доведено, що для інклюзивного розвитку регіону необхідно розвиток умов попиту, утворень (кластерів) сучасних споріднених та підтримуючих галузей, а також інтенсивне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій. Саме активне використання ІКТ та їх впровадження у всі сфери регіонального розвитку від економічного до соціального, забезпечать його логістичну складову та дозволять створити високоефективну логістичну інфраструктуру.

Визначено, що моніторинг інноваційної діяльності повинен бути вбудований в маркетингову інформаційну систему промислового підприємства, що дозволить вчасно ідентифікувати не тільки ринкові загрози але і виявити потенційні можливості підприємства у співставленні з сильними і слабкими сторонами конкурентів, визначити перспективні напрямки інноваційної

діяльності та розробити інноваційні маркетингові заходи щодо просування інновацій на ринку. Але прийняття оптимального управлінського рішення неможливе без застосування сучасних підходів та методів діагностики. З'ясовано, що в теорії діагностичного аналізу відсутнє єдине розуміння поняття «діагностика інноваційного розвитку підприємства», що на практиці ускладнює процес відбору дієвих методів до системи моніторингу інноваційного розвитку підприємств та уповільнює прийняття ефективного та своєчасного управлінського рішення. На основі узагальнення існуючих в наукових працях трактувань поняття «інноваційний розвиток підприємства» та «діагностика» під діагностикою інноваційного розвитку підприємства пропонується розуміти процес своєчасного розпізнавання ознак і визначення негативних (критичних чи кризових) явищ в системі управління інноваційним розвитком підприємства на основі локальних змін та встановленої залежності відповідності внутрішніх можливостей підприємства зовнішнім. Такий підхід дозволяє більш чітко визначитись з метою, об'єктом та задачами діагностики. Проведення порівняльного аналізу сучасних підходів до діагностики інноваційного розвитку підприємства та методів, що використовуються в їх розрізі дозволило виявити їх недоліки та переваги. Встановлено, що вони різняться майже за всіма ознаками: метою і задачами; об'єктами оцінки; сукупністю показників і методами їх розрахунку або згортання; факторами впливу на інноваційний розвиток. Найбільш поширеним є комплексний підхід що базується на методах оцінки рівня розвитку інноваційного потенціалу підприємства за його складовими. Серед нових підходів виділяються компетентнісний підхід завдяки якому утворюється прямий зв'язок з інформаційно-аналітичною системою управління, що забезпечує прийняття ефективних рішень та функціонально-параметричний за якого при інтегруванні економічної та управлінської діагностики стає можливим здійснювати керуючі впливи через відповідні центри відповідальності. Але і ці підходи мають свої вади. Встановлено, що для кожного підприємства система методів діагностики інноваційного розвитку має бути унікальною. Запропоновано підхід до формування системи методів

діагностики інноваційного розвитку підприємства, що враховує масштаби та цілі його діяльності та включає два види діагностики: експрес-діагностику та комплексну діагностику. Такий підхід дозволить створити дієву систему моніторингу інноваційного розвитку підприємства в маркетинговій інформаційній системі. Окреслені основні критерії відбору оціночних методів дозволяють впорядкувати процеси пошуку та аналізу інформації, а відібрані за цими критеріями методи та моделі оцінки, забезпечать підвищення якості досліджень процесів формування і використання не тільки елементів інноваційного потенціалу та проектів, але й ефективності управління ними. Отримані результати можуть бути основою вдосконалення системи управління інноваційними процесами не тільки на рівні підприємств, але і на рівні регіону, та може стати підґрунтям для забезпечення його інклюзивного розвитку.

За результатами дослідження природної складової інклюзивного розвитку регіону було виявлено, що основними проблемами Запорізького регіону були і залишаються наступні: наявність значних обсягів накопичених відходів, відсутність потужностей для їх знешкодження або утилізації, а також місць для їх видалення; локальний характер заходів з охорони повітря, що проводяться підприємствами-забруднювачами і не дозволяють досягти екологічного ефекту, достатнього для поліпшення якості повітря регіону; забруднення поверхневих водних об'єктів неочищеними і недостатньо очищеними зворотними водами підприємств металургійного комплексу та житлово-комунальної галузі; збідніння ландшафтного та біологічного різноманіття. До заходів, що необхідно впровадити для зменшення негативного впливу природної складової на інклюзивного розвиток регіону, можна віднести наступні: поводження з відходами – скорочення обсягів розміщених відходів, забезпечення екологічно безпечного поводження з ними та своєчасне виявлення негативних наслідків накопичення відходів; скорочення викидів забруднюючих речовин і парникових газів, діоксиду вуглецю в атмосферне повітря – є модернізація промислового виробництва (підприємств металургії та енергетики), створення та розширення існуючої мережі підприємств з виробництва відновлювальних

джерел енергії; поводження з водними ресурсами – підтримання в належному стані, модернізація існуючих та будівництво нових очисних споруд в промисловому секторі та житлово-комунальному господарстві; збереження ландшафтного та біологічного різноманіття – відновлення екологічного балансу регіону, зокрема шляхом формування та розбудови регіональної екологічної мережі; моніторинг довкілля – здійснення систематичних спостережень за станом довкілля.

Запропоновано методику оцінки інклюзивного розвитку регіону на основі індексного методу та апробовано її на прикладі Запорізької області.

Спираючись на результати проведеного аналізу соціально-демографічної складової інклюзивного розвитку Запорізького регіону запропоновано низку практичних заходів з покращення ситуації за обраними напрямками. Зроблено прогноз зміни демографічної ситуації та прогноз рівня безробіття в Запорізькій області на період до 2050-го року. Окреслено перспективні напрямки стратегії зменшення бідності серед населення. Обґрунтовано складові забезпечення соціально-демографічної складової інклюзивного розвитку Запорізького регіону.

Побудовано інклюзивну модель розвитку регіону, що ґрунтується на моделі конкурентоспроможності регіону М. Портера, та розширює її шляхом включення логістичної та цифрової інфраструктури як узагальнюючих елементів та необхідних умов інклюзивного зростання. Доведено роль ІКТ та цифрових трансформацій у зміні галузевого профілю регіону та формуванні можливостей його подальшого інклюзивного зростання за умови активного впливу уряду та місцевої адміністрації на подальше поширення цифрових технологій у всі сфери господарського та суспільного життя.

За результатами дослідження було запропоновано модель прогнозування обсягів капітальних інвестицій та обсягів поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів Запорізького регіону на основі лінії тренду.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. **Аджемоглу, Д.** Чому нації занепадають? походження влади, багатства та бідності [Текст] / Д. Аджемоглу, Д. Робінсон. – Київ: Наш формат, 2016. – 472 с.
2. E.S. Reinert How Rich Countries Got Rich and Why Poor Countries Stay Poor. London: Constable. 2007
3. S. Hollander, R. Bolling. Practice, don't preach: getting serious about inclusive development. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.thebrokeronline.eu>.
4. Podesta J. Inclusive Economic Growth: Increasing Connectivity, Expanding Opportunity, and Reducing Vulnerability. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.americanprogress.org/issues/economy/report/2013/02/07>.
5. **Бедос, З.М.** Для багатших і для бідніших. Зростання нерівності – одна з найбільших соціально-економічних і політичних проблем сучасності. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/62625>.
6. E. Duflo Poor Economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty. New York: Public Affairs, 2011, p. 303.
7. **Базилюк, А.В.** Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку [Текст] / А.В.Базилюк, О.В.Жулин // Економіка та управління на транспорті. – 2015. – №1. – С.19-29.
8. **Федулова, Л.І.** Інклюзивні інновації в системі соціально-економічного розвитку [Текст] / Л.І.Федулова // Економіка: реалії часу. – 2016. – №3(25). – С.56-65.
9. **Ємельяненко, Л.М.** Проблеми та перспективи соціально орієнтованого інклюзивного розвитку в Україні [Текст] / Л.М.Ємельяненко, К.В.Дзензелюк // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. 2017. – №1. – С.125-134.

10. **Прогнімак, О.Д.** Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи [Текст] / О.Д. Прогнімак // Економічний вісник Донбасу № 1(51). – 2018. – С. 187-197.
11. **Єрмак, С.О.** Дескриптивні характеристики інклюзивного зростання як інноваційного вектора соціально-економічного розвитку країни [Текст] / С.О.Єрмак // Проблеми економіки. – 2017. – №4. – С.8-14.
12. The Growth Report Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6507/449860PUB0Box3101OFFICIAL0USE0ONLY1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
13. The Inclusive Growth and Development Report 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tufcos.appspot.com/www.weforum.org/system-initiatives/economic-growth-and-ocial-inclusion>.
14. Europe 2020 Strategy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eur-lex.europa.eu>.
15. Стратегія сталого розвитку України на період до 2030 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sd4ua.org/wp-content/uploads/2016/11/Strategy_Sustainable_Development_UA.pdf/.
16. Inclusive Growth Commission [Електронний ресурс]. Inclusive growth for people and places: challenges and opportunities, RSA, London. – Режим доступу: https://www.thersa.org/globalassets/pdfs/reports/rsa_inclusive-growth-commission-final-report-march-2017.pdf.
17. **Пивоварова, М.А.** Інклюзивное развитие региона [Електронний ресурс] / М.А. Пивоварова, А.М. Хохлова. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/inklyuzivnoe-razvitie-regiona>.
18. **Котлер, Ф.** Основы маркетинга: краткий курс [Текст] / Ф. Котлер. – М. : Издательский дом «Вильяме», 2007 – 656 с.
19. Стратегія регіонального розвитку Запорізької області на період до 2020 року [Електронний ресурс] / Запорізька обласна державна адміністрація. –

Режим доступу: <https://www.zoda.gov.ua/article/2264/strategiya-regionalnogo-rozvitku-zaporizkoji-oblasti--na-period-do-2020-roku.html>.

20. **Гринчук, Н.** Формування територіальних маркетингових стратегій [Електронний ресурс] / Н.Гринчук // Всеукраїнська мережа фахівців та практиків з регіонального та місцевого розвитку – К.: [б. в.], 2014. – Режим доступу:

http://regionet.org.ua/files/08.Territorial_Marketing_Grynychuk_Materials_UA.pdf.

21. **Дегтярева, И.** Подходы и инструменты стимулирования экономического развития регионов государства в условиях усиления внешних воздействий и неопределенности [Електронний ресурс] / И. Дегтярева // Университет Центральной Азии. – Режим доступу: <https://www.ucentralasia.org/Resources/Item/1957/RU>.

22. **Экономический рост: факторы эффективного развития: монография** [Текст] / Под общ.ред. Г.Ю.Гуляева – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». – 2017. – 110 с.

23. **Бузни, А.Н.** Характеристика жизненного цикла научной организации // Научный журнал КубГАУ. – 2020. – №156. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/harakteristika-zhiznennogo-tsikla-nauchnoy-organizatsii>

24. **Урунов, А.А.** Единое экономическое пространство : монография [Текст] / А.А. Урунов. – М.: Синергия, 2012. – 383 с.

25. **Лясковская, Е.А.** формирование «зеленой» экономики и устойчивость развития страны и регионов [Текст] / Е.А. Лясковская, К.А. Григорьева // Вестник ЮУрГУ. Серия «Экономика и менеджмент». – 2018. – Т. 12 – № 1. – С. 15–22.

26. **Сапун, В.К.** Концепція інклюзивного зростання в економіці [Текст] / В.К. Сапун, В.Р. Селезньова // Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. – 2018. – № 10. – С. 177-181.

27. **Фролов, Д.П.** Маркетинговая парадигма регионального развития : монография [Текст] / Д.П. Фролов ; Федер. гос. авт. образоват. Учреждение

высш. проф. образования «Волгогр. гос. ун-т». – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2013. – 157 с.

28. **Пастернак, О.І.** Економічний розвиток регіону: маркетингове забезпечення : монографія [Текст] / О.І. Пастернак; НАН України, Ін-т регіон. дослідж. – Л.: [б. в.], 2009. – 200 с.:

29. Четыре геополитических измерения децентрализации Украины [Електронний ресурс] // ZN.UA– Режим доступу: https://zn.ua/internal/chetyre-geopoliticheskikh-izmereniya-decentralizacii-ukrainy-305509_.html.

30. **Купцов, В.И.** Философия и методология науки : учеб. пособие для бакалавриата и магистратуры [Електронний ресурс] / В. И. Купцов; под науч. ред. В. И. Купцова. – Москва : Издательство Юрайт, 2018. – 394 с. – Режим доступу: <https://biblio-online.ru/bcode/410156>.

31. **Коротков, А.В.** Маркетинговые исследования : учебник для бакалавров [Електронний ресурс] / А.В. Коротков. – М. : Издательство Юрайт, 2014. – 595 с. – Режим доступу: <https://studme.org/63565/marketing/paradigmy>.

32. **Луцій, К.М.** Еволюція концепцій маркетингу як відображення тенденцій розвитку ринкової економіки [Електронний ресурс] / К.М. Луцій // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2015. – Вип. 5. – С. 90-93. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2015_5_22.

33. **Бритченко, И.Г.** Marketing Management организации: потенциал и систем: учебное пособие [Електронний ресурс] / И.Г. Бритченко, Г.И. Бритченко. – Донецк, ДонНУ, 2001. – 279 с. – Режим доступу: <https://www.myslenedrevo.com.ua/ru/Edu/ForStudents/MarketingManagement/3/3/2.html>.

34. **Черепня, В.В.** Нова парадигма маркетингу [Текст]/ В.В. Черепня // Наука в інформаційному просторі: зб. наук. праць. Т. 1. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. – С 128-130.

35. **Криковцев, А.А.** Холистический маркетинг в системе бизнес-взаимодействий предприятия [Електронний ресурс] / А.А. Криковцев //

Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – №4. – Т.1. – С. 85-89 – Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/23869?locale=ru>.

36. **Миронова, В.А.** Место и роль парадигмы маркетинга в построении межмуниципального сотрудничества [Электронный ресурс] / В.А. Миронова // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ». – 2015. – №4. – Т.7. – Режим доступу: <https://naukovedenie.ru/index.php?p=vol7-4-economics-management>.

37. **Буреш, О.В.** Парадигма холистического маркетинга как результат эволюции концепций управления [Электронный ресурс] / О.В. Буреш, О.М. Калиева // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2014. – №8. – С.205-211. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/paradigma-holisticheskogo-marketinga-kak-rezultat-evolyutsii-kontseptsiy-upravleniya>.

38. **Борзаковська, Л.В.** Концепція холистичного маркетингу: сутність та теоретичне підґрунтя [Електронний ресурс] / Л.В. Борзаковська // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – № 2. – С. 85-94. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2013_2_9.

39. Концепція маркетингу [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

40. **Герасимяк, Н.В.** Холистичний маркетинг як нова парадигма розвитку маркетингу [Текст] / Н.В. Герасимяк. // Ефективна економіка. – 2012. – № 7. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_7_35.

41. **Загорна, Т.О.** Концепція холистичного маркетингу: джерела проблематики та елементи [Текст] / Т.О. Загорна, А.Н. Стасюк // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012.- №2. – С. 32-38.

42. **Короткова, Т.Л.** Маркетинг інновацій : учебник и практикум для академического бакалавриата [Электронный ресурс] / Т.Л. Короткова. – Москва : Издательство Юрайт, 2018. – 272 с. – Режим доступу: https://studme.org/157347/marketing/holisticheskiy_marketing_put_sbalansirovannomu_poisku_klyuchevyh_kompetentsiy_innovatsionnogo_biznesa.

43. **Киселев, В.М.** Генезис научного взгляда на поведение потребителей : раздел монографии «Инновационный цунами в сфере торгового маркетинга»: монография [Текст] / В.М. Киселев. – 2011. – Кемерово.: КемИ (филиал) РГТЭУ. – С. 81-105.

44. **Павлішина, Н.М.** Можливості інклюзивного розвитку регіону в контексті сучасної парадигми маркетингу [Текст] / Н.М. Павлішина, І.В. Кочнова // Приазовський економічний вісник. – 2019. – №3 (14). – Режим доступу: <http://rev.kpu.zp.ua>.

45. **Портер, М.** Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран [Текст] / Портер М. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.

46. **Герасимчук, З.** Регіональні логістичні системи: теорія та практика : монографія [Текст] / З. Герасимчук, Л. Ковальська, Н. Хвищун, О. Мороз. – Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2011. – 264 с.

47. **Маргіта, Н.О.** Особливості управління логістичними ризиками на вітчизняних підприємствах та підходи до їх оцінки [Текст] / Н.О. Маргіта, М.Ю. Криницька // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Логістика. – 2016. – № 846. – С. 110-119.

48. **Пелашенко, А.В.** Логістичний підхід до формування регіональної політики з метою підвищення ефективності соціально-економічного розвитку в післякризовий період [Текст] / А.В. Пелашенко // Наукові праці НДФІ. – 2012. – №4 (61). – С. 104-106.

49. **Куижева, С.К.** Моделирование динамики развития интеллектуальных ресурсов региона [Электронный ресурс] / С.К. Куижева, З.Д. Гажева, Н.Н. Лябах. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/modelirovanie-dinamiki-razvitiya-intellektualnyh-resursov-regiona>. (дата звернення: 20.03.2019).

50. **Иванов, Н.Н.** Информационно-сервисные системы в управлении сложным экономическим объектом : монография [Текст] / Н.Н. Иванов. – Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2005. – 252 с.

51. **Соколова, Ю.О.** Формування інклюзивних інститутів розвитку регіону [Електронний ресурс] / Ю.О. Соколова, Т.М. Тіховська // Електронний науково-практичний журнал Інфраструктура ринку. – 2019. – №31. – С.462-468. – Режим доступу: http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/31_2019_ukr/71.pdf.

52. **Соколова, Ю.О.** Розвиток регіону в контексті концепції інклюзивності [Текст] / Ю.О. Соколова // Теоретико-методологічні трансформації економічної науки у XXI ст. : перспективи нової парадигми: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28-29 трав. 2019 р.). – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. – 344 с. – С. 284-287.

53. **Sokolova, Y.O.** Search for business development models in the 21st century / Y. O. Sokolova // Global Imperatives for Business and Law Development : II International Scientific-Practical Conference, Kyiv, October, 10-11, 2019.

54. **Соколова, Ю.О.** Інклюзивний розвиток регіону в контексті цифрової економіки [Текст] / Ю.О. Соколова // «Генерування інновацій інклюзивного розвитку: національний, регіональний, міжнародний вимір»: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції Запоріжжя (16-17 жовтня 2019 р.) [Електронний ресурс] Електрон. дані. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2019. – 1 електрон. Опт.

55. **Герасимяк, Н.В.** Нова парадигма розвитку маркетингу – холістичний маркетинг [Електронний ресурс] / Н.В. Герасимяк // Вісник Дніпропетровського інституту. – 2014. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdumi_2014_2.

56. Стратегія регіонального розвитку Запорізької області на період до 2027 року [Електронний ресурс] // Запорізька обласна державна адміністрація. – Режим доступу: <https://www.zoda.gov.ua/article/2413/strategiya-regionalnogo-rozvitku-zaporizkoji-oblasti-na-period-do-2027-roku.html>.

57. **Кожина, А.В.** Фактори інклюзивного місцевого розвитку: підходи до класифікації [Електронний ресурс] / А.В. Кожина // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. Серія : Державне

управління. – 2018. – № 4. – С. 21-30. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2018_4_5.

58. **Joyeeta Gupta, Courtney Vegelin.** Sustainable development goals and inclusive development [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10784-016-9323-z>.

59. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року [Електронний ресурс] // Ліга Закон. – Режим доступу: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:O06f2LZzaw0J:search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html+&cd=4&hl=ru&ct=clnk&gl=ua&client=firefox-b-ab.

60. **Садовенко, А.** Сталий розвиток суспільства : навч. посіб. [Текст] / А. Садовенко, Л. Масловська, В. Середя, Т. Тимочко. – 2-ге вид. – Київ, 2011. – 392 с.

61. **Нудельман, В.** Розробка стратегії розвитку територіальної громади: загальні засади методики [Текст] / В. Нудельман, І. Санжаровський. – Київ : Вид-во «Дата банк України», 2002. – 232 с.

62. Місцевий розвиток за участі громади : монографія [Текст] / за заг. ред. Ю.М. Петрушенка : у 2 т. – Т. 1 : Теоретичні основи сталого місцевого розвитку, орієнтованого на громаду. – Суми : Унів. кн., 2013. – 354 с.

63. Інклюзивний вимір розвитку міст – центрів ділової активності України: тенденції та перспективи. Наукова доповідь. [Електронний ресурс] – Л. : 2019. – Режим доступу: <http://ird.gov.ua/irdp/p20190301.pdf>.

64. Про затвердження переліку та складу госпітальних округів Запорізької області. Кабінет Міністрів України. Розпорядження. від 22 березня 2017 р. № 201-р [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/201-2017-%D1%80>.

65. Статистична інформація [Електронний ресурс] // Головне управління статистики у Запорізькій області. – Режим доступу: <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/index.php/statystychna-informatsiia>.

66. Демографічний паспорт території [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile1_c_files/termin.htm.

67. Про підсумки соціально-економічного розвитку Запорізької області на 12.03.2020 [Електронний ресурс] // Запорізька обласна державна адміністрація. – Режим доступу: <https://www.zoda.gov.ua/news/49412/pro-pidsumki-sotsialno-ekonomichnogo-rozvitku-zaporizkoji-oblasti-na-12.03.2020.html>.

68. **Костробій, П.** Математичне моделювання індексу суспільної нерівності [Електронний ресурс] / П. Костробій, І. Кавалець, Л. Гнатів // Фізико-математичне моделювання та інформаційні технології. – 2013. – Вип. 17. – С. 81-91. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmmit_2013_17_10.

69. Эгалитариз [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.

70. Витрати і ресурси домогосподарств України по кожному регіону [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/gdvdg/vrd_reg/vrd_reg.htm.

71. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2014 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Частина II. Області та місто Київ. Запорізька область. Статистичний бюлетень. Державна служба статистики України. Статистичний бюлетень підготовлено колективом департаменту обстежень домогосподарств Відповідальний за випуск І.І. Осипова. К.: 2015.

72. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2015 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Частина II. Області та місто Київ. Запорізька область. Статистичний бюлетень. Державна служба статистики України. Статистичний бюлетень підготовлено колективом департаменту обстежень домогосподарств Відповідальний за випуск І.І. Осипова. К.: 2016.

73. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2016 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Частина II. Області та місто Київ. Запорізька область. Статистичний бюлетень. Державна служба статистики України. Статистичний бюлетень підготовлено колективом департаменту обстежень домогосподарств Відповідальний за випуск І.І. Осипова. К.: 2017.

74. **Трифонов, М.** Динаміка бідності в Україні [Електронний ресурс] / М. Трифонов // COMMONS. – Режим доступу: <https://commons.com.ua/ru/dynamika-bidnosti-in-ua/>

75. Прожитковий мінімум в Україні 2020 [Електронний ресурс] // Мінфін. – Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/wagemin/>.

76. Аналітична записка «Комплексна оцінка бідності та соціального відчуження в Україні за 2016-2018 роки» [Електронний ресурс] // К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи, 2019 – Режим доступу: https://idss.org.ua/arhiv/Year_2018_Pov.pdf.

77. **Соколова, Ю.О.** Специфіка маркетингової діяльності автодилерів / Ю.О. Соколова, А. В. Бабіч // Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво. – 2019. – №6. – С. 91-96. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2019_6_19.

78. **Соколова, Ю.О.** Особливості стратегії маркетингових комунікацій підприємства в мережі інтернет / Ю.О. Соколова, К. О. Кисельова // Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво. – 2019. – №6. – С. 96-100. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2019_6_20.

79. **Соколова, Ю.О.** Удосконалення діяльності державного медичного закладу на засадах маркетингу [Електронний ресурс] / Ю.О. Соколова, К.В. Пасічник // Електронний науково-практичний журнал Інфраструктура ринку. – 2019. – №37. – С.150-158. – Режим доступу: http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/37_2019_ukr/23.pdf.

80. **Павлішина, Н.М.** Аналіз конкурентоздатності продукції підприємства авіабудівної галузі на прикладі АТ «Мотор Січ» [Електронний

ресурс] / Н.М. Павлішина, А.К. Милосердова // Приазовський економічний вісник. – 2020. – Випуск 1 (18) – С. 114-119.

81. Енергетика та енергозбереження за 2019 рік. Офіційний сайт Запорізької обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.zoda.gov.ua/news/48810/energetika-ta-energozberezhennya-za-2019-rik.html>.

82. Огляд енергетичного ринку України: інституції, управління та політичні засади. Офіційний сайт Запорізької обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/eastern-partners/.pdf>.

83. **Бавико, О. Є.** Інтегральна оцінка ступеню та динаміки розвитку інформаційно-комунікаційних технологій в економіці регіону [Електронний ресурс] / О.Є. Бавико // Ефективна економіка. – №10. – 2012. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1430>.

84. Звіт про роботу Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації за 2018 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://nkrzi.gov.ua/images/upload/142/8484/Zvit_za_2018_29032019_new.pdf.

85. Индекс развития информационно-коммуникационных технологий. Гуманитарный портал: Исследования [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий, 2006–2021 (последняя редакция: 10.03.2021). – Режим доступу: <https://gtmarket.ru/ratings/ict-development-index>.

86. **Танасієнко, О.О.** Поширення інформаційно-комунікаційних технологій в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. Аналітичний звіт [Електронний ресурс] / Танасієнко О.О., Ляшенко П.А. – Режим доступу: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-12/inf_kom.-08a3f.pdf.

87. Транспортна інфраструктура та інфраструктура зв'язку. Стратегічний аналіз розвитку Запорізького регіону до 2020 року. Офіційний сайт Запорізької обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://www.zoda.gov.ua/images/article/original/000044/44850/transport.pdf>.

88. **Карюк, В. І.** Методичний підхід до оцінювання інноваційного потенціалу промислових підприємств [Електронний ресурс] / В.І. Карюк // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 5. – С. 176-182. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2012_5_22.

89. **Лепейко, Т.І.** Комплексна оцінка рівня розвитку промислових підприємств [Електронний ресурс] / Т.І. Лепейко, М.А. Баланович // Проблеми економіки. – 2016. – №4. – С. 136-143. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pecon_2016_4_19.

90. **Маслак, О.І.** Оцінювання інноваційного розвитку машинобудівних підприємств: комплексний підхід [Текст] / О.І. Маслак, П.І. Сокурченко, О.М. Збиранник // Економічний аналіз: зб. наук. прац. Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка». – 2016. – Том 23. – №2. – С. 102-107.

91. Інноваційний розвиток підприємства : навчальний посібник [Текст] / Микитюк П.П, Крисько Ж.Л., Овсянюк-Бердадіна О.Ф., Скорчиляс С.М. – Т: ПП «Принтер Інформ». – 2015. – 224 с.

92. **Родіонова, І.В.** Методи оцінки інноваційного потенціалу промислових підприємств [Електронний ресурс] / І.В. Родіонова // Економіка розвитку. – 2013. – № 4. – С. 96-99. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecro_2013_4_20.

93. **Сидорчук, І.П.** Інтегральний показник рівня інноваційного розвитку машинобудівного підприємства: його складові та особливості визначення [Електронний ресурс] / І.П. Сидорчук // Вісник Хмельницького національного університету. – 2015. – №5(1). – С. 104-107. Режим доступу : http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/pdfbase/2015/VKNU-ES-2015-N5-Volume1_228.pdf.

94. **Кристенсен, К.** Решение проблемы инноваций в бизнесе. Как создать растущий бизнес и успешно поддерживать его рост [Текст] / К. Кристенсен, М. Рейнор. / Пер. с англ. – М: Альпина Диджитал. – 2014. – 290 с.

95. **Скриньковський, Р.М.** Діагностика факторів інноваційного розвитку підприємства [Текст] / Р.М. Скриньковський, Г. Павловські, Н.Р. Костюк, О.О. Коропецький // Проблеми економіки. – 2017. – № 1. – С.250-257.

96. **Кобрин, Л.Й.** Діагностика факторів інноваційного розвитку підприємства [Електронний ресурс] / Л.Й. Кобрин // Наукові записки. – 2016. – №1 (52). – С.152-157. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_2016_1_20.

97. **Миколайчук, І.П.** Дослідження впливу факторів інноваційного розвитку на формування компетенцій підприємства [Електронний ресурс] / І.П. Миколайчук // Чернігівський науковий часопис. Серія 1: Економіка і управління. – 2015. – № 1 (6). – С. 71–76. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chnch_ekon_2015_1_12/.

98. **Бондаренко, М.І.** Фактори впливу на інноваційний розвиток промислових підприємств [Електронний ресурс] / М.І. Бондаренко, І.П. Сидорчук // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки. – 2014. – № 3, т. 1. – С. 35–37. Режим доступу: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/3291>.

99. **Загорна, Т.О.** Економічна діагностика: навчальний посібник [Текст] / Т.О. Загорна – К.: Центр учбової літератури. – 2007. – 400с.

100. **Швиданенко, Г.О.** Бізнес-діагностика підприємства : навч. посіб. [Текст] / Г.О. Швиданенко, А.І. Дмитренко, О.І. Олексюк – К.: КНЕУ. – 2008. – 344 с.

101. **Фроленко, О.М.** Маркетингова інформаційна система як засіб реалізації стратегічного потенціалу промислового підприємства [Електронний ресурс] / О.М. Фроленко // Інноваційна економіка – 2014. – №6. – С.238-244. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2014_6_44.

102. **Ілляшенко, С.М.** Маркетингові інновації в інноваційній діяльності підприємств України [Електронний ресурс] / С.М. Ілляшенко, М.П. Рудь // Ефективна економіка. – 2017. – № 6. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5626>.

103. **Шквиря, Н.О.** Інформаційне забезпечення інноваційних рішень на засадах маркетингу. [Електронний ресурс] / Н.О. Шквиря // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2013. – № 2(5). – С. 288-293. – Режим доступу: <http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/1722/1/904.pdf>.

104. **Подольчак, Н.Ю.** Інноваційний розвиток як елемент економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс] / Н.Ю. Подольчак, Ю.О. Блинда // Економіка: реалії часу. – 2015. – № 4 (20). – С. 6-11. – Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2015/n4.html> .

105. **Гурочкіна, В.В.** Інноваційний потенціал підприємства: сутність та система захисту [Електронний ресурс] / В.В. Гурочкіна // Економіка: реалії часу. – 2015. – № 5. – С. 51-57. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrch_2015_5_10 .

106. **Андрушків, Б.М.** Стратегічне управління інноваційним розвитком підприємства [Текст] / Б.М. Андрушків, Л.Я. Малюта, Л.М. Мельник. – Т.: ТНТУ. – 2010. – 271 с.

107. **Соболева, Т.О.** Методичні підходи до оцінювання інноваційного потенціалу організації [Електронний ресурс] / Т.О. Соболева. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. – 2007. – С. 573-578. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua>.

108. **Єфімова, С.А.** Методичні підходи до оцінки інноваційного потенціалу підприємства сфери послуг [Електронний ресурс] / С.А. Єфімова, Т.В. Гринько // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Менеджмент інновацій. – 2015. – Випуск 5. – С.30-37. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdumi_2015_23_5_7.

109. **Овечкіна, О.А.** Огляд методів оцінки рівня інноваційного потенціалу економічних суб'єктів [Електронний ресурс] / О.А. Овечкіна, К.В. Іванова // Економічний вісник Донбасу. Менеджмент інновацій. – 2007. – № 4. – С. 132-140. – Режим доступу: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/handle/123456789/17861>.

110. **Мясников, В.О.** Методичний підхід до оцінки інноваційного потенціалу промислових підприємств [Електронний ресурс] / В.О. Мясников // Причорноморські економічні студії. Економіка та управління підприємствами. – 2016. – Випуск 12-1. – С. 167-174. – Режим доступу: http://bses.in.ua/journals/2016/12-1_2016/36.pdf.

111. **Doroshuk, G.A.** Process innovations in the enterprise life cycle system [Електронний ресурс] / G.A Doroshuk, A.E Pechkurova // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2015. – № 2(18). – С.61-66. – Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2015/n2.html>.

112. **Leszek, K.** Diagnosis of innovation enterprises - study theoretical and empirical results [Електронний ресурс] / Leszek Koziola, Wojciech Koziola, Anna Wojtowicza // Procedia – Social and Behavioral Sciences 175. – 2015. – С. 137-145. – Режим доступу: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.1184>.

113. **Боярінова, Е.К.** Діагностика в оперуванні розвитком інноваційно орієнтованого підприємства в процесі функціонування: функціонально-параметричний підхід [Електронний ресурс] / Е.К. Боярінова // European Journal of Management Issues. – 2017. – Том 25. – № 2. – С. 55-63. – Режим доступу: <https://doi.org/10.15421/191708>.

114. **Борисенко, О.Є.** Сучасні методи діагностики інноваційного розвитку підприємства [Текст] / О.Є. Борисенко // Математичне моделювання процесів в економіці та управлінні проектами і програмами: Міжнародна науково-практична конференція (ММП-2020), Коблево, 14-18 вересня 2020 р. – Харків: ХНУРЕ, 2020. – С. 23-26.

115. Методологічні пояснення (навколишнє середовище) [Електронний ресурс] // Головне управління статистики в Запорізькій області. – Режим доступу: <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/index.php/statystychna-informatsiia>.

116. Навколишнє середовище: статистична [Електронний ресурс] // Головне управління статистики в Запорізькій області. – Режим доступу : <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/index.php/statystychna-informatsiia>.

117. Економічна статистика. Навколишнє природне середовище [Електронний ресурс] // Статистична інформація Державної служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

118. The official site of World Economic Forum «Inclusive Growth and Development Report» [Електронний ресурс] 2017. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2017.pdf.

119. **Єлісєєва, Л.В.** Проблеми розподілу доходів населення України [Текст] / Л.В. Єлісєєва, О.В. Грисюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки. – 2016. – Вип. 16(1). – С. 15-17. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2016_16%281%29__4.

120. Growing Inclusive Markets. Creating Value for all: Strategies for Doing Business with the Poor. United Nations Development Programme [Electronic source]. – Access to: http://www.rw.undp.org/content/dam/rwanda/docs/povred/RW_rp_Creating_Value_for_All_Doing_Business_with_the_Poor.pdf/.

121. Доповідь про людський розвиток 2014. Забезпечення сталого прогресу людства: зменшення уразливості та формування життєвої стійкості. ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unic.ru/library/dokumenty-oon/doklad-o-chelovecheskom-razvitii-2014-obespechenie-ustoichivogo-progressa-chel>.

122. Chapter 4 The Digital Economy, New Business Models and Key [Electronic source]. – OECD Publishing, 2014. – Access to: https://www.oecd-ilibrary.org/the-digital-economy-new-business-models-and-key-features_5jxv8zhcfzf5.pdf?itemId=/content/component/9789264218789-7-en.

123. **Грант, Р.М.** Современный стратегический анализ [Текст] / Р.М. Грант; [пер. с англ. Под ред. В.Н.Фунтова]. – СПб.: Питер, 2008. – 560 с.

124. **Соколова, Ю.О.** Цифрова економіка як нова реальність маркетингу [Текст] / Ю.О. Соколова // Innovative Educational Technologies: European Experience and its Application in Training in Economics and Management. – Training. – Poland: WSBiP, 2020. – P. 90-93.

125. **Карначова, І.О.** Сучасні інформаційні технології в аналізі та прогнозуванні виробничо-економічної діяльності підприємства [Електронний ресурс] / І.О. Карначова, М.О. Чупріна // Актуальні проблеми економіки та управління : збірник наукових праць молодих вчених. – Електронні текстові дані (1 файл: 425 Кбайт). – 2017. – Вип. 11. – Режим доступу : <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/22548> (дата звернення 10.04.2021).

126. **Ковальчук, О.Я.** Математичне моделювання економічних процесів методом екстраполяції [Електронний ресурс] / О.Я. Ковальчук, М.М. Бубняк // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Економіка. – 2010. – Вип. 15. – С. 482-488. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzpuoa_2010_15_62. (дата звернення 10.04.2021).

127. **Калініченко, А.В.** Прогнозування за допомогою функцій регресії [Текст] / А.В. Калініченко, Ю.В. Шмиголь, К.Д. Костоглод // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка: Економічні науки. – 2010 – Вип. 104. – Харків: ХНТУСГ. – С. 10-16.

ДОДАТОК А

Таблиця А.1 – Порівняльний аналіз моделей регіональної політики [27]

Критерії порівняння	Політика вирівнюючого розвитку	Політики поляризованого розвитку	Політика гармонізованого розвитку
1	2	3	4
Мета	Підтягування регіонів що відстають до мінімально прийняттого рівня соціального та економічного розвитку для ліквідації міжрегіональних диспропорцій господарчого простору країни	Формування мережі регіонів – «полюсів зростання», які забезпечують економічний підйом за рахунок дифузії інновацій та інвестицій, залучення господарчих суб'єктів прилеглих територій у міжрегіональні зв'язки та проекти	Стимулювання конкуренції серед економічно самостійних регіонів та цілеспрямоване підтягування відсталих регіонів
Механізм управління	Рівномірний розподіл бюджетних ресурсів між регіонами, які потребують підтримки у відповідності до обсягів їх соціальних зобов'язань	Концентрація бюджетних ресурсів на формуванні стійких зв'язків «опорних регіонів» з глобальною економікою та іншими регіонами країни, мінімізація бар'єрів розповсюдження інновацій у міжрегіональному середовищі	Підвищення частки бюджетних доходів, які залишаються у економічно самостійних регіонах; гарантування певного мінімального рівня бюджетного забезпечення всім регіонам; розширення повноважень регіонів у конкуренції за ресурси
Роль маркетингу	Маркетинг як другорядний допоміжний інструмент підтримки бізнесу. Основні форми: маркетинг туризму та торговельного середовища;	Маркетинг як компонент конкурентної стратегії. Основні форми: маркетинг інвестицій, інновацій, туризму.	Маркетинг як технологія міжрегіональної інтеграції. Основні форми: соціальний маркетинг, маркетинг інвестицій та інновацій, маркетинг туризму, event-маркетинг, маркетинг відношень
Переваги	Забезпечення соціальної стабільності в депресивних та слаборозвинутих регіонах за рахунок більш сильних регіонів	Забезпечення іноваційного економічного зростання провідних регіонів-«локомотивів», створення ареалів інновацій в економічному просторі країни	Забезпечення балансу інтересів динамічно розвиваючихся та відсталих регіонів, асиметричний розвиток господарчого простору країни у відповідності до можливостей регіонів

Продовження таблиці А.1

1	2	3	4
Обмеження	Ігнорування принципу нерівномірності економічного простору. Стимулювання утримання відсталих регіонів та демотивація до розвитку регіонів-лідерів	Високий ризик розширеного відтворення міжрегіональної диференціації. Ігнорування нижньої границі економічного росту країни	Необхідність більш гнучкої політики центру. Витрати на якісне перебудування міжбюджетних відносин. Відсутність досвіду просторового розвитку у більшості регіонів

ДОДАТОК Б

Визначення поняття «холістичний маркетинг»

Таблиця Б.1 – Тракткування поняття «холістичний маркетинг» [46; с. 3-4]

Автор	Визначення
Котлер Ф.	Холістичний маркетинг передбачає перенесення акценту з товару на покупця і з продажу товарів на задоволення потреб споживача
Шуклина З.М.	Холістичний маркетинг передбачає складне, але виключно ефективне поєднання з індивідуальним маркетингом відносин, при цьому продуктивні інновації включаються в клієнтоорієнтовану систему разом з процесними, управлінськими та маркетинговими рішеннями
Калієва О.М.	Холістичний маркетинг – відносно нове поняття, загальноприйнятого визначення його в літературі не зустрічається. Теоретично напрацювання різних авторів дозволяють висунути припущення, що теорія холістичного маркетингу не є однозначно інтерпретується і вимагає істотних доробок
Байжігітова М.С	Холістичний маркетинг – концепція, що інтегрує в собі всі елементи
Валімбадієва М.М., Шептухін М.В.	Холістичний маркетинг передбачає бізнес - взаємодію фірми з клієнтами, постачальниками і посередниками, яка дозволяє постійно розширювати уявлення про потреби споживача здійснювати пошук нових способів обслуговування з урахуванням цінностей цільової аудиторії, а також оцінити внесок кожного співробітника і підрозділи фірми в реалізацію концепції холістичного маркетингу
Буреш О.В., Калієва О.М.	Холістичний маркетинг – це спроба збалансувати окремі компоненти і з'єднати їх в єдине
Коваженков М.А., Татарінова К.В.	Холістичний, або цілісний, маркетинг представляє собою підхід до маркетингу, при якому всі компоненти процесу розглядаються як єдине ціле, а не сукупність окремих елементів

ДОДАТОК В

Демографічна статистика

Таблиця В.1. – Населення Запорізької області у період 1995–2018 рр. [65]

Рік	Показник, тис.осіб	Динаміка по відношенню до попереднього року
2000	1970,2	0,989
2001	1948,6	0,990
2002	1929,2	0,990
2003	1909,3	0,991
2004	1892,6	0,992
2005	1877,2	0,991
2006	1861	0,992
2007	1846,9	0,992
2008	1832,9	0,994
2009	1821,3	0,995
2010	1811,7	0,994
2011	1801,3	0,995
2012	1791,7	0,996
2013	1785,2	0,995
2014	1775,8	0,994
2015	1765,9	0,993
2016	1753,6	0,992
2017	1739,5	0,991
2018	1723,2	0,990
2019	1705,8	0,987
2020	1684,3	

ДОДАТОК Г

Ринок праці у 2000-2019 рр.

Таблиця Г.1 – Основні показники ринку праці у 2000–2019рр. [65]

	Робоча сила				у тому числі								Середня тривалість пошуку роботи безробітними (за методологією МОП), місяців
	у віці 15-70 років		працездатного віку		зайняте населення				безробітне населення (за методологією МОП)				
	в середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	в середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	у віці 15-70 років		працездатного віку		у віці 15-70 років		працездатного віку		
					в середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	в середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	в середньому, тис. осіб	у % до робочої сили відповідної вікової групи	в середньому, тис. осіб	у % до робочої сили відповідної вікової групи	
2000	924,4	62,7	869,4	74,4	807,4	54,8	752,9	64,4	117,0	12,7	116,5	13,4	11
2001	909,6	62,1	857,5	73,5	812,5	55,5	760,6	65,2	97,1	10,7	96,9	11,3	10
2002	923,9	63,5	855,2	73,6	841,2	57,8	772,5	66,5	82,7	9,0	82,7	9,7	10
2003	884,2	60,8	824,2	70,8	793,0	54,5	735,2	63,1	91,2	10,3	89,0	10,8	9
2004	896,1	61,7	819,5	70,2	824,8	56,8	749,2	64,2	71,3	8,0	70,3	8,6	8
2005	908,3	62,4	833,0	71,6	846,0	58,2	770,7	66,3	62,3	6,9	62,3	7,5	9
2006	908,9	62,6	836,5	72,2	850,6	58,6	778,2	67,2	58,3	6,4	58,3	7,0	7
2007	904,7	62,7	831,9	72,3	850,4	58,9	777,6	67,6	54,3	6,0	54,3	6,5	8
2008	904,3	63,3	828,4	72,6	850,4	59,5	774,5	67,9	53,9	6,0	53,9	6,5	5
2009	897,2	63,8	822,9	72,9	824,2	58,6	749,9	66,5	73,0	8,1	73,0	8,9	5
2010	892,6	64,3	813,1	73,1	825,7	59,5	746,2	67,1	66,9	7,5	66,9	8,2	7
2011	891,9	65,1	813,5	74,0	827,4	60,4	749,0	68,1	64,5	7,2	64,5	7,9	8
2012	882,6	65,2	823,5	75,0	821,2	60,6	762,1	69,4	61,4	7,0	61,4	7,5	8
2013	879,6	65,6	821,7	74,8	821,9	61,3	764,0	69,5	57,7	6,6	57,7	7,0	7
2014	844,8	63,6	807,4	73,7	773,5	58,2	736,1	67,2	71,3	8,4	71,3	8,8	6
2015	825,5	62,5	789,9	72,3	745,1	56,4	709,5	65,0	80,4	9,7	80,4	10,2	7
2016	816,3	62,2	789,4	72,5	734,9	56,0	708,0	65,0	81,4	10,0	81,4	10,3	8
2017	805,9	61,8	780,5	73,0	719,7	55,2	694,3	64,9	86,2	10,7	86,2	11,0	8
2018	812,6	63,0	783,1	74,5	732,2	56,7	702,7	66,9	80,4	9,9	80,4	10,3	7
2019	819,1	64,1	785,2	76,0	741,6	58,1	707,7	68,5	77,5	9,5	77,5	9,9	... ¹

Таблиця Г.2 – Рівень зайнятості населення працездатного віку [65]

Рік	Показник	Динаміка по відношенню до попереднього року
2000	752,9	
2001	760,6	1,010
2002	772,5	1,016
2003	735,2	0,952
2004	749,2	1,019
2005	770,7	1,029
2006	778,2	1,010
2007	777,6	0,999
2008	774,5	0,996
2009	749,9	0,968
2010	746,2	0,995
2011	749	1,004
2012	762,1	1,017
2013	764	1,002
2014	736,1	0,963
2015	709,5	0,964
2016	708	0,998
2017	694,3	0,981
2018	702,7	1,012
2019	707,7	1,007
2020	716,3	1,012

Таблиця Г.3 – Рівень безробіття населення працездатного віку [65]

Рік	Показник	Динаміка по відношенню до попереднього року
2000	116,5	
2001	96,9	0,832
2002	82,7	0,853
2003	89	1,076
2004	70,3	0,790
2005	62,3	0,886
2006	58,3	0,936
2007	54,3	0,931
2008	53,9	0,993
2009	73	1,354
2010	66,9	0,916
2011	64,5	0,964
2012	61,4	0,952
2013	57,7	0,940
2014	71,3	1,236
2015	80,4	1,128
2016	81,4	1,012
2017	86,2	1,059
2018	80,4	0,933
2019	77,5	0,964
2020	72,3	0,933

ДОДАТОК Д

Рівень бідності

Таблиця Д.1 – Рівень бідності у розрізі регіонів України у період 2015-2018 рр., % [76, с. 20]

Регіон	Відносний критерій за витратами				Абсолютний критерій за доходами нижче фактичного ПМ			
	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018
Вінницька	18,7	16,8	23,1	18,5	48,6	38,6	28,2	26,3
Волинська	25,5	20,7	33,6	30,9	58,9	57,0	37,6	39,8
Дніпропетровська	25,2	24,6	27,2	16,3	51,6	53,9	35,8	18,8
Донецька	29,5	30,8	29,0	32,9	59,6	54,7	44,6	32,5
Житомирська	24,8	32,7	36,2	32,5	60,2	63,0	40,3	34,4
Закарпатська	21,8	8,1	18,7	24,7	49,0	47,1	31,5	34,9
Запорізька	15,5	21,6	20,4	15,7	44,0	55,1	38,7	25,6
Івано-Франківська	11,6	6,0	8,2	15,4	43,9	40,4	18,7	23,3
Київська (без м.Києва)	22,9	33,8	34,4	32,6	38,1	56,7	47,5	35,5
Кіровоградська	30,0	24,4	21,9	26,8	56,2	53,1	33,6	23,3
Луганська	42,6	36,2	32,6	32,9	55,9	57,8	31,9	27,3
Львівська	19,0	20,4	16,9	18,2	60,2	47,3	31,1	17,5
Миколаївська	25,0	13,0	22,6	22,2	64,0	47,1	43,9	31,9
Одеська	28,5	26,8	31,0	29,5	46,9	39,7	35,7	21,2
Полтавська	20,6	24,0	22,8	28,2	52,7	51,2	23,5	24,0
Рівненська	44,5	56,6	46,0	58,7	68,0	64,8	44,6	39,0
Сумська	23,8	19,7	17,9	24,7	51,8	53,9	38,1	37,5
Тернопільська	20,6	24,6	25,0	26,2	58,5	51,8	32,7	26,3
Харківська	19,5	25,2	22,6	20,8	47,3	58,9	34,4	32,1
Херсонська	30,9	32,7	32,4	42,3	65,1	55,9	45,0	42,5
Хмельницька	36,8	32,5	27,8	21,2	63,5	58,0	38,6	35,0
Черкаська	20,4	23,0	23,9	27,1	52,2	60,3	35,9	36,6
Чернівецька	20,4	9,2	21,7	16,1	53,6	43,3	39,4	26,9
Чернігівська	7,6	19,1	10,8	13,7	37,0	46,9	31,1	21,0
м. Київ	10,1	11,7	14,1	11,3	39,8	37,9	22,9	16,4
Україна	22,9	23,5	24,4	24,1	51,9	51,1	34,9	27,6

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя та без урахування частини зони проведення антитерористичної операції

ДОДАТОК Е

Демографічний прогноз у розрізі груп населення

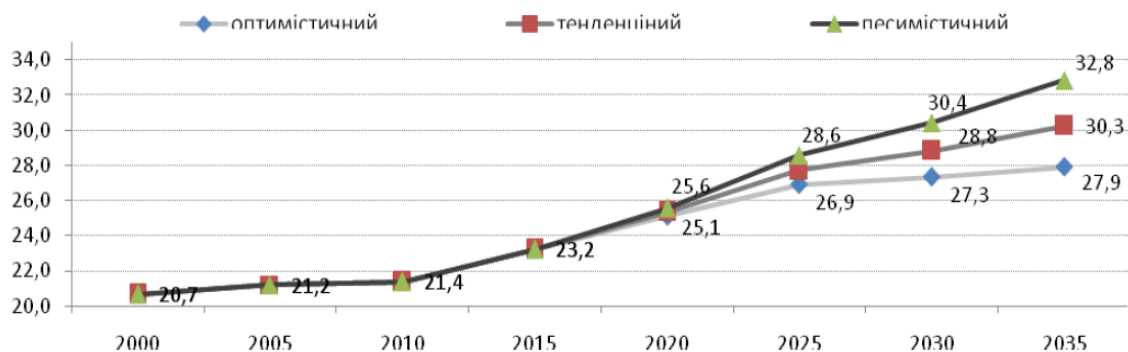

Рисунок. Е.1 – Частка населення у післяпрацевдатному віці до 2035 року за різними сценаріями розвитку демографічних подій, % [118]

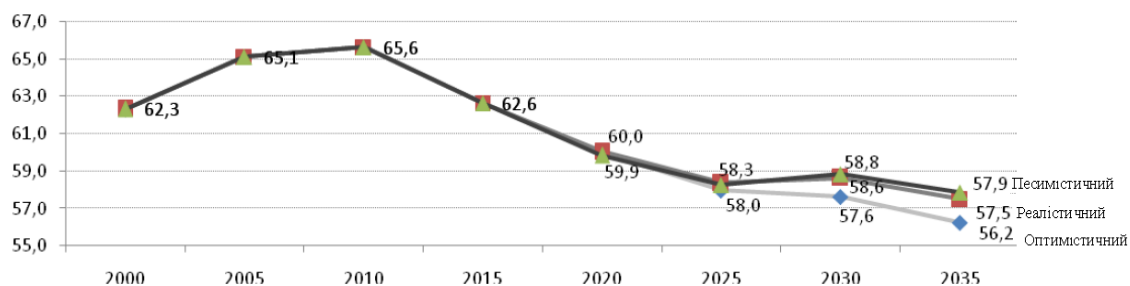

Рисунок. Е.2 – Частка населення у працевдатному віці до 2035 року за різними сценаріями розвитку демографічних подій, % [118]

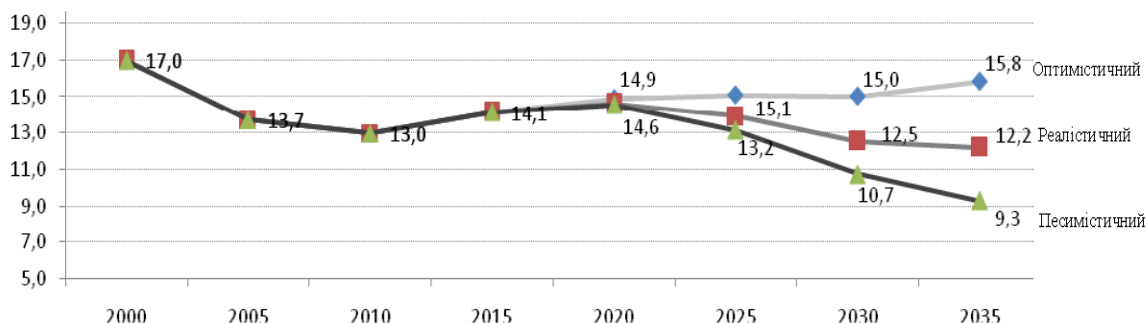

Рисунок Е.1 – Частка населення у допрацевдатному віці до 2035 року за різними сценаріями розвитку демографічних подій, % [116]

ДОДАТОК Ж

1. **Лифар, В.В.** Сучасне розуміння інклюзивного розвитку регіону / В.В. Лифар // Тези доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції «Генерування інновацій інклюзивного розвитку: національний, регіональний, міжнародний вимір» (м. Запоріжжя, 16-17 жовтня 2019 р.). – Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2019. – 352 с. – С.268-270.

2. **Лифар, В.В.** Зелений» туризм як складова інклюзивного розвитку Запорізького регіону / В.В. Лифар, Д. І. Портна // Тези доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції «Генерування інновацій інклюзивного розвитку: національний, регіональний, міжнародний вимір» (м. Запоріжжя, 16-17 жовтня 2019 р.). – Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2019. – 352 с. – С.274-276.

3. **Лифар, В.В.** Концепція інклюзивного зростання як передумова економічного розвитку регіону / В.В. Лифар, К.М. Макрієва // Тези доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції «Генерування інновацій інклюзивного розвитку: національний, регіональний, міжнародний вимір» (м. Запоріжжя, 16-17 жовтня 2019 р.). – Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2019. – 352 с. – С.271-273.

4. **Лифар, В.В.** Використання адитивних технологій як пріоритетний напрям економічного розвитку сучасних підприємств / В.В. Лифар // Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Формування потенціалу економічного розвитку промислових підприємств» (м. Одеса, 4-5 червня 2020 р.) – Одеса: ОНПУ, 2020. – 352 с. – С.271-273.

5. **Лифар, В.В.** Біоекономіка в контексті інклюзивного розвитку регіону / В.В. Лифар // Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції Інженерного навчально-наукового інституту ЗНУ «Біоекономіка як ключовий фактор розвитку виробництва та екологізації промислового регіону»

(м. Запоріжжя, 26-27 листопада 2020 р.). – Запоріжжя: ЗНУ, 2020. – 135 с. – С.74-76.

6. **Соколова, Ю.О.** Формування інклюзивних інститутів розвитку регіону [Електронний ресурс] / Ю.О. Соколова, Т.М. Тіховська // Електронний науково-практичний журнал Інфраструктура ринку. – 2019. – №31. – С.462-468. – Режим доступу: http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/31_2019_ukr/71.pdf.

7. **Соколова, Ю.О.** Розвиток регіону в контексті концепції інклюзивності / Ю.О. Соколова // Теоретико-методологічні трансформації економічної науки у XXI ст. : перспективи нової парадигми: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28-29 трав. 2019 р.). – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. – 344 с. – С. 284-287.

8. **Sokolova, Y.O.** Search for business development models in the 21st century / Y. O. Sokolova // Global Imperatives for Business and Law Development : II International Scientific-Practical Conference, Kyiv, October, 10-11, 2019.

9. **Соколова, Ю.О.** Інклюзивний розвиток регіону в контексті цифрової економіки / Ю.О. Соколова // «Генерування інновацій інклюзивного розвитку: національний, регіональний, міжнародний вимір»: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції Запоріжжя (16-17 жовтня 2019 року) [Електронний ресурс] Електрон. дані. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2019. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. – Назва з тит. екрана. – 352 с. – С. 282-284.

10. **Соколова, Ю.О.** Сегментація ринку альтернативної енергетики України / Ю.О. Соколова, В.С. Довжик // Тиждень науки-2019. Факультет економіки та управління. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 15–19 квітня 2019 р. [Електронний ресурс] / Редкол. :В. В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2019. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. – Назва з тит. екрана– С.267-268.

11. **Соколова, Ю.О.** Специфіка маркетингової діяльності автодилерів / Ю.О. Соколова, А. В. Бабіч // Держава та регіони. Серія : Економіка та

підприємництво. – 2019. – №6. – С. 91-96. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2019_6_19.

12. **Соколова, Ю.О.** Особливості стратегії маркетингових комунікацій підприємства в мережі інтернет / Ю.О. Соколова, К. О. Кисельова // Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво. – 2019. – №6. – С. 96-100. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2019_6_20.

13. **Соколова, Ю.О.** Удосконалення діяльності державного медичного закладу на засадах маркетингу [Електронний ресурс] / Ю.О. Соколова, К.В. Пасічник // Електронний науково-практичний журнал Інфраструктура ринку. – 2019. – №37. – С.150-158. – Режим доступу: http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/37_2019_ukr/23.pdf.

14. **Соколова, Ю.О.** Цифрова економіка як нова реальність маркетингу / Ю.О. Соколова // Innovative Educational Technologies: European Experience and its Application in Training in Economics and Management. – Training. – Poland: WSBiP, 2020. – P. 90-93.

15. **Sokolova, Y.O.** The security of consumption at the enterprises in Ukraine: corporate social responsibility, marketing or quality management system / The balanced development of national economy under the conditions of modern world transformations : **Monograph / Y.O. Sokolova, D.A. Antonuk, K.I. Antonuk.** – Daugavpils, 2019. – P.44-64.

16. **Павлішина, Н.М.** Соціально-економічний потенціал Запорізького регіону: оцінка та напрямки посилення / Н.М. Павлішина // Економічний вісник ЗНТУ, 2018. – № 2. – С. 177-18

17. **Павлішина, Н.М.** Проблеми оцінки соціально-економічного потенціалу регіону / Н.М. Павлішина, В.С. Безверха // Соціально-економічні, освітні та фахові проблеми молоді в умовах євроінтеграційних процесів: Матеріали Всеукраїнської Інтернет-конференції здобувачів освіти і молодих учених (27 квітня 2018 р., м. Запоріжжя) – Запоріжжя, ФОП «Мокшанов», 2018. – 448 с. – С. 325-328.

18. **Павлішина, Н.М.** Управління соціально-економічним потенціалом Запорізького регіону / Н.М. Павлішина // Сучасні тенденції та перспективи формування нової траєкторії україно-польського співробітництва в умовах євроінтеграції : монографія / заг. ред. проф. Н. Метеленко, Г. Макушинської. – Запоріжжя : ЗДІА, 2018. – 536 с. – С. 457-468.

19. **Павлішина, Н.М.** Партнерський маркетинг: сутність і проблеми розвитку в Україні / Н.М. Павлішина // Соціально-економічні, освітні та фахові проблеми молоді в умовах євроінтеграційних процесів: Матеріали Всеукраїнської Інтернет-конференції здобувачів освіти і молодих учених (27 квітня 2018 р., м. Запоріжжя) – Запоріжжя, ФОП «Мокшанов», 2018. – 448 с. – С. 335-338.

20. **Павлішина, Н.М.** Соціальний маркетинг як інструмент соціально-економічного розвитку / Н.М. Павлішина // Соціально-економічні, освітні та фахові проблеми молоді в умовах євроінтеграційних процесів: Матеріали Всеукраїнської Інтернет-конференції здобувачів освіти і молодих учених (27 квітня 2018 р., м. Запоріжжя) – Запоріжжя, ФОП «Мокшанов», 2018. – 448 с. – С. 322-324.

21. **Павлішина, Н.М.** Цифровий маркетинг як відповідь на інформатизацію суспільства / Н.М. Павлішина // Маркетинг в умовах розвитку цифрових технологій : матеріали всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (5 жовтня 2018 р). – Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2018. – 462 с. – С. 333-335.

22. **Павлішина, Н.М.** Соціальне підприємництво – практичний інструмент інклюзивного розвитку / Н.М. Павлішина // «Генерування інновацій інклюзивного розвитку: національний, регіональний, міжнародний вимір»: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (4–5 жовтня 2018 року), м. Запоріжжя [Електронний ресурс] / Редкол. : Прушківська Е. В. (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2018. – С. 312-315

23. **Павлішина, Н.М.** Крауфандинг як інвестиція в майбутнє / Н.М. Павлішина, А.О. Степанова // Національна економіка в умовах глобалізації: тенденції, проблеми та перспективи: Матеріали V Міжнародної науково-

практичної Інтернет-конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених, 16 листопада 2018 року. – Полтава: ПолтНТУ, 2018. – 307 с. – С. 205-206

24. **Павлішина, Н.М.** Краудсорсинг як спосіб оптимізації функціонування підприємств / Н.М. Павлішина, К.О. Кисельова // Національна економіка в умовах глобалізації: тенденції, проблеми та перспективи: Матеріали V Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених, 16 листопада 2018 року. – Полтава: ПолтНТУ, 2018. – 307 с. – С. 251-251

25. **Павлішина, Н.М.** Інклюзивний розвиток регіонів на засадах екологічного маркетингу / Н.М. Павлішина, Д.І. Портнова // Національна економіка в умовах глобалізації: тенденції, проблеми та перспективи: Матеріали V Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених, 16 листопада 2018 року. – Полтава: ПолтНТУ, 2018. – 307 с. – С.291-292

26. **Павлішина, Н.М.** Формування стратегії просування у соціальних мережах [Електронний ресурс] / Н.М. Павлішина // Східна Європа: економіка, бізнес та управління – 2019. – № 6 (23). Режим доступу: www.easterneurope-bm.in.ua/23-2019-ukr

27. **Павлішина, Н.М.** Можливості інклюзивного розвитку регіону в контексті сучасної парадигми маркетингу / Н.М. Павлішина, І.В. Кочнова // Приазовський економічний вісник. – 2019. – №3 (14). – Режим доступу: <http://rev.kpu.zp.ua>

28. **Павлішина, Н.М.** Е-логістика: інструментарій та адаптація до е-комерції / Н.М. Павлішина, Д.О.Панченко // Економіка, підприємництво, менеджмент: сучасний стан і обриси майбутнього : Зб. мат.-лів всеукр. наук.-практ. конф.здобувачів вищої освіти та молодих учених, Дніпро, 23 квіт. 2019 р. / Нац. метал. академія України. – Дніпро. – 2019. – 398 с. – С.359-362

29. **Павлішина, Н.М.** Екологічний маркетинг як елемент концепції інклюзивного розвитку регіону / Н.М. Павлішина, А.К. Милосердова // Економіка, підприємництво, менеджмент: сучасний стан і обриси майбутнього :

Зб. мат.-лів всеукр. наук.-практ. конф.здобувачів вищої освіти та молодих учених, Дніпро, 23 квіт. 2019 р. / Нац. метал. академія України. – Дніпро. – 2019. – 398 с. – С.207-210

30. **Павлішина, Н.М.** Аналіз конкурентоздатності продукції підприємства авіабудівної галузі на прикладі АТ «Мотор Січ» [Електронний ресурс] / Н.М. Павлішина, А.К. Милосердова // Приазовський економічний вісник. – 2020. – Випуск 1 (18) – С. 114-119.

31. **Павлішина, Н.М.** Маркетплейс як бізнес-модель / Н.М. Павлішина, А.К. Милосердова // Маркетинг в умовах розвитку цифрових технологій : матеріали III Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (30 жовтня 2020 р). – Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2020. – 268 с. – С. 176-179

32. **Pavlishyna, N.** The preconditions for the emergence and drivers of marketplaces development in e-commerce / N. Pavlishyna // Baltic Journal of Economic Studies, Volume 6 Number 5. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2020, 240 pages – S.137-147. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-5-137-147>

33. **Павлішина, Н.М.** Аналітичне забезпечення діяльності суб'єктів господарювання засобами маркетингу / Н.М. Павлішина // V Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні проблеми обліку, аналізу, аудиту й оподаткування суб'єктів господарської діяльності: теоретичні, практичні та освітянські аспекти» 30-31 березня 2021 р. м. Дніпро. – С. 220-224.

34. **Павлішина, Н.М.** Маркетингово-логістичний інструментарій забезпечення інклюзивного розвитку промислового регіону / Н.М. Павлішина // Міжнародна науково-практична конференція Інженерного навчально-наукового інституту ЗНУ «Європейський вектор модернізації інженерної та економіко-управлінської освіти в умовах сталого розвитку промислового регіону», 27-28 травня 2021 р, м. Запоріжжя. (у друці).

35. **Онуфрієнко, Н.Л.** Формування завдань комплексу екологічного маркетингу Запорізького регіону [Електронний ресурс] /Н.Л. Онуфрієнко // Тиждень науки-2020. Факультет економіки та управління. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 13–17 квітня 2020 р. / Редкол. В. В

Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка, 2020. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. – Назва з тит. екрана. – С. 279-281.

36. **Онуфрієнко, Н.Л.** Інтеграція екологічних аспектів в діяльність підприємницьких структур [Електронний ресурс] / Н.Л. Онуфрієнко, А.С. Вороніна // «Стратегічні пріоритети розвитку підприємництва, торгівлі та біржової діяльності»: матеріали міжнародної науково-практичної конференції м. Запоріжжя (14–15 травня 2020 року). – Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2020. – С. 261-263.

37. **Онуфрієнко, Н.Л.** Впровадження концепції «Зеленого офісу» у вищому навчальному закладі [Електронний ресурс] / Н.Л. Онуфрієнко // Тиждень науки-2021. Факультет економіки та управління. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 19–23 квітня 2021 р. [Електронний ресурс] / Редкол. : В. В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2021. – 1 електрон. Опт. Диск (DVD-ROM); 12 см.

38. **Онуфрієнко, Н.Л.** Еко-пакування в системі екологічного маркетингу [Електронний ресурс] / Н.Л. Онуфрієнко, В.В. Павлова // Тиждень науки-2021. Факультет економіки та управління. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 19–23 квітня 2021 р. [Електронний ресурс] / Редкол. : В. В. Наумик (відпов. ред.) Електрон. дані. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2021. – 1 електрон. Опт. Диск (DVD-ROM); 12 см. – Назва з тит. Екрана.

39. **Онуфрієнко, Н.Л.** Тенденції природньої складової інклюзивного розвитку Запорізького регіону [Електронний ресурс] / Н.Л. Онуфрієнко, І.В. Кочнова // «Розвиток соціально-економічних систем в умовах глобального мережного середовища»: матеріали II Міжнародної наукової конференції, (21-22 травня 2021 року, Університет міста Ле-Ман, Франція, Причорноморського науково-дослідного інституту Економіки та інновацій, Україна. – Одеса: ПУ

«Причорноморській науково-дослідний інститут економіки та інновацій», 2021.

40. Borysenko O. System of methods of diagnostics of innovative development of the enterprise. Intelligent computer-integrated information technology in project and program management [Text]: Collective monograph edited by I. Linde, I. Chumachenko, V. Timofeyev. Riga : ISMA, 2020. P.8-22.

41. **Борисенко, О.Є.** Сучасні методи діагностики інноваційного розвитку підприємства [Текст] / О.Є. Борисенко // Математичне моделювання процесів в економіці та управлінні проектами і програмами: Міжнародна науково-практична конференція (ММП-2020), Коблево, 14-18 вересня 2020 р. – Харків: ХНУРЕ, 2020. – С. 23-26.